

VIGILIA

2020 / 10

Az angyalok

JANKA FERENC: **Filozófiai-teológiai elmélkedés az angyalokról**

MÁTYUS NORBERT: **Mit esznek az angyalok?**

SZÉNÁSI ZOLTÁN: **A kortárs magyar költészet angyalai**

SZABÓ SÁNDOR BERTALAN: **Az elfelejtett angyalok nyomában**

BAÁN IZSÁK: **Angyali-e a szerzetesi élet?**

BALÁZS GÉZA: **Angyalok a magyar nyelvben. Népi angyaltan**

Kovács Péter, Máthé Andrea, Smohay András angyalábrázolásokról

G. István László, Jenei Gyula, Lukács Flóra és Vörös István versei

Beszélgetés Rainer Schwindttel

GÖRFÖL TIBOR:	Negatív ökumené	721

AZ ANGYALOK

JANKA FERENC:	„Ezekkel a boldog seregekkel...” Filozófiai-teológiai elmélkedés az angyalokról	722
MÁTYUS NORBERT:	Mit esznek az angyalok?	730
SZÉNÁSI ZOLTÁN:	A kortárs magyar költészet angyalai. Angyali jelenések Halmi Tamás, Gyórfy Ákos és Jász Attila egy-egy versében	738

SZÉP/ÍRÁS

VÖRÖS ISTVÁN:	Kirándulás a végtelenbe (<i>szonettciklus</i>)	747
JENEI GYULA:	Szél, por, mag, eső (<i>vers</i>)	749
SZILASI LÁSZLÓ:	Saját élet (<i>regényrészlet</i>)	750
FÁTYOL ZOLTÁN:	Végtelenített jelenet, tizedik monológ; Elátkozott hely (<i>versek</i>)	756
G. ISTVÁN LÁSZLÓ:	A gyónás köve; Más város kell (<i>versek</i>)	758
VÖRÖS VIKTÓRIA:	Apokrif litánia; Napi litánia; Ünnepek (<i>versek</i>)	760
FECSE CSABA:	Baljóslatú ősz (<i>novella</i>)	762
CSONTOS MÁRTA:	A kávé világnapja (<i>vers</i>)	765
LUKÁCS FLÓRA:	Napraforgók; Tintahal; Fák között (<i>versek</i>)	766

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

GÖRFÖL TIBOR:	Rainer Schwindttel	768

MAI MEDITÁCIÓ

SZABÓ SÁNDOR BERTALAN:	Az elfelejtett angyalok nyomában	776

EGYHÁZ A VILÁGBAN

BAÁN IZSÁK:	Angyali-e a szerzetesi élet? Egy teológiai hagyomány maradványai a mai szerzetességben	781

NAPJAINK

BALÁZS GÉZA:	Angyalok a magyar nyelvben. Népi angyltan	783

SZÉP/MŰVÉSZET

MÁTHÉ ANDREA:	Madonnaliliom	787
KOVÁCS PÉTER:	Donner angyalai	790
SMOHAY ANDRÁS:	Barokk angyalok	792

SZEMLE

(részletes tartalom a hátsó borítón)	795

Negatív ökumené

„Azt hittem, gyorsabban fogunk haladni”, mondta nemrég Kurt Koch, a keresztények egységéért felelős pápai tanács vezetője, amikor arról kérdezték, milyen tapasztalatokat szerzett az elmúlt tíz évben, mióta a szervezet élén áll. A „legnagyobb botrány”, mondta egykor Karl Barth a keresztények megosztottságáról, a legnagyobb botrány, amelynek nem lenne szabad léteznie, s gyötrő fájdalommal kellene eltöltenie mindenkit, akinek fontos a kereszténység ügye. Lehetetlen nem úgy érezni, hogy gyorsabban kellene előrehaladnunk e téren, de a legnagyobb botrányok sokszor annyira nyilvánvalóak és annyira szemet szűrőak, hogy látványos képtelenségükhöz könnyebb hozzászokni, mint a felszámolásukon fáradozni.

Az elmúlt néhány hónapban viszont új irányból kapott megerősítést a keresztény egyetértés ügye, sajnos olyan fejlemények kapcsán, amelyek főként tiltakozást és határozott véleménynyilvánítást váltottak ki felelős tisztségeket betöltő egyházi vezetőkől. „A Hagia Szophiára gondolok, és nagyon szomorú vagyok”, sóhajtotta a nyár derekán Ferenc pápa, s a múzeumként működő egykori székesegyház átalakítása ugyanilyen szomorúságot váltott ki világszerte. A megdőbbszent szomorúság soha nem remélt egységbe tömörítette a megosztott keresztény világ számos központját: végre egyszer ugyanazt mondta a moszkvai és a konstantinápolyi pátriárka, az ukrán ortodox egyház vezetője és a római egyházfő, s egybehangzó kórusukhoz számtalan ország vezetői is csatlakoztak. Nyomban kiderült, hogy kinek fontos valóban a keresztény kultúra, s ez az egyházak között kialakuló negatív ökumené, a tiltakozás ökumenéje biztosan felejthetetlen mozanata marad ennek a más tekintetben is oly rendhagyó évnek.

Nem sokkal később a Fehéroroszországban kitörő tüntetések nyomán ismét megerősödött ez a negatív ökumené. Az emberek a társadalmi igazságosságért és a méltóságukért állnak ki, mondta Szvjatoszlav Sevcsuk görögkatolikus nagyérsek; az emberek álljanak csak ki országuk méltósága és szabadsága mellett, mondta Epifanyij ukrán ortodox metropolita; az embereknek fel kell emelniük a szavukat a halál és a halál erői, az erőszak és az igazságtalanság ellen, mondta Reinhard Marx, a német püspöki konferencia egykori elnöke; a békés tüntetéseken részt vevő emberek bántalmazása súlyos bűn, és az embereknek joguk van tudni az igazságot, mondta belarusz kollégája, Tadeusz Kondrusiewicz, akit határozott, de békés véleménye miatt már vissza sem engedtek országába, s ezért az európai püspökök a szolidaritásukról biztosították, elítélve az erőszakot és kiemelve az igazságosság fontosságát. Ha a tanbeli egyetértés útján a kívánatosnál lassabban haladunk is előre, ebben a negatív ökumenében kiváltó okainak szomorú aktualitása ellenére is van valami hallatlanul felemelő. Már csak azért is, mert ilyenkor nyomban kiderül, kiben mi is lakozik valójában.

„Ezekkel a boldog seregekkel...”

JANKA FERENC

Filozófiai-teológiai elmélkedés az angyalokról

1966-ban született Debrecenben. Görögkatolikus pap, filozófus és teológus. Rómában a Pápai Gergely Egyetemen végezte teológiai tanulmányait, majd ugyanitt filozófiai doktorátust szerzett. Különböző oktatási és pasztorális feladatok után 2007-től 2012-ig az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsának főtítkárhelyettese volt a svájci St. Gallenben. Jelenleg vespérművészeti parókus, az Érseki Hit tudományi Főiskola és a szegedi Gál Ferenc Egyetem főiskolai tanára. Meghívott előadó a PPKÉ Információs Technológiai Karán. Legutóbbi írását 2019. 8. számunkban közöltük.

A címadó mondatrészlet Aranyszájú Szent János liturgiájának anaforáját vezeti be, és a boldog mennyei seregekhez való csatlakozásra buzdít. Mielőtt azonban arra a kérdésre keresnénk a választ, hogy az angyalok vajon létükben és tevékenységükben beteljesültek, boldogok-e, előbb azt a kérdést szeretnénk föltenni, hogy egyáltalán léteznek-e, s ha igen, akkor miként.

A hívők is könnyen zavarba jönnek, ha az angyalokról hallanak. Nem véletlen, hiszen napjainkban olyan ellentétes felfogásokkal találkozhatunk, amelyek a teológiai hagyományon belül sem egyszerű témát egymásnak ellentmondó elgondolásokkal tarkítják. Régebbi korok angyal- és démon-tanának antropomorf naturalizmusát ma olyan fölvetések kérdőjelezik meg, hogy valóban léteznek-e a jó és a bukott angyalok, vagy inkább a vallástörténeti, a szentírási és a teológiai hagyomány valamilyen allegorikus beszédmódjához tartoznak. Másrészt az egyre nagyobb teret hódító ezotéria vizein olyan angelológiával és démonológiával találkozhatunk, amely a keresztény Isten nélkül beszél a jó és rossz energiákról, és próbál uralkodni ezeken különböző praktikákkal. Elmélkedésünkben először a ma létező két ellentétes irányzatra tekintünk. Az egyik a szellemi világot a 19. század természettudományokra szorító magabiztosságával megcsonkító bultmanni redukció, amelynek rövid cáfolatát is megkíséreljük. A másik egy rövid kitekintés a bencés Anselm Grün kortárs kísérletére, aki a katolikus tanítás keretei között maradván elhatárolódik az ezotériától, s az angyalok létével és tevékenységével kapcsolatban sajátos, új impulzusokkal szolgál. Végül a bizánci liturgia angyaltanának néhány lényeges elemét szeretnénk felvillantani.

A természet törvényeinek „ismerete” és az angyalok

¹Rudolf Bultmann:
Kerygma und Mythos I.
Bergstedt, Hamburg,
1954, 17–18. Idézi
Puskás Attila:

„A természet erői és törvényei ismeretének köszönhetően a szellemekbe és démonokba vetett hit eltűnt.”¹ Bultmann kijelentése, mely mítosztalanítási programját a jó és gonosz szellemekre alkalmazza, a természet „erőinek és törvényeinek” adekvát ismeretét feltételezi. Olyan naiv és kritikátlan bizalommal vélelmezi ezt az „ismeretet”, mint a 19. század végének konzervatív fizikusai, akik azt gondolták, hogy „a fizika fontosabb alaptörvényeit és tényeit már mind felfedezték, és az alapok oly erősek, hogy az a lehetőség, hogy új felfedezések valaha is kiszorítsák őket, rendkívül távolinak látszik. A jö-

A teremtés teológiája.
Szent István Társulat,
Budapest, 2010, 317.

²Gerald Holton:

*Thematic Origins of
Scientific Thought
(Kepler to Einstein).*

Harvard University Press,
Cambridge Mass., 1973,

104. Idézi Simonyi

Károly: *A fizika kultúr-
története.* Gondolat,
Budapest, 1986³, 371.

³Blaise Pascal:

Gondolatok. (Ford. Pödör
László.) Gondolat,
Budapest, 1978, 33.

[Szent Ágoston:

*De Civitate Dei – Isten
államáról XXI.10.]*

⁴Heinrich Denzinger –

Peter Hünermann:

Hítvallások és az Egyház

*Tanítóhivatalának
megnyilatkozásai.*

Örökmécs – Szent István
Társulat, Bányterenyé –
Budapest, 2004, [806] 277.

⁵Uo. [3004] 581.

vő felfedezései az eredményeket legfeljebb a hatodik tizedes jegyben befolyásolhatják.”²

Ezzel szemben a modern fizikának az anyaggal kapcsolatos felismerései (relativitáselmélet, kvantumfizika), az emberi megismerés elvi korlátainak belátása (a heisenbergi határozatlansági reláció), a matematikában a Gödel-elv, olyan új távlatokat nyitottak meg magában a természettudományos gondolkodásban is, amelyeknek lehetséges bölcséleti és teológiai konzekvenciáit még csak nagyon kevéssé vontuk le.

Úgy tűnik, hogy a modern fizika felismerései, legalábbis egyelőre, éppoly kevéssé változtatták meg korunk emberének az anyagi és szellemi valóságról alkotott fogalmát és hozzá fűződő viszonyát, mint a csillagászat kopernikuszi fordulata azt a köztudatban továbbra is geocentrikus szemléletet tükröző hétköznapi élményt és nyelvi fordulatot, hogy a nap felkel és lenyugszik.

Így nem meglepő, hogy mindmáig széles körben hat az a naiv optimizmus, amely az emberléptékű, érzékelhető anyagi világot a valóság egészének véli, a valóság töredékének köznapi ismeretét pedig a teljes valóság ismeretének tartja, magabiztosan állítva ennek alapján az érzékfeletti dolgok és Isten létének, valamint megismerhetőségének lehetetlenségét.

Pedig az ismeretelméleti probléma nem újkeletű, a gondolkodás történetének nagyjai mindig is tudatában voltak. Pascal például Szent Ágostont idézve így fogalmaz: „Két végtelen közé szorítva élünk, ez a mi világunk. Ezért távol állunk a teljes tudástól és a teljes tudatlanságtól is. Mert képtelenek vagyunk felfogni, mi a test, még kevésbé értjük, hogy mi a szellem, és azt értjük a legkevésbé, hogy egyesülhet a szellem a testtel. Ez számunkra a legnagyobb talány, és mégis ez maga az ember. »*Modus quo corporibus adhaerent spiritus comprehendendi ab hominibus non potest, et hoc tamen homo est.*“³

Az itt megfogalmazott apofatikus filozófiai gondolatláncot a negatív teológia értelmében a hit összefüggésében is folytathatjuk. Nem tudjuk, hogy ki az ember, még kevésbé tudjuk, hogy ki az Isten, a legkevésbé pedig azt tudjuk, hogy miként kapcsolódhat az ember Istenhez, pedig ez valósult meg Jézus Krisztusban.

Isten megismerhetőségével kapcsolatban a Szentírásban is megtaláljuk ezt a feszültséget. Istennek a teremtményekből való felismerhetősége egyrészt alapvető emberi adottság (különösen a Róm 1,19–20 szerint), ugyanakkor számtalan hely tanúsítja Isten transzcendenciáját, titok jellegét is. Isten mint Isten éppen úgy ismerhető meg, hogy a lényege megismerhetetlen marad. A Tanítóhivatal mindezek alapján a IV. Lateráni zsinaton⁴ definiálta Isten minden analógiát messze meghaladó különbözőségét, az I. Vatikáni zsinaton⁵ pedig azt tanította, hogy a természetes emberi ésszel biztosan felismerhető.

A keresztény bölcseletnek és a teológiának mindig is az volt, ma pedig kiváltképp az a feladata, hogy az emberben feltörő istenkérést Isten felé közvetítse, aki az őt körülvevő sötétséget szeretete ál-

⁶Wolfgang Beinert (szerk.): *A katolikus dogmatika lexikona*. (Ford. Gáspár Csaba László et al.) Vigilia, Budapest, 2004, 39.

Új angyaltapasztalatok a tagadásán túl, az ezotérián innen

⁷Csak az érdekesség kedvéért két konkrét példa: *50 Engel für die Seele* (*50 angyal a lélek számára*). Vagy a hangoskönyvben is hozzáférhető: *12 Engel an deiner Seite. Wegbegleiter im Alltag* (*12 angyal áll melletted. Útitárs a hétköznapokra*). A fejezetcímek révén több sejtésünk lehet arról, hogy Grün miként kapcsolja össze az angyalokkal kapcsolatos hagyományos tanítást saját spirituális tapasztalatával:

1. A nekikezdés angyala;
2. A melegség angyala;
3. A változás angyala;
4. Az egyedüllét angyala;
5. A nyitottság angyala;
6. A közösség angyala;
7. Az okosság angyala;
8. A bizalom angyala;
9. A lelkesedés angyala;
10. A hűség angyala;
11. A gyöngédség angyala;
12. A szabadság angyala.

⁸<https://www.kirche-und-leben.de/artikel/gibt-es-en-gel-wirklich-pater-anselm-gruen> (2020.06.15.)

tal le akarja győzni. Eközben vitázniuk kell egy „aporetikus” agnoszticizmussal, amely ebből a sötétségből az egész világ teljes abszurditására következtet, és egy banális agnoszticizmussal, amely ugyan sejtí, hogy valamiféle „fensőbb lény” létezik, ennek azonban konkrét életvitelében nem akar jelentőséget tulajdonítani.⁶ Az angyalok létének és mibenlétének kérdése az istenkérdés árnyalásában játszhat fontos szerepet.

Még hatásaiban ki sem múlt az angyalok tagadásának paradigmája, az ezotéria felől az angyalok és démonok világának burjánzó bősége tárul elénk. Az új helyzetben Anselm Grün olyan új impulzusokat keres az angelológiában, amelyek úgy szakítanak a tagadás és a szkepszis negatív szemléletével, hogy közben nem esnek át az ellenkező végletbe, és nem süppednek az ezotéria ingoványába.

Grün, aki műveiben⁷ gyakran ír az angyalokról, egy 2018-ban adott interjúban röviden összefoglalja az angyalokról alkotott felfogását.

„Az angyalok természetesen léteznek. A kérdés velük kapcsolatban inkább az, hogy mik valójában. A dogmatikai definíció szerint az angyalok teremtett szellemi lények, személyes hatalmak, de nem személyek. Nem individualizálhatók. Egy angyal lehet egy impulzus, egy ember, aki a kellő pillanatban mellettem áll, lehet egy szó, aminek értelme egyszer csak feltárul. Lehet azonban olyan tapasztalat is, amikor valaki egy angyalt tényleg meglát. De nem ez a lényeg. Az angyalok valóságok, de olyan valóságok, amelyekről csak képeken tudunk beszélni.

Az angyalokkal kapcsolatos tapasztalatok is léteznek. Amikor azonban az ezotéria úgy beszél róluk, mint akikkel telefonálni lehet, az már fölöttébb gyanús. Ennek ellenére léteznek angyal-tapasztalatok. Vannak, akik fényt látnak egy ember körül vagy védelmet. De óvatosságnak is kell lennünk. Ma modern dolognak számít ilyen különleges élményekkel házalni. Itt mindig az a veszély, hogy valaki olyan személynek mutatja magát, aki olyan tapasztalatokra tett szert, amilyenekre senki más. Ezzel pedig magát a többi ember fölé helyezi.

A teológia beszél a bukott angyalokról, a ‘démonokról’. A dogmatikai definíció szerint ezek is személyes hatalmak, akik az én személyvolumat károsítják, nekem ártani akarnak. Persze ez is egy kép. (...)

Létezik az őrangyal is, aki alkalmasint megvéd egy balesettől. (...) De az őrangyal nem garancia arra, hogy nem leszek beteg, vagy nem halok meg. Sokkal inkább az ember legbelső magát védelmezi. Ha valaki meghal, már a korai egyházatyák is azt mondják, hogy az őrangyala kíséri át a halál küszöbén Istenbe. Az őrangyal a személyesség szétesésétől véd meg. Az ember legbelső magát óvja.”⁸

Az interjú szövege persze csak vázlatosan és nem teljesen pontos fogalmakkal összegzi Anselm Grün „angyaltanát”. A bultmanni koncepcióval szembeállítva azonban alkalmas arra, hogy a kiegyensúlyozott ellenzék vázlatos kiáltványa legyen. Az első szembeötlő mozzanata az, hogy az angyalok létezéséhez, realitásához és meg-

tapasztalhatóságához nem fér semmi kétség. Grün szerint személyes hatalmak, de nem személyek, nem individualizálhatók.

Sokak számára a személyesség fogalmának a klasszikus, boethiusi meghatározás szerint az egyik leglényegesebb eleme az individualitás: „a személy értelmes természetű egyedi szubsztancia”. A modern személyfogalomban azonban legalább ennyire fontos, hogy a személy kapcsolatban létezik, és szintén fontos a kapcsolat minősége és intenzitása.

Karl Rahner Isten és az ember személy voltának különbségéről, analóg voltáról tömören ír *A hit alapjaiban*.⁹ Meglátását az emberi szubjektum és Isten személy voltáról úgy lehetne összefoglalni, hogy ha a személyfogalomban azokat a jellemzőket tartjuk meghatározónak, amelyek az emberi személyre jellemzők (véges, egyedi és korlátozott sajátosság), akkor Isten ilyen értelemben nem személy. Ha a személyesség Istenre jellemző sajátosságait tartjuk szem előtt, akkor pedig csak ő lehet személy, az ember aligha. Mivel pedig az angyalok személyes hatalmát, személyességét valahol az Isten és az ember személyessége közötti analóg tapasztalati és értelmezési tartományban feltételezhetjük, ezért különösen is fontos szem előtt tartanunk a személyfogalomnak ezt a problematikáját.

Az emberi szubjektumszerűség és individuális személyesség Istenhez viszonyított analóg jellege tágítja az angyalok személyességével kapcsolatos elgondolásainkat is.

Grün másik fontos megfogalmazása, mely szerint az angyalok és a démonok „csak képek”; ez az állítás csak akkor nem kerül ellentmondásba ezen szellemi lények szilárdan állított realitásával és valamiféle megtapasztalhatóságával, ha ezt a „képet” az ikon teológiájának irányába tágítjuk, és nem pusztán metaforikusan értjük mint valami realitást nélkülöző álomképet vagy sápadt illúziót.

Ugyanez érvényes az angyalok és a démonok létevel kapcsolatban megemlített szimbolikus jellegre. A puszta utalás, a tartalom nélküli jel és a szimbólum különbségét jól érzékeltető egyszerű hasonlat az oldalszelet jelző közlekedési tábla és a szintén közlekedési jelzésre alkalmazott szélzsák közötti párhuzam és döntő különbség. A tábla üres jel, amely önmagán túlra utal, a szélzsák viszont tartalmazza is azt a valóságot, a szelet, aminek megjelenítésére hivatott. Nemcsak benne van a szél, illetve annak csak töredéke, de általa lesz látható, megtapasztalható számunkra az, ami láthatatlanul is valóságos.

A bizánci angyaltan alapjai

Korunk két fontos angyaltani paradigmája után fordítsuk figyelmünket a bizánci angyaltanra és ennek előzményeire. Az angyalok létét a vallástörténet és a bibliai kinyilatkoztatás is számos módon tanúsítja. Nevük a Szentírásban (héber: *mal'ak*, görög: *angelosz*) nem természetüket, hanem szerepüket jelzi; jelentése: „hírnök, küldött”. Az angyalok szolgáló lelkek, „azok szolgálatára rendelve, akik majd öröklük az üdvösséget” (Zsid 1,14). Titokzatos világot alkotnak, amely túlmutat emberi felfogásunkon. Létezésük sehol sem kérdéses a Bib-

¹⁰Xavier Léon-Dufour
(szerk.): *Biblikus teológiai
szótár*. (Ford. Kardos
Klára et al.) Szent István
Társulat, Budapest,
1986, 61.

liában; de a rájuk vonatkozó tanítás bizonyos fejlődést mutat, említésük és ábrázolásuk módja pedig föltételezi a vallásos szimbolika forrásaihoz való állandó folyamodást.¹⁰

A keresztény liturgia szempontjából alapvető meggyőződés, hogy bensőséges kötelék fűzi össze a földi világot az égivel; ott fenn az angyalok örök liturgiát ünnepelnek (Jel 4,8–11), ezzel egyesül ideleln az egyház liturgiája. Természetfeletti lények vesznek bennünket körül; az apokalipszis látnoka ezt a hagyomány által megszentelt nyelven fejezi ki. Az angyalok tiszteletet követelnek (vö. Józ 5,13kk; Dán 10,9; Tób 12,16), de ez sohasem téveszthető össze az imádással (Jel 22,8k). Meg kell szüntetni tehát az angyalok (manapság újra egyre gyakrabban előforduló) túlzott kultuszát, amely ártana Jézus Krisztusénak (Kol 2,18).

Ezek a Biblia kifejezett állításai. Noha az angyalok ábrázolásával kapcsolatban feltehető kérdések jogossága tagadhatatlan, egy bizonyos: bármi legyen is annak a szellemi világegyetemnek a természete és szerkezete, amely körülveszi Istent és végrehajtja terveit, Krisztusnak, a világ Urának és Üdvözítőjének való alárendeltsége által találja meg helyét a teremtés és a megváltás isteni tervében. Ez által lép be a keresztény hit és a liturgia birodalmába.¹¹

¹¹Vö. uo. 64.

A teológia hármas útja és az angyaltan

Bultmann mítosztalanítási kísérlete arra az ismeretelméleti veszélyre hívja fel a figyelmet, hogy súlyos következményekkel járhat egy kor uralkodó értelmezési mátrixának, paradigmájának kritikátlan átvétele. Az ó- és újszövetségi Szentírás és benne az angelológia éppen arról tanúskodik, hogy amikor a szent szerzők más vallási hagyományokból vesznek át elemeket, akkor a tudatos válogatás, megkülönböztetés és megtisztítás műveletét is végrehajtják.¹² Ez a titokzatos belső kritériumrendszer a sugalmazó Lélek megvilágító adománya, az igazság, a kinyilatkoztatás fénye.

Hasonló módon vezeti az értelem és a hit fénye az Istenről és a nem anyagi világról szóló beszéd hármas útján a teológust és az imádkozó embert. A keleti teológiában az 5. század végének nagy keresztény újplatonikusa, akit máig Dionüsziosz Areopagitész álneven olvasnak és idéznek, honosította meg az apofatikus teológiát, ami a keresztény Nyugaton az analógia tanaként honosodott meg.

Dionüsziosz negatív teológiáját az (új)platonizmus határozza meg, amelyben a valóság ősalapja mindig fontosabb a dolgokat részekre bontó és meghatározásukra törekvő gondolkodásnál, mert így lép elő a megkülönböztető és behatároló beszéd számára elérhetetlen „lényegfeletti” (*hüperouszion*) Egy és Mindenegész. A gondolkodás és a beszéd ráhangolódását az elgondoltra és a kimondottra túl kell, hogy haladjon a gondolkodó és a beszélő „misztikus egyesülése” az Egy valóságával, ama *henószisz* (egyesülés) révén, amelyre akkor készülünk fel, ha magunkat Istennek tetsző tisztasággal és szentséggel a felsőbbrendű ragyogáshoz „hozzáalakítjuk” (*Div. Nom I 1.*), azért, hogy belemerülhessünk a boldogággal teli hallgatásba.¹³

¹³Jürgen Werbick:
Prolegomena 26.
In Theodor Schneider
(szerk.): *A dogmatika
kézikönyve 1.* (Ford.
Lukács László et al.)
Vigília, Budapest, 1996.

A teológiai megismerés számára ebből egy háromlépéses eljárás következik:

1. Az „állítás útja”. Egy pozitív teremtményi tulajdonságnak (igazságosság, jóság) a teremtmény Teremtőhöz való hozzárendeltsége miatt Istenről is pozitívan állíthatónak kell lennie. Ez az állítás útja (*katafatiké theologia, via affirmationis*).

2. A „tagadás útja”. A teremtmények véges és korlátozott létmódja és az emberi megismerőképesség tökéletlensége miatt azonban az állítás útján megállapított tulajdonságokat Isten transzcendenciájára és tökéletességére tekintettel nem lehet azonos értelemben Istenre vonatkoztatni. Ennek a lépésnek a hagyományos elnevezése a *tagadás útja* (*apophatiké theologia, a via negationis*).

Súlyos félreértés lenne azonban azt gondolni, hogy itt az állítás útján megjelölt tulajdonság ellenkezőjének a kijelentéséről lenne szó, vagyis egyszerű tagadásról. A lét tagadása így az lenne, hogy Isten nem létezik, a jóság tagadása pedig, hogy Isten rossz. A „tagadás” itt *részleges, inkább korrekció*. A korrekciós tagadás tehát nem az állítás ellenkezőjét jelenti, hanem csak a módosítását.

3. „A fokozás vagy a kiválóság útja”. Az Istenről állító kijelentéseket tevő pozitív teológiát, majd az Isten létfölöttisége miatt a teremtményi tökéletlenségeket tagadó, illetve korrigáló negatív teológiát követő harmadik úton az ember, szemét lehunyva, hallgatásban és sötétségben elmélyülve, a képnélküli és lényegfölötti fényben, hang és fogalom nélküli misztikus elmélyülésben és eksztázisban egyesülhet Istennel.¹⁴ Ez a kiválóság útja, a *via eminentiae*, a fokozás, az infinitezimáció vagy a misztikus egyesülés (*henószisz misztiké*) útja.

Az állítás, a tagadás és a fokozás eme három lépésének mindig együtt kell járnia. Az eljárás lelke itt a *via negativa*, ez ugyanis arra a megvalósultságra utal, ami csak Istennek sajátja. Ez a beszédmód tehát éppenséggel nem Istent adja a kezünkre, hanem minket vonz feléje. Az analógia a teremtésben a hit ösvényének analógiájához vezet, amelyben az Atya Fia által a Szentlélekben önmagához vezet az embereket: a Fiú az út, a Lélek ajándéka pedig a közösség.¹⁵

Az angyalok létével, tulajdonságaival és személyességével kapcsolatos elmélkedés sem kerülheti meg a hármas út szabályait. Akkor sem, ha az előzőekben láttuk, hogy a Szentírás kijelentései nem közvetlenül az angyalok létezésének állítására vagy természetük leírására irányulnak, hanem Istenhez, Jézus Krisztushoz, az egyházhoz és az emberekhez való viszonyukat, illetve az üdvösség történetében játszott szerepüket tanúsítják. Eszerint az angyalok Isten teremtett szolgálóiként az ő dicsőségét hirdelve, Krisztusnak alárendelve, az Úr által megbízva és emberekhez küldve, ez utóbbiak védelmében és vezetésében teljesítenek feladatot.¹⁶

Az analógia útján az emberi gondolkodás saját elégtelenségével is szembesül. Hiszen fogalmaink egy olyan gondolkodás tartozékai, amelyek a teremtett létezők lehatárolható sajátos lényegére vonatkoznak. Nyilvánvalóan minden próbálkozás, minden analógia, mo-

¹⁴Vö. Johannes Hirschberger: *Geschichte der Philosophie I*. Herder, Freiburg im Breisgau, 1976¹⁴. Dionysius *Pseudo-Areopagita*, 389.

¹⁵Wolfgang Beinert (szerk.): *A katolikus dogmatika lexikona*, i. m. *Analógia* 40.

¹⁶Puskás Attila: i. m. 76.

¹⁷Vö. Wolfgang Beinert (szerk.): *A katolikus dogmatika lexikona*, i. m. Szentháromság, 542.

Kitekintés a bizánci teológia anyaltanára

¹⁸*Theologische Realenzyklopädie*. (A továbbiakban TRE). Walter de Gruyter, Berlin – New York, 1982, Bd. IX. *Byzantinische Angelologie*, 602–603.

¹⁹PG 99,729–747.

²⁰PG 99,741D.

²¹TRE 602–603.

²²A bizánci liturgia angyalokkal kapcsolatos tanítását bővebben kifejtve lásd Janka Ferenc: *A szent angyalok és a görög liturgia*. Praeconia, 2015/1. 34–44.

²³Robert Taft: *A keleti liturgiák hozzájárulása a keresztény kultusz megértéséhez*. In: Robert Taft – Hans-Joachim Schulz: *A bizánci liturgia*. (Ford. Jeviczki Ferenc et al.) Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 2005, 22.

dell és paradigma bírálható. Megfordítva azonban, a mindezeket felhasználó teológiai fejtegetések, esetünkben a bizánci teológia és liturgia anyaltanának néhány alábbi aspektusa, reményeink szerint azt teszi lehetővé, hogy ennek az emberi hitet és a hitből eredő életet tápláló, termékenyítő és elevenítő isteni misztériumnak legalább néhány szikrája felragyoghasson.¹⁷

A bizánci anyaltan¹⁸ a görög egyházatyák teológiáját folytatja. Szemléletét Dionüsziosz Areopagitész felfogása, valamint a monofizita és monotheléta áramlatokkal szemben küzdő Maximosz Hitvalló határozza meg. Összefoglalása Damaszkuszi Szent János *A tudás forrása (Pégé gnószéosz)* című munkájában található. Theodórosz Sztuditész angyalokról mondott híres beszéde¹⁹ a patrisztikus tanítást ismétli meg, és különleges hangsúlyt helyez arra, hogy az angyalok Isten „energiáival” vannak eltelve.

A *krisztusközpontúság* fogalma foglalja össze ennek az anyaltannak a lényegét. Mint minden teremtmény, az angyalok is a Pantokrátor Krisztusnak, az egész teremtés Urának alárendeltjei. Ezt jelenti Theodórosz szerint Krisztus régebbi felségcíme, a „nagy tanács angyala”.²⁰ Az angyalok Krisztus szolgálatában állnak Mária örömhírvételétől a mennybemenetelig, és tovább szolgálnak neki a mennyben.

Ekkleziológiai szempontból az angyalok és az egyház összetartoznak Isten dicsőségének országában. Bennük hatékonyan jelen vannak isteni erők vagy energiák, felismerhetők és tiszteletre méltóak. Csak egy egyház van, amely átfogja az eget és a földet, az angyalokat és az embereket. Az angyalok ezért az egyházban is tevékenyek, mindenekelőtt a liturgiában, a szentségekben, az Istenhez való felemelkedésben, a szentek halálában. Az egyház és az angyalok egyezsmind a hívek eszkatologikus átváltozásának ikonjai is. Az angyalok tehát részt vesznek a földi egyház életében. Jelen vannak az az istentiszteleteken, vezetik előljáróit, átizzítják tagjait, kísérik az embereket földi zarándokútjukon. Noha általában szemmel nem láthatók, a jelenlétük érezhető. A hívek velük imádkoznak, az angyalok imádságukat Isten színe elé viszik. Az angyalok a szentség példái, eleven képek, akik Krisztus isteni fényességét tükrözik. Ily módon részt vesznek az isteni energiák kisugárzásában. Általuk a Palamasz Gergely féle energián értelmében a Tábor-hegyi fény dereng föl.²¹

A bizánci liturgia²² gyakran az angyalok segítségével fejezi ki istenképének két legjellemzőbb mozzanatát: Isten fenségének nagyságát, félelmetes mivoltát, ugyanakkor mérhetetlen emberszeretetét. A fenségből lehajló, leszálló krisztológiát egy nagyon is megismerhető, emberi, kenotikus Krisztus tiszteletével ellensúlyozza. A keresztény Kelet számára Krisztus megmarad fenséges Pantokrátornak, akinek misztériumai előtt a hívő tiszteletteljes félelemmel hajol meg. Az Üdvözítő ugyanakkor „filanthróposz” „cselovekoljubec”, aki szereti az emberiséget, egészen a keresztihalálig.²³

²⁴Dicsérjétek az Úr nevét!
Görög katolikus ima-
és énekeskönyv.
Nyíregyháza, 1993, 22.

Ezért az angyaloknak különleges szerepük van a hitéletben és a vallásgyakorlatban. Nem távoli lények. Az Isten felfoghatatlan dicsősége felé vezető, megvilágosító ismeret közvetítői. Nem véletlenül mondja az imaórák liturgiájának papi imája: „Végy körül minket szent angyalaiddal, hogy az ő védelmük mellett megőriztetve és általuk tanítatva a hit egységére és megközelíthetetlen dicsőséged megértésére vezéreltessünk, mert áldott vagy örökkön örökké. Amen.”²⁴

A bizánci angyaltan mindenkor az istentan szolgálatában áll. A bizánci teológia Istene pedig az emberi gondolkodás minden antinómiáját magába foglaló és meghaladó Szentháromság. Pantokrátor és irgalmas Atya, teremtő Úr és emberszerető Isten, aki „az igazakat szereti, a bűnösökön könyörül”.²⁵ Örök Logosz, aki kiüresítve önmagát emberré lesz, ő a szolgáló és életadó szeretet, örök Főpapként a feláldozó és az áldozat. Az Igazság Lelke és a szennyektől megtisztító Lélek, aki pünkösdkor a halászokat bölcsökké tette, aki átlényegíti a titkos vacsora kenyerét és borát, templomává szenteli a benne hittel részesülő hívők testét, és egyházi közösséggé formálja Krisztus misztikus testének tagjait; ugyanakkor, ha ellene vét valaki, magát pusztítja el.

²⁵Uo.

Az angyalok ennek a Szentháromságnak a titkát csodálják, liturgiájuk az ő szolgálata. Bár a keleti ikonok angyalai nem mosolyognak, mint a reimsi székesegyházban Gábrriel arkangyal, liturgikus szövegeink tanúsága szerint teremtett szellemekként megilletődött félelem hatja át őket, létük, szolgálatuk mégis csupa öröm, derű és dicsőítés.

Gondolataink elején a modern fizikában feltáruuló új távlatokat említettük, amelyek olykor egymást kölcsönösen kizáró és kiegészítő, komplementáris elméletekkel írják le a gondolati modelljeinknél mindig gazdagabb valóságot. Nem meglepő tehát, ha Isten és a teremtett világ viszonyában is hasonló komplementaritást vélünk felfedezni.

A filozófiai és teológiai hagyomány ismert gondolata, hogy ha Isten valóban tökéletes, akkor nincs szüksége a teremtett világra. Ezzel szemben a kinyilatkoztatásban egy olyan Isten közli önmagát, aki noha megtehetné, mégsem akar az általa szeretetből megteremtett világ nélkül meglenni.

A liturgia kontextusában ez azt jelenti, hogy egyrészt Isten teljesen boldog a maga szentháromságos életének immanens szeretetáramlásában. Másrészt, irgalmasságának túlsorduló gazdagságában, anyagi és szellemi világot teremtett, amelyet szeret és szabadsággal ajándékozott meg, hogy szabadok lehessünk, és ezáltal viszonzhassuk szeretetét. Amikor pedig a bűn miatt az emberiség elbukott, Fiát adta értünk. Ezért boldogok azok az angyali seregek, akik részt vesznek Isten szeretetének mennyei liturgiájában. Ez lehet a mi életünk istentiszteletének beteljesült öröme is, ha „ezekkel a boldog seregekkel mi is kiáltjuk és mondjuk: Szent vagy és legszentebb, te, egyszülött Fiad és a te Szentlelked, s magasztos a te dicsőséged, ki világot adtad úgy szeretted, miképp egyszülött Fiadat adtad, hogy mindaz, aki őbenne hisz el ne vesszen, hanem örök élete legyen.”²⁶

²⁶Vö.
Aranyaszájú Szent János
Liturgiájának Anaforája.
In: *Liturgikon*, 135.

Mit esznek az angyalok?

MÁTYUS NORBERT

1972-ben született Ózdon. Irodalomtörténész, a PPKE BTK Olasz Tanszék egyetemi docense. Legutóbbi írását 2020. 8. számunkban közzöltük.

Miért fontos, hogy mit esznek az angyalok?

Jelen írás egyetlen kérdésre kíván válaszolni: kinek szól és hogyan kell olvasni Dante *Isteni színjáték* című művének utolsó főrészét, a *Paradicsomot*? Mindenekelőtt azonban azt kísérlem meg elmondani, hogy mi köze ennek a kérdésnek az angyalokhoz.

Előljáróban érdemes tisztázni, hogy az *Isteni színjáték* műfaja: úti-könyv. Vagy legalábbis ez is olyan lehetséges meghatározás, amely teljes mértékben érvényes rá. A mű egyrészt egy utazás történetét meséli el: Dante útját a Poklon, a Purgatóriumon és a Paradicsomon át egészen Isten színelátásáig; másrészt a narrátor — mint minden valamirevaló útikönyv esetében — azt várja el olvasójától, hogy gondolatban és képzeletben kövesse őt útján. S miként a mai útikönyvek is néha közvetlenül megszólítják az olvasójukat, és egy-egy fontosnak tartott információt kiemelnek számára, úgy Dante is, mint saját egykori útjának elbeszélője, több alkalommal is odafordul olvasójához és nyíltan megmondja, hogy az adott szöveghelyen milyen viszonyulást vár el tőle.¹ Ilyeneket szokott mondani: itt jól figyelj, mert rébuszokban beszélek (*Pok.* IX. 61–63.); amit ekkor láttam, azt nem mondom el, de utánaolvashatsz másutt (*Purg.* XXIX. 97–105.); amit ekkor átéltem, azt nem tudom elmondani, de törekedj arra, hogy te is megtapasztald majd egyszer (*Par.* I 70–72.).

Az utazás utolsó szakaszának leírása, a *Paradicsom*, hasonló olvasói megszólítással nyit, csakhogy itt az aposztrophé mind formailag, mind tartalmában erősen eltér az eddig megszokott kiszólásoktól. Érdemes egészben idézni a szöveghelyet:²

*Ti mind, akik kis csónakban eveztek
hajóm után, mely énekelve száll,
s így óhajtjátok hallgatni szavam:
forduljatok az ismert partra vissza,
ne gyertek nyílt vizekre — még a végén
odavesztek, ha nyomom vesztitek!*

*Ti pedig, kevesek, kik jó időben
nyújtóztatok az angyali kenyérért
(melyből, bár eszünk itt, jól nem lakunk):
ti kifuthattok a mélyebb vizekre
hajótokkal, barázdámat követve,
mielőtt ismét elsimul a víz.
(*Par.* II. 1–6; 10–15.)*

¹A kérdésnek széles szakirodalma van. Csak két érdekes tanulmányra utalok: Kelemen János: *A Szentlélek poétája*. Kávé Kiadó, Budapest, 1999, 55–63.; Giuseppe Ledda: *La guerra della lingua. Ineffabilità, retorica e narrativa nella «Commedia» di Dante*. Longo Editore, Ravenna, 2002, 117–158.

²Az *Isteni színjátékot* Nádasy Ádám fordításában idézem: Dante Alighieri: *Isteni színjáték* (Ford. és jegyz. Nádasy Ádám.) Magvető, Budapest, 2016. (A szokásos rövidítéseket használom: *Pokol* = *Pok.*; *Purgatórium* = *Purg.*; *Paradicsom* = *Par.*, és római számmal az énekekre, arabbal pedig a sorra utalok.)

A megszólítás formailag azért furcsa, mert nem a megszokott és bevált sémát alkalmazza: az *Isteni színjáték*ban az olvasó megszólítása szinte mindig a semleges és univerzális „olvasó” szóalakkal történik, ami előtt vagy után egy felszólító módú igealak tűnik fel: „Ne kérdezd, olvasó...” (*Pok.* XXXIV. 32.); „Idézd föl, olvasó...” (*Purg.* XVII. 1.). A felszólító módú igék itt is jelen vannak, ám a mindenkire érvényes — mondhatnánk demokratikus — „olvasó” szó helyett két körülírást olvasunk. És éppen e két körülírás adja a tartalmi problémát, hiszen ennek segítségével az olvasótábor kettéosztása történik: vannak, akiket arra kér Dante, hogy kövessék; és vannak, akiket eltanácsol a további olvasástól.

Számunkra egy szépirodalmi alkotásban csupán retorikai eszközként értelmezhető az olvasó felszólítása arra, hogy ne olvasson tovább. Az értelmezők és elemzők ilyen esetekben arra figyelnek és figyelmeztetnek, hogy a szerző (narrátor, beszélő, lírai én stb.) miért él ezzel a költői vagy narratív fogással, de szinte soha nem veszik komolyan, vagyis azt nem mondják, hogy itt és most, kedves olvasó, hagyd abba az olvasást. Van olyan eset, amikor a mai olvasó is komolyan vesz egy ilyen figyelmeztetést, ám kizárólag a nem szépirodalmi szövegek esetében. Mindenki tudja, hogy a tankönyvben az apróbetűs rész csak a strébereknek szól, és az útikönyvekben is szokott „fakultatív rész” szerepelni, amely azoknak a nagyon elhivatottaknak szól, akik még a legeldugottabb tájháza is be akarnak jutni, vagy a legmegmászhatatlanabb hegycsúcshoz is szívesen felkapaszkodnak.

Egyrészt Dante 1300-ban még nem volt tisztában a mi esztétikai érzékünkkel — és főleg nem a mi műfaji kategóriáinkkal —, másrészt könyvét, mint jeleztem, útikönyvként is olvashatjuk. E két ok arra ösztönöz, hogy akár komolyan is vehetjük, hogy kettéosztja olvasótáborát. Ha pedig komolyan vesszük, akkor azt kell megvizsgálnunk, hogy pontosan kiket is tanácsol el az olvasástól, és kiknek engedélyezi a továbbhaladást a szövegben. Azt jelenthetjük ki biztosan, hogy a többséget Dante eltanácsolja az olvasástól, és ebben valamilyen féltés vagy megóvási szándék motiválja: fennáll ugyanis a veszély, hogy a „kis csónakokban” ülő hallgatóság képtelen követni a narrátor hajóját és elvész a nyílt vízen. Ellenben a „kevesek” követhetik. Ők azok, akik „jó időben” nyújtóztak „az angyali kenyérért”. A metaforát feloldva azt mondhatjuk, hogy a *Paradicsom* elolvasása előzetes felkészülést igényel, különben inkább kárunkra, mint hasznunkra lesz az olvasmány. Ez teljesen világos és érthető. A tankönyvi kisbetűs rész is hiábavaló — sőt esetleg káros — olvasmány annak, aki a törzsanyaggal is nehezen küzd meg. És ha túlsúlyos szédülékeny turisták vagyunk, akkor az útikönyvben értelmetlen elolvasni a háromezer méter fölötti csúcokra vezető gerinctúra leírását.

Csakhogy Dante szövegében nem világos, hogy miféle felkészültséget vár el tőlünk. Azt állítja, hogy az angyali kenyérért (az eredetiben: *pan de li angeli* – ‘*angyalok kenyere*’) kellett előzetesen

nyújtózkodnunk (*drizzare il collo* – 'kinyújtani a nyakukat'). Más szóval megfogalmazva: ha tehát választ kapunk arra a kérdésre, hogy mit jelent nyújtózni az angyalok kenyerére, akkor azt is meg fogjuk tudni mondani, hogy ki a *Paradicsom* potenciális olvasója. Vagyis ha tudjuk, mit esznek az angyalok, akkor azt is tudjuk, mi a feltétele a *Paradicsom* elolvasásának.

Az angyalok kenyeré mint a tudomány

A kérdés megválaszolásához az első fogódzót Dante egyik korábbi műve adja. Van ugyanis Danténak egy félkész, sőt vázlatban maradt *Vendégség* című tudományos-ismeretterjesztő alkotása, amely azoknak szól, akiknek valamiért nem adatott meg, hogy hivatalos vagy szervezett formában megismerkedhessenek a tudomány módszereivel és eredményeivel. Őket hívja metaforikusan vendégségbe Dante, és nekik szolgál fel ételeket és italokat könyvében, vagyis tudományos ismereteket. A többieknek — a tudományt már művelő keveseknek — természetesen nincs szükségük Dante ismeretterjesztő tevékenységére, hiszen ők „azon kevesek” közé tartoznak — írja a könyv bevezetőjében a szerző —, „akik annál az asztalnál ülnek, ahol az angyalok kenyerét eszik”.³ Az „angyalok kenyeré” kifejezés jelentése itt kétségtől mentesen a tudományos ismeret, a tanulással megszerezhető tudás.

Ha ezt a szövegpárhuzamot a *Paradicsom* elejének kiszólásához társítom, azt kapom, hogy a *Paradicsom* elolvasása a tudományban már jártas befogadónak ajánlott. Számos kiváló *Isteni színjáték*-kommentár értelmezi így a szöveghelyet.⁴ Való igaz, hogy több érv is támogatja ezt az olvasatot. A *Paradicsom* valóban nagyon nehezen olvasható kellő előzetes tudományos felkészültség nélkül: számos természettudományos, filozófiai és teológiai okfejtés teszi nehezzé. Továbbá a metafora másik eleme, a nyújtózkodás — pontosabban a nyak nyújtogatása — szintén jól illik az értelmezéshez. A tudomány elsajátítása kétféle tevékenységet követel meg: bölcs professzorok egyetemi előadásainak hallgatását és olvasást. A tanulás e mindkét módja a fej felemelését, azaz a nyak nyújtását, nyújtogatását igényli — a középkorban olvasni sem az asztal felett görnyedve, hanem az olvasóállványra emelt tekintettel olvastak.

Ugyanakkor kérdés, hogy vajon csak a *Paradicsom* olvasása igényli-e a műveltséget. Nem tűnik ugyanis úgy, hogy a *Pokol* és a *Purgatórium* könnyed olvasmányok lennének. Talán igaz lehet, hogy a kifejezetten tudományos jellegű okfejtések száma a *Paradicsomban* a legmagasabb, de az biztosan nem igaz, hogy az ilyen jellegű szövegrészek adnák a *Paradicsom* különlegességét. Komoly műveltségre és előzetes tudományos ismeretekre van szükség már a *Pokol* olvasásához is. Továbbá az egész *Isteni színjáték* gondolati csúcspontja — s ilyen értelemben legfontosabb tudományos (filozófiai, teológiai) állításrendszere a *Purgatórium* közepén, a 17–18.

³Dante Alighieri:

Vendégség.

(Ford. Csorba Győző,

Szabó Mihály.)

In: *Dante összes művei.*

(Szerk. Kardos Tibor.)

Magyar Helikon,

Budapest, 1965, 157.

⁴Nádasdy Ádám például ezt írja az „angyalok kenyeré” kifejezéshez: „a műveltség”. (Lásd az idézett fordításhoz írt jegyzetben.) Kardos Tibor szerint pedig egyenesen a „filozófia tudói és szerelmesei” azok, akiket itt megszólít Dante. (Kardos jegyzetének forrása az 1982-ben az Európa Kiadó *A világirodalom klasszikusai* sorozatában Babits fordításában megjelent *Isteni színjáték* kiadás.)

énekben hangzik el: a szeretetről és a szabad akaratról olvasunk itt egy igazi komoly tudományos előadást.

Ráadásul az sem igazán meggyőző, hogy maguk az angyalok — mintegy függetlenül most Dante szövegétől — a tudást, a tudományt és a műveltséget tekinthetnék kenyerüknek. Az angyalok, a tiszta intelligenciák Istenben mint tükörben természetesen minden tudományos ismeretet látnak és tudnak, vagyis Isten mindentudásának valamilyen formája jellemzi őket, de nem biztos, hogy ezt az eredendően meglévő tulajdonságukat találó „táplálékként” definiálni. A kenyér az étető táplálék, a vágyott örömforrás, sőt talán a boldogság képét vetíti elénk. Az angyalok számára a tudás inkább a léthelyzet szükségszerű velejárója, nem a boldogság forrása.

Összességében nem teljesen meggyőző az „angyalok kenyerere” kifejezést a tudományra, az ismeretekre és a műveltségre vonatkoztatni.

Az angyalok kenyerere mint a kinyilatkoztatás

A legkorábbi Dante-komentátorok, akik pár évtizeddel Dante halálát követően komoly jegyzetapparátust készítettek a teljes műhöz, a mai értelmezőkkel ellentétben szinte mind egyetértettek abban, hogy az angyalok kenyerere kifejezés a kinyilatkoztatást jelenti. Ezt valójában sokféleképp fogalmazzák meg, de lényegét tekintve a megnevezések pluralitása mögött jól körvonalazódik a fogalom egyneműsége. Dante egyik fia, Pietro, aki apja halálát követően szinte azonnal megkezdte latin nyelvű kommentárja írását, úgy fogalmaz, hogy az angyalok kenyerere nem jelent mást, mint „Isten és az ő tudományát, vagyis a teológiát”. Giovanni Bertoldi da Serravalle pedig, aki 1416-ban írt hatalmas — szintén latin nyelvű — kommentárt az *Isteni színjáték*hoz, a Szentírást azonosítja az angyalok kenyerével.⁵ E két fogalom — teológia és Szentírás — látszólag talán különböznek, de valójában a két szerző ugyanarra gondol, hiszen a középkor folyamán teljesen általános volt a Szentírás azonosítása a teológiával: a Biblia ugyanis Isten szava (*teo-logia*). Az ilyen értelemben definiált teológia valójában a kinyilatkoztatás: Isten megjelenése és önmegjelenítése írott, mondott és sugalmazott szava által. A Dante-komentátornak is kiváló Giovanni Boccacciónál világosan tetten érhető ez a gondolat: „a Szentírás” — mondja Boccaccio —, „amit mi *teológiának* nevezünk, az Isteni Ige megtestesülésének misztériumát igyekszik nekünk megmutatni”.⁶ Figyeljünk fel, hogy e gondolat már túl is vitt bennünket a Szentírás–teológia–kinyilatkoztatás azonosításon, hiszen az Ige megtestesülésének fogalmát is társította az előbbi három fogalomhoz.

A régi Dante-komentátorok segítségével sikerült tehát úgy értelmeznünk az „angyalok kenyerere” kifejezést, hogy benne a megtestesülés és az Ige képét látjuk. Természetesen Dante kortárs értelmezői nem a *Paradicsom* szöveghelye alapján határozzák meg az „angya-

⁵Pietro Alighieri: *Comentum super poema Comedie Dantis*. (Ed. Massimiliano Chiamenti.) Tempe, Arizona, 2002; valamint: *Fratris Johannis de Serravalle Translatio et Comentum totius libri Dantis Aldigherii*. (Ed. Fr. Marcellino da Civezza – Fr. Teofilo Domenichelli.) Prati, Giachetti, 1891.

⁶Giovanni Boccaccio: *Dante élete*. (Ford. Füsi József.) In: *Boccaccio művei I–II*. (Szerk. Kardos Tibor, Rózsa Zoltán.) Európa, Budapest, 1975, II. 664.

⁷Goulven Madec:
*Panis angelorum (selon
les Pères de l'Église
surtout saint Augustin).*
In: *Forma futuri. Studi
in onore del Cardinale
Michele Pellegrino.*
Bottega d'Erasmus,
Torino, 1975, 818–829.

li kenyér” lényegét, hanem egy évszázados hagyomány folytatói. Alexandriai Philóntól kezdődően Órigenészen át Szent Ágostonig számos ókori szerzőnél megtalálható az angyalok kenyere (latinul: *panis angelorum*) kifejezés, és pontosan ilyen értelemben használják.⁷

Az angyalok tápláléka, éltető és örömforrása tehát Isten igéje lenne, s eszerint a *Paradicsom* ideális olvasója olyasvalaki, aki már forgatta, és nyilván folyamatosan forgatja a Szentírást, elmélkedett és elmélkedik Isten igéjéről, sőt a megtestesülés misztériumáról is. Kérdés, hogy a revelációként és Igeként felfogott angyali kenyér képe jobban illik-e Dante szövegébe, mint a tudomány-angyali kenyér azonosítás.

Kétségtelenül jobban el tudom hinni, hogy az angyalok „tápláléka” Isten igéje, Isten önnön létének és valóságának kinyilatkoztatása, semmint a tudomány. Ha igaz, amit fentebb feltételeztem, hogy a kenyér egyben élet-, öröm- és boldogságforrás, akkor el tudom képzelni, hogy a kinyilatkoztatás az angyalok tápláléka. Sokkal inkább elképzelhető, hogy egy angyal éltető táplálékot és örömet lel abban, ha Isten igéjét szemlélve magához Istenhez kerül közelebb, mint abban, hogy minden tudományos ismeretet elsajátít.

Ha viszont azt vizsgáljuk, hogy a *Paradicsom* elolvasásakor ésszerű és érthető elvárás-e a szerző részéről, hogy az olvasó előzetesen elmélkedjen a kinyilatkoztatásról, akkor ugyanazt az ellenvetést tudjuk tenni, mint fentebb: talán a *Pokol* és a *Purgatórium* olvasásának nem feltétele ugyanígy a Szentírás ismerete és az Ige megtestesüléséről való elmélkedés? Dehogynem: az előző két főrész nem csupán ugyanolyan tudományos ismereteket, hanem ugyanolyan teológiai felkészültséget, a Szentírás ugyanolyan ismeretét és a megtestesülés misztériumára való ugyanolyan nyitottságot is követel.

Az angyalok kenyere mint az Eucharisztia

Aki járt már katolikus misén, annak nem igazán kell magyarázni az „angyalok kenyere” kifejezés jelentését. A mai liturgiában is több olyan áldozási ének szerepel, amelyben feltűnik a kifejezés, és nyilvánvalóan az Oltáriszentségre utal. Valójában e jelentésnek ugyanolyan komoly és hosszú hagyománya van, mint a kinyilatkoztatásra való utalásnak. Talán elég Szent Tamás *Úrnapj énekére* utalni, amely egészen világosan az eucharisziával azonosítja az „angyalok kenyere” kifejezést:⁸

*Im az angyalok kenyere,
utonjárók eledele,
édesfiaknak étele*

Az Úrnapja, vagyis az Eucharisztia ünnepe Dante korában friss ünnepnek számított, hiszen Dante születése előtt mindössze egy évvel, 1264-ben hirdette ki IV. Orbán. Az ünnep himnuszát Szent Tamás írta, és több helyütt is feltűnik benne az „angyalok kenyere”

⁸Babits Mihály fordítása
(*Amor Sanctus*. Magyar
Szemle Társaság,
Budapest, 1933, 190–191.)
Sík Sándor fordításában:
„Imhol angyaloknak étke!
/ Vándorútunk erőssége, /
Édes fiak vendégsége!
(*Himnuszok könyve*.
Szent István Társulat,
Budapest, 1943, 366–367.)

⁹Bővebben: William J. O'Brien: 'The Bread of Angels' in *Paradiso II: A Liturgical Note*. Dante Studies 97 (1979), 99–100.

kifejezés. Nem kétséges tehát, hogy már Dante korában is lehetett az Oltáriszentséget angyalok kenyérének nevezni.⁹

Ezt a jelentést társítva a *Paradicsom* elején felhangzó kiszóláshoz, újszerű értelmezési horizontok nyílnak meg. A nyakukat meresztő olvasók talán nem azok, akik valamiféle könyvet — tudományos szakkönyvet vagy a Szentírást — olvastak vagy hallgattak előzőleg, hanem az áldozó hívek, akik letérdelnek, s közben felemelik fejüket, hogy magukhoz vegyék az Oltáriszentséget.

Ha tehát az angyalok kenyere az az „élő kenyér, amely a mennyből szállt le” (Jn 6,51), és amelyet a hívek a Krisztussal való egyesülés reményében vesznek magukhoz, akkor a *Paradicsom* olvasásához Dante nem azt várja, hogy tudományosan felkészült, de még csak nem is azt, hogy bibliaforgató olvasók legyünk, hanem a szentáldozást kéri rajtunk számon: azt várja, hogy áldozók, az Eucharisziában részesülő hívek legyünk.

Az angyalok kenyere mint megistenülés

De talán mégsem az áldozás fizikai aktusát kéri olvasójától Dante, hanem az áldozással, vagyis a *communió*val — az Úrral való egyesüléssel — elérhető állapotra való törekvést és nyitottságot. És az Oltáriszentségként értett angyali kenyér szintén nem az átváltoztatott ostya — vagy Dante korában még valódi kenyér —, hanem az áldozás révén elért kegyelmi állapot. Az angyalok számára a táplálék és a kenyér nyilvánvalóan nem fizikai valóság, hanem lelki-szellemi állapot, maga az Istennel való egyesülés. Az *Isteni színjáték* — a korabeli és mindenkori katolikus tanítással és hagyománnyal összhangban — több helyütt is „istenné válásként”, „átistenülés-ként” írja le az angyalok létállapotát.¹⁰

De az az igazán érdekes, hogy Dante mint főhős, mint túlvilági utazó, mint saját könyvének főszereplője maga is ebbe az „emberi léptéken túli”, „isteni”, „Istenben és Istenből részesülő” állapotba kerül, amikor megérkezik a Paradicsomba. Nem kétséges ugyanis, hogy a *Purgatórium* utolsó és a *Paradicsom* első énekeinek az egyik tematikai gócpontja az utazó átváltozásának szemléltetése: a megtisztulás és a bűnfelejtés rítusainak fokozatain át (*Purg.* XXXI–XXXIII) az isteniből való részesedésig jutunk el (*Par.* I). A Paradicsomba való felemelkedés így együtt jár az „emberből-kilépés”, vagy „emberiből-kinövés” állapotával: az olasz *trasumanar* szót — ami Dante szóalkotása — fordítja így Nádasdy, illetve Babits (*Par.* I. 70.). Éppen ez, az Istenben részesülő létállapot az, ami éltető forrása az angyalok létezésének és szeretetének, azaz joggal nevezhető az „angyalok kenyérének”.

A fentiekben azt próbáltam bemutatni, hogy az „angyalok kenyere” kifejezést hol tudásként, hol kinyilatkoztatásként, hol pedig eucharisztikus áldozatként értette általában a hagyomány, és a Dante-kritika is. Ám a metafora — amelyhez mindegyik fenti jelentés illik is bizonyos mértékben — talán akkor a leghatásosabb, ha magát Istent,

¹⁰Például *Par.* IV. 28., ahol a „leginkább megistenülő szeráf”-ról (*d'i serafin colui che più s'india*) van szó. Nádasdynál „az Istenhez legközelebb szeráf”.

illetve a vele való egyesülés eszközét értjük rajta. Az „angyalok kenyere” így lesz a megistenülés, az üdvözülés metaforája.

Az angyalok tápláléka végső soron maga Isten, s amikor Dante azt állítja, hogy ő a *Paradicsom*ot azon olvasóknak szánja, akik az angyalok kenyerét eszik, akkor azt mondja, hogy a *Paradicsom* a megistenülni, üdvözülni kívánó emberek könyve. S ha az *Isteni színjáték* útikönyv, melyben a szerző saját korábbi útjának bejárására és átélésére hívja olvasóit, akkor a fenti következtetésben semmi meglepő nincs. Ahogy az egykori utazót az „üdvözültség”, a „megistenülés” állapota jellemezte, úgy joggal elvárható, hogy az útikönyv olvasója is próbálja elérni ugyanezt az állapotot.

Ahogy minden epikus mű elején megtaláljuk a narratív paktumot — azt a hallgatólagos szerződést, amit a narrátor köt az olvasóval a bemutatni kívánt világ tartalmi és stílári sajátosságairól —, úgy a *Paradicsom* eleje egy nagyon erős szerződésvázlatot tesz az olvasó elé: ha te nem eszed az angyalok kenyerét, vagyis nem kívánsz Istenhez feljutni és belőle részesedni, továbbá ha nem hiszel abban, hogy én mindezt átéltem és jártam fenn a Paradicsomban, sőt te nem akarsz majd egyszer ide feljutni, akkor itt állj meg, ne olvass tovább!

Az olvasó dilemmája

Tudjuk, hogy a szépirodalmi művekben maguk a narratív paktumok is a fikció részei, és természetesen nem kell szó szerint értelmeznünk őket. Az irodalom szövegei nem referenciálisak teljes mértékben — azaz nem a mindennapi valóság talajába tapadnak —, tehát nem kell azt gondolnunk, hogy itt most tényleg hagyjuk abba az olvasást, ha minket a legkevésbé sem érint meg ez a kétségkívül érdekes, de olvasói attitűdünket a legkevésbé sem érintő okfejtés az angyalok kenyeréről és az Istenből való részesedésre való nyitottságról. Ilyenkor iskolázott irodalomároként megértjük persze, hogy ez a kiszólás és figyelmeztetés Dante poétikájának a része: a szöveg úgy akarja magát beállítani, mintha főszereplője emberfeletti tapasztalatban részesült volna, s ennek bizonyításához, vagyis a fikció valóságosítási tételéhez használ mindenféle tartalmi, intertextuális és retorikai eszközöket. Az egyik ilyen tartalmi eszköz a főhős átalakulásának, megistenülésének bemutatása; míg retorikai eszközként az olvasó megszólítását és a történetbe való bevonását említhetjük. Számunkra az értelmezői, olvasói munka — és egyben élvezet — az, ha sikerül felfejtenünk, hogy Dante milyen eszközöket használt fikciója valóságosítására. Eszerint az én „olvasói” feladatom nem az, hogy az elbeszélés főhősét követve és a narrátor figyelmeztetésének eleget téve megpróbáljak „kilépni az emberiből” és részesülni Istenben, hanem — miként a fentiekben meg is próbáltam — hogy annak nézzek utána, történetileg mit is jelenthet az „angyalok kenyere” kifejezés, és ennek milyen interpretációs következményei lehetnek. Ugyanakkor bármit is esznek az angyalok valójában, oly nagy tétje nincs.

¹¹Dante Alighieri:
Levelek. *Can Grande della Scala úrnak.*
(Ford. Mezey László.)
In: *Dante összes művei,*
i. m. 511.

Csakhogy ez az olvasói attitűd és értelmezői viszonyulás mély el-
lentmondásban van azzal, amit az *Isteni színjáték* tényleg elvár tőlünk. Mi úgy gondoljuk, hogy az *Isteni színjáték* — miként minden irodalmi mű — olvasása ismeretszerzés, tanulás, és esetleg szóra-
kozás. Ám ennek a könyvnek a szerzője mélyen meg van győződve, hogy — ezek mellett és ezek előtt — műve a szó legszorosabb értel-
mében útmutató, afféle használati utasítás. Azt állítja, hogy e mű „célja, hogy az ez életben élőket a nyomorúság állapotából eltávoztassa és a boldogság állapotába vezesse”.¹¹ Vagyis ez az útikönyv a boldogság állapotába szeretné bevezetni az olvasót.

Az útikönyveknek kétféle olvasója van. Egyfelől vannak azok, akik azért olvasnak, mert maguk is el szeretnék jutni arra a helyre, amiről a könyv szól. Másrészt olyanok is vannak, akik szeretnek olvasni, és nagyon is érdekli őket az a másfajta táj, kultúra, amelyet az útikönyv bemutat, de nincs lehetőségük, kedvük, idejük, energiájuk, hogy személyesen is elmenjenek oda. Dante azt szeretné, hogy az első kategóriába tartozzunk, sőt azt mondja, hogy ha nem akarunk személyesen is megjelenni ott, ahol ő volt, akkor értelmetlen is olvasnunk. De mi, amióta az eszünket tudjuk, úgy tanultuk, hogy a szép irodalom olvasói a második kategóriába tartoznak. (Nem is tekintjük az útikönyveket szépirodalomnak.)

Mi lenne, ha ez egyszer kivételt tennénk? Ha ez a könyv eszköz a boldogság eléréséhez, akkor igenis van tétje, hogy végigmegyék-e a szerző kijelölt útján. És hirtelen annak a látszólag értelmetlen kérdésnek is lesz értelme és tétje, hogy mit esznek az angyalok.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

FERENC PÁPA
Politika és társadalom

Beszélgetések
DOMINIQUE WOLTONNAL
VIGILIA

FERENC PÁPA
Politika és társadalom

Dominique Wolton francia kommunikációkutatónak egy éven át tizenkétszer volt alkalma találkozni Ferenc pápával, hogy hosszabb interjút készítsen vele. Beszélgetéseiből született ez a könyv, amelyben tematikus fejezetekbe csoportosítva korunk aktuális kérdéseiről esik szó: béke és háború, politika és vallás, globalizáció és kulturális sokszínűség, hagyomány és modernitás, fundamentalizmus és laicitás, társadalmi egyenlőtlenségek, bevándorlás és migráció. Ferenc pápa a beszélgetések során mindvégig hangsúlyozza: nem falakat, hanem hidakat kell építeni egyének, népek és vallások között.

Az egyes fejezetek végén részleteket olvashatunk Ferenc pápa beszédeiből, amelyeket a magyar kiadás további, például a Csík-somlyón elmondott szentbeszédével és az Abu-Dzabiban 2019. február 4-én aláírt, Az emberi testvériségről szóló dokumentummal egészít ki.

Ara: 2.900 Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető:

1052 Budapest, Piarista köz 1. Honlap: www.vigilia.hu
Telefon: 36-1-486-4443 E-mail: vigilia@vigilia.hu

A kortárs magyar költészet angyalai

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Angyali jelenések Halmai Tamás, Győrffy Ákos és Jász Attila egy-egy versében

1975-ben született Jászberényben. Irodalomtörténész, kritikus, az Új Forrás és az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztője, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa. Legutóbbi írását 2020. 1. számunkban közzöltük.

¹Tillmann J. A.:

A médium angyali modellje. Műhely, 2011/5–6. 62.

²Hernádi Mária:

Az átlátszó sík. Angyalok Nemes Nagy Ágnes költészetében, I. rész. Kortárs, 2014/11. 78–87.

Uő.: *Az átlátszó sík.*

Angyalok Nemes Nagy Ágnes költészetében, II. rész. Kortárs, 2014/12. 32–38.

³Eisemann György:

Angyalok a Pilinszky-írásban. Pannohalmi Szemle, 1995/4. 102–107.

⁴Tillmann J. A.: i. m. 64.

„Dante számára az angyalok számosságának kérdése vélhetően másként vetődött föl, mint számunkra. A nagy történeti és kulturális távolság ellenére a késő középkor és a késő újkor az angyalok számossága, illetve számtalansága tekintetében feltűnő hasonlóságot mutat. Ez a párhuzam annál is inkább figyelemre méltó, mivel az angyalábrázolások posztmodern inflációját megelőzően a modernitás mintegy két évszázadán keresztül jószerével hiányzanak, illetve csak periferiálisan (a reneszánsz és barokk ábrázolások népi-egyházi giccs-változatában) és izoláltan (a német romantikában), vagy olyan unikális művészi képvilágokban jelennek meg, mint amilyen Rilke költészete vagy Klee munkássága.”¹ Tillmann J. A. idézett szavai arra is rámutatnak, hogy a hagyományra való reflektálásunktól elválaszthatatlan az időbeli és a kulturális távolságok érzékelése, a változásoknak és a különbözőségeknek erre a temporális dimenziójára alapozzuk saját korszakfogalmainkat. Hogy mit gondolunk középkorinak és mit modernnek, végül is saját időfelfogásunkon múlik. Így lehetséges, hogy Babits, akinek költői világától szintén nem idegenek az angyalok, a modern költészet két legnagyobb egyéniségének Dantét és Shakespeare-t tartotta. Noha Babits *Az európai irodalom történetében* kifejtett irodalomtörténet-konceptióját ma aligha fogadnánk el korszerűnek, mégis megkockáztatom, hogy Rilke és Klee mellett a modern művészetben találnánk még néhány jelentős életművet, melynek képi világában és motívumai között szintén jellegadóan felbukkannak az angyalok. Jelen írás fókuszsa szűkebb, mint Tillmanné, ezért az irodalmi modernség hozzánk viszonylag közeli történetéből pusztá jelzéseként két életművet emelek ki: Nemes Nagy Ágnes költészetét,² valamint Pilinszky János líráját és esszéit,³ melyek recepciójában az angyal-tematika interpretációja már hangot kapott.

Mindazonáltal Tillmann J. A. esszéje az angyal-tematika kifejtése szempontjából lényeges megközelítési módot kínál. „Az érvényre jutott elméletek az angyalokat mint tiszta szellemi szubsztanciákat értelmezik. Ez azt jelenti, hogy testük teljesen az üzenet szolgálatában áll, és csak virtuálisan válik az emberi érzékelés számára szemlélhetővé” — írja.⁴ A tradicionálisan az angyalokhoz rendelt köztes-lét, a tiszta szellemi szubsztanciaként való elgondolásuk, valamint a transzcendens és az immanens világok közötti közvetítő

⁵Eisemann György: „*És vajon angyal angyalít észlel-e csak...?*”
A létezés nyelvi közegei
Rilke duinói elégiáiban.
Műhely, 2011/5–6. 179.

szerepük teszi egészen kézenfekvővé, hogy az angyal szolgáljon modellként a napjainkban használt „testetlen” médiumok leírásához, mindezt megfordítva pedig lehetőséget kínál arra is, hogy a modernség angyalábrázolásait a kortárs mediológia kultúrátudományi nézőpontjából vizsgáljuk. Erre szolgál konkrét példával Eisemann György egyik dolgozata, aki Rilke *Duinói elégiáit* vizsgálva az angyali jelenések tradicionális leírásait Palágyi Menyhért tér és idő kapcsolatára, valamint a fény terjedésére vonatkozó teóriája segítségével értelmezi, és megjegyzi: „Pléróma, fény, közeg, szimbólum, allegória — e szavakkal most csak utalni lehet a költőiség azon romantikus és modern formatanára, mely éppen a híradás, az üzenet, a szó, a közvetítés tapasztalata kapcsán fordul előszeretettel a vonatkozó archetipusok tán legismertebbjéhez, az angyal motívumához. E motívum újabban még akkor is a kommunikáció szempontjából tűnhet elő, ha nem kifejezetten a mediológiai érdeklődés tárgyának mutatkozik. Az angyalok mint hírvivők sokat emlegetett köztessége így kerülhet kapcsolatba a nyelvi jelentés közlésének problémáival.”⁵

Az alábbiakban három kortárs magyar költő, Halmai Tamás, Gyórfy Ákos és Jász Attila egy-egy versét vizsgálom, melyekben az angyal különböző módokon, különböző poétikai kérdéseket felvetve jelenik meg.

**Az angyali nyelv
médiuma — Halmai
Tamás: *Angyalbeszéd*⁶**

Halmai Tamás Báthori Csabának (Rilke egyik fordítójának) ajánlott verse az angyali nyelv kérdését állítja a középpontba. Bár a bibliai szövegekben az emberi alakban megjelenő angyalok emberi nyelven szólnak meg, az embertől való szubsztanciális különbözőségüknel fogva a tradíció mégis saját nyelvet tulajdonít nekik. Ennek legtöbbit idézett példája Szent Pál Szeretethimnuszának nyitó mondata: „Szólhatok az emberek vagy az angyalok nyelvén, ha szeretet nincs bennem, csak zengő érc vagyok vagy pengő cimbalom” (1Kor 13,1). Szent Pál levelének idézett részletéből azt a következtetést is levonhatjuk, hogy az ember (mint megszólított és elhivatott) nemcsak hogy megértheti az angyal szavait, de el is sajátíthatja az angyalok nyelvét, és ezáltal azt a titkos tudást is magáévá teheti, melyet az angyalok mint tiszta szellemi létezők birtokolnak. Számos ezoterikus és okkult tanítás motiválója volt ez a remény. Az angyal azonban nemcsak hírvivő, hanem egyben tolmács is, aki az Isten üzenetét fordítja le a megszólított emberek nyelvére, a végtelen nyelvi és ontológiai távolság áthidalása magában rejti az eredeti üzenet elvesz(t)ésének kockázatát is, ahogy Rilke *Az angyali üdvözlésében* olvashatjuk: „Nagy volt az út, most sápadok, / elfeledtem, amit / ő — ki aranypáncélban ott / mint napfény, úgy vakít — / üzent neked” (Garai Gábor fordítása). Rilke versében már kifejezetten modern vallási tapasztalat fogalmazódik meg, melyben az angyali közvetítő megjelenése egyben az őt küldő Isten távollétének tapasztalatát is magában foglalja: „Isten viszont nincs jelen, leg-

⁶A verset az alábbi kiadás alapján értelmezem:
Halmai Tamás: *Jézus
örégkora: Válogatott és új
versek*. Pro Pannonia,
[Pécs], 2019, 128.

⁷Bazsányi Sándor:
*Rilke szavai. Panasz és
dicséret Rainer Maria
Rilke Az angyali üdvözlét
/ Az angyal szavai
című versében.*
Vigilia, 2003/11. 829.

alábbis a versterben nincs jelen. Hiányát a tétova angyal nem töltheti be, két okból sem, amennyiben kételyeinek köszönhetően 1. nem képviseli teljes értékűen a megbízóját, de 2. nem is foglalhatja el annak helyét.”⁷

A Halmai-vers többféleképpen is reflektálja az emberi és angyali létező közötti különbséget. A szöveg idézőjellel kezdődik és záródik, tehát jelzi, hogy valaki más beszédéről van szó, azaz a beszélő és lejegyző szubjektum nem azonos. Mindössze ennyit tudunk meg az angyal megszólalásának kontextusáról. Ez az alapszituáció első ránézésre a *Jelenések könyvét* idézi, de míg ott a látottak leírására szólít fel a hang („Amit látsz, írd le egy könyvbe, és küldd el a hét egyháznak”, Jel 1,11), a Halmai-versben nem a vizualitás dominál, hanem az angyal beszéde által kibomló emocionális és intellektuális viszony kinyilatkoztatása az elsődleges szövegszervező elv. A vers nyitó mondata („Nagyon szeretem az embereket.”) az érzelmi viszonyt állítja előtérbe, és a jelentés szintjén is kijelenti a vers alaphelyzetét meghatározó angyal–ember dichotómiát. A kezdőmondat poétikai eljárása a magyar költészettörténetből két — a Halmai-líra számára egyébként kiemelten fontos — szöveghelyet is megidéz, illetve egybeír. Az egyik Pilinszky *Apokrifjének* az a részlete, mely egyszerre fogalmazza meg a megszólalónak a megszólítottól való ontológiai különbözőségét és a másik nyelvének meg-nem-értését: „Szavaidat, az emberi beszédet / én nem beszélem.” Hasonló különbségtétel figyelhető meg Takács Zsuzsa *Álom* című veresének „rejtélyes” vallomásában: „Mennyire szeretem a magyarokat!” Utóbbi esetben nemcsak a beszélőnek a kijelentésben jelölt nemzeti közösségtől való elkülönülése figyelhető meg, hanem — hasonlóan a Halmai-vers nyitó mondatához — az érzelmi viszonyulás kinyilatkoztatása is. Ennek a két intertextusnak a jelenléte az *Angyalbeszéd*ben tehát három szempontból lényeges: egyrészt az angyali beszélő és a — részben a beszéd tárgyát is jelentő — emberek közötti különbség, másrészt az angyal részéről — az emberi létezés iránti vágyakozást is sejtető — érzelmi viszonyulás kinyilvánítása, harmadrészt pedig a nyelv problematikája szempontjából.

A Halmai-vers első két versszaka az embert írja le úgy, ahogyan az angyal látja, pontosabban az ember felé forduló szeretet okait veszi számba. Az angyal beszéde azonban a nyitó mondat egyértelmű kijelentése után többértelmű és enigmatikus, s bár a magyar nyelvet, annak szavait használja és grammatikai szabályait követi, a hétköznapi megértés rutinjával mégsem alkotható meg értelmes jelentés, mely ily módon a versbeszéd alapszituációjában az emberi értelem által megközelíthetetlen isteni-angyali értelem létezését sejteti, ez egyben a versnyelv poétikai működésének jellegzetességét is adja. Szemantikai szempontból mindez azt jelenti, hogy a szavak kombinációja egyszerre többféle jelentés felismerését is lehetővé teszi, aszerint, hogy egy-egy szónak melyik jelentését aktivizáljuk a megértés során. Ha a vers 2. sorában („Ahogy szívük a fénytől bereked,”) a „bereked” állítmányt a szó mai jelentésében a hangszálak diszfunk-

cionális működéseként értjük, akkor a 'szív' metaforikus jelentése a beszédszervvel azonosul, ezt a jelentést erősíti a versmondat második tagmondata („és szavuk hallgatássá érik.”). Czuczor Gergely és Fogarasi János szótára a 19. század közepén a „bereked” igének első jelentéseként még a következőt adja meg: „Mondjuk csöves, üreges, likas, nyilásos testekről, midőn bedugulnak, valamivel betömődnek, illetőleg nem szelelnek”.⁸ Ez az „üreges, likas, nyilásos test” lehet akár szív is, ebben az esetben a „bereked” jelentése az 'eltömődés'-ként adható meg. Mindkét esetre érvényes azonban, hogy a versmondat a hierofánia (erre utalhat a „fény”) következményének anyagyi szemszögből való leírásaként érthető meg.

Így működik tehát a Halmai-versben az „angyalbeszéd”, mely a jelentések stabilizálhatatlanságának posztmodern tapasztalatában részesíti olvasóját, szentenciózusnak ható kijelentései mögött is a jelentések folyamatos cirkulációja folyik. Ugyanez a nyelvjáték működik akkor is, amikor a vers 3. strófájában a fókusz az emberről Istenre, azaz az embert az Istennel kapcsolatban leginkább foglalkoztató problematikára, az Isten jósága ellenére a világban jelenlévő rossz teodíceai kérdésére kerül. Ezúttal az angyal által feltett kérdésre az ugyancsak tőle származó válasz megfajthetetlenül talányos („Derülnöm kell, hogy kiderítsem, / a vér mitől varázslatos.”), az angyal legfeljebb a „bizonyosság” valamikori szükségszerű bekövetkezésének eszkatologikus ígértét közvetítheti. A vers záró szakasza összegzi az angyali vallomás korábbi részeinek tanulságait, a „világ útvesztő” metaforikus azonosításának tragikus jelentésvonatkozásait a benne tülekedők boldogságára tett utalás ellenpontozza, így az emberi egzisztenciát az angyali perspektívából végül hasonló módon láthatjuk, mint Camus Sziszüphoszát. A Halmai-vers azonban nem záródik be az egzisztencia immanens létezés-tapasztalatába, az angyal látószöge ugyanis eleve kívül esik azon, a vers zárlata ezáltal nemcsak az *Angyalbeszéd* fentebb részletezett nyelvi konzekvenciáit vonja le már egy grammatikailag is „hibás” sorban („Isten téged van”), hanem ebben a nyelvi-kozmológiai univerzumban fogalmazza újra az angyal közvetítői feladatát is: „sutogom / tetszőleges fülekbe”.

Hans-Georg Gadamer Rilke *Duinói elégiáinak* értelmezése során állapítja meg: „Ami az angyal tapasztalatában ébred, az az emberi szív legmagasabb lehetősége — olyan lehetőség, amely előtt a szív kudarcot vall, nem képes valóra váltani, mert az embert sok minden feltételhez köti és képtelenné teszi arra, hogy egyértelműen és korlátozások nélkül átadja magát az érzéseinek.”⁹ Az elégiák angyalalakjának mitopoétikus átfordítása kapcsán pedig megállapítja: „Itt már nem létezik mitikus világ, ami maradt az nem más, mint a költői átfordítás elve. Rilkénél ez mitopoétikusan történik: saját szívének világa áll elénk a költői mondásban mitikus világként, amelyben cselekvő lények élnek.”¹⁰ Azt gondolom, Halmai Tamás versében is hasonló poétika működik, de nála a feltároló versvilág más pers-

⁸Czuczor Gergely –

Fogarasi János:

A magyar nyelv szótára.

Emich, Budapest,

1862, 586.

⁹Hans-Georg Gadamer:

A vers parúziája.

Mitopoétikus átfordítás

Rilke Duinói elégiáiban.

(Ford. Schein Gábor.)

Pannonhalmi Szemle,

1995/4. 111.

¹⁰Uo. 113.

pektívából, az angyali nyelv révén képződik meg, az angyal érzelmi és szellemi dimenzióinak kinyilatkoztatása azonban nem annyira az érzések átélésének korlátaiba ütközik, hanem sokkal inkább a megértés kudarcában részesít, de úgy, hogy éppen ez által éleszti fel a magasabb, transzcendens értelem létezésébe vetett reményt.

**Az angyal az üzenet —
Győrffy Ákos:
Az angyal arca¹¹**

¹¹A verset az alábbi kiadás alapján értelmezem: Győrffy Ákos: *Nem mozdul*. Magvető, Budapest, 2007, 88.

Győrffy Ákos 2007-ben kiadott *Nem mozdul* című kötetének védőborítóján egy középkori képből vett részlet látható, melynek központi alakja a levegőben lebegő, emberekre letekintő és karját feljűk nyújtó angyal. Ehelyütt nem térhetek ki a borító és a versek lehetséges összefüggéseinek részletes tárgyalására, annyi azonban nyilvánvaló, hogy ez az illusztráció is jelzi Győrffy versvilágainak a transzcendencia irányába való nyitottságát, és ebből a szempontból a kötet egyik kulcsszövegeként is tekinthetjük *Az angyal arca* című verset, mely azok közzé a művek közé tartozik, melyek első, prózavers formában írt változata a korábbi, *Akutagava noteszből* című kötetből került át, némi szövegmódosulással prózaversből szabad verssé transzponálva a *Nem mozdul* kötetbe.

Ha elsőként a különböző médiumokhoz köthető műfajok felől közelítünk Győrffy verséhez, akkor a mű szcenikáját tekintve leginkább a rémregény vagy a thriller műfaji párhuzamai juthatnak eszünkbe. A nyitókép („A diófa legfelső ágát az ablaküveghez csapdosta / a szél”) a negyedik versszak megszemélyesítésében válik egészen félelmetessé („az üvegen kaparászó ágak”), közben az olvasó értesül arról, hogy a házon kívül teljes a sötétség („az utcán nem égett lámpa, a Hold felhőkben”), és hideg van („az emeleti szobában nem volt fűtés, három paplan alatt / remegtünk”). Ez a kísérteties külső körülmény a versbeszélő tanúsága szerint már hosszabb ideje fennáll, s már-már elviselhetetlen („ha csak egyetlen nappal / is tovább, ép ésszel nem viseljük el”). Ebben a kizökkent világban jelenik meg az angyal, és válik ezáltal a vers zárt tere, a ház egy külön világgá, abban az értelemben ahogy a numinózus érzése által átformált világot Rudolf Otto leírja: „A titokzatos erőteljesen jelen van és hat a démoniról és az angyaliról alkotott elképzelésekben, s ez az angyali és démoni elem »egészen más« valóságként körülveszi, beborítja és áthatja ezt a világot; a titokzatos ugyancsak erőteljesen jelen van a végidőre való várakozásban és Isten országának eszményében, amely részint mint jövőbeli, részint mint örökkévaló teljességgel csodálatos és »egészen más«, mint a természetes ország.”¹²

¹²Rudolf Otto: *A szent: Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz*. (Ford. Bendl Júlia.) Osiris, Budapest, 1997, 95.

Halmi Tamás verse tehát az angyali nyelv megismerésének régi problematikáját dolgozza fel a maga költői eszközeivel, Győrffy Ákos műve pedig a hierofánia szintén több évezredes vallási élményének modern költői megfogalmazását adja. Előbbi posztmodern nyelvjátekok révén a nyelv üzenetközvetítő szerepét, illetve annak képtelenségét állítja a középpontba, utóbbi az angyali jelenés következményeinek, az „angyali elem” megjelenése révén „egészen mássá”

formált világ vizualitás uralta leírására tesz kísérletet. A Gyórfy-vers a bibliai szöveghagyomány apokaliptikus látomásait idézi meg, egy olyan szövegteret tehát, melynek kezdetén az Éden fáit őrző kerubok, a végén pedig a János apostolnak a közelgő végidőről tanúságot tevő angyal áll. Miközben a vers olvasója a fentebb jelzett műfaji rokonságok miatt a fantáziájában könnyen meg tudja képezni a vers zárt terét, a többszintes házat, a viharos éjszaka képét, és a sötétségben felragyogó angyalarcot, arról, hogy valójában mi is történik, nem sok tudomást szerez. Mi az az elviselhetetlen sűrűség? Mitől válik minden mozdulat végtelen jelentőségűvé? Mit lát és mit tud pontosan a versbeszélő a versben leírt látomásról? Konkrétan hol és hogyan jelenik meg az angyal, és mi az, ami „igaz és brutális hirtelenséggel felfedi magát”? Végző soron: mitől változott meg a világ, mitől vált elviselhetetlenné? Minderről legfeljebb sejtéseink lehetnek, a versbeszéd ugyanis — csakúgy, mint a Halmi-versben — szintén enigmatikus, de a teljes és könnyű megértés akadálya ebben az esetben nem a szavak hétköznapiól eltérő, jelentésteremtő kombinatorikája, hanem a költői közlés „szűkszavúsága”, ahogy a környező valóság és a látomást átélő szubjektum belső átalakulásának előzményeit és ok-okozati összefüggéseit a versbeszélő homályban hagyja. Ezt a racionalizált leírást helyettesíti a versvilág kísérteties látványa, mely ezáltal a belső történések kifejeződésekként érthető meg. Az *Angyalbeszéd*-ben a valamikor bekövetkező bizonyosság hite az angyal szavának meghallásából fakad, s ennyiben a vers végző üzenete a Tamásnak szóló intés („Boldogok, akik nem látnak, mégis hisznek”, Jn 20,19) intertextuális terében fogalmazódik meg. A tudás ezzel szemben a Gyórfy-versben a látásból fakad („látni és tudni, hogy mi ez, hogy mi történik”), az ő angyala azonban nem mond semmit, pusztán mint jelenség van jelen, más szóval a jelenléte bír jelentéssel, Marshall McLuhan nevezetes kijelentését idézve: „a médium az üzenet”.

„Az angyal visszavet a Kezdethez, a kerubok által elzárt Éden képeihez, ugyanakkor mindig az ítélet, az apokalipszis jele is. Az angyal által keltett félelemből és részvétből fakadó megtisztulás pedig visszaveti az embert önmagához, esendőségéhez, és ahhoz az ítélethez, melyben kiesik kezéből az ítélő pálca. Az angyal előtti arca és esés katharszisa tehát, hasonlóan a kísértetieshez, olyan felületre veti az embert, melyen, ugyan tükör által, de már nem homályosan rajzolódik ki az arca” — írja az *Angyal és katharszisz* című tanulmányában Komálovics Zoltán.¹³ Valami nagyon hasonló történik *Az angyal arca* című versben is, melynek harmadik versszakában az érzet (fázás) és az érzés (félelem) kerül egymással párhuzamba.

*az emeleti szobában nem volt fűtés, három paplan alatt
remegtünk, angyal, láttam világosan, az angyal arca ez,
fokozhatatlan arc, máskor talán halálra rémülnék
tőle, mint minden másból, ami igaz és brutális
hirtelenséggel felfedi magát,*

¹³Komálovics Zoltán:
Angyal és a katharszisz.
Az isteni idő villámai
között. Műhely,
2011/5–6. 16.

A remegés oka ebben az esetben a hideg, de maga a fizikai reakció lehetne a hierofániát kísérő jelenségek felett érzett rettenet is, a versben azonban a minden más látványt felülíró angyali jelenés különössége éppen az, hogy a szemlélőben nem félelemérzetet kelt, hanem valami más által ki nem váltható, mélyebb megrendülést: „a zokogást aztán nem lehetett bent tartani, a zokogásomat, / az egyetlen lehetséges válasz volt ez”. A versbeszélő ezzel együtt a szemlélő passzív szituációjában jeleníti meg önmagát, nincs egyedül, de a másik, akinek elmeséli az éjszakai történeteket, mintha semmit sem érzékelne mindebből, jelenléte pusztán fizikai. A vers ezáltal akár álomleírásként is felfogható lenne, mégis jól érzékelhetően többről van szó, az angyali jelenés — ahogy Komálovics írja — „visszaveti önmagához az embert”, a zokogás az angyal előtti leborulás önkéntelen gesztusával azonosítható. A másik testi közelségéhez mint az Édenhez való visszatérés azonban a Győrffy-vers zárlatában nem katharsziszt vált ki, sokkal inkább fájdalmat és a korábban a tudás eredőjeként megjelenített látás elutasítását: „csak az arcod ne kelljen / látnom többé, az angyal világító arcát, magamat”.

**Az angyal és a
művészeti médiumok
hierarchiája —**

Jász Attila:

[Most: avagy mindig]¹⁴

¹⁴A verset az alábbi
kiadás alapján
értelmezem: Jász Attila:
Belső angyal. Kortárs,
Budapest, 2019, 7.

Wim Wenders filmjében, a *Berlin felett az égben* az emberek között megfigyelőként járó angyalokat — akik mint belső monológokat hangoztatják ki a halandók gondolatait — csak a másik angyal és a gyermek láthatja. A néző ezáltal az operatőr szemén és a kamera lencséjén keresztül az angyal (vagy a gyermek) pozíciójából nézheti végig Damiel halandóvá válásának romantikus történetét. Ez a filmes párhuzam szinte magától adódik Jász Attila *Belső angyal* című kötetének [Most: avagy mindig] című nyitó versét olvasva. A mű első darabként az első ciklust megelőzve, kiemelt helyen szerepel a kötetben, s talán nem túlzás azt állítani, hogy ez a nyolc sor Jász Attila költészetének lényegi vonásaira világít rá. Az a versszubjektum, aki a Jász-versekben jellemzően megszólal, minden alkalommal a külső valóság és a belső lelki világ interakciója révén teremtődik meg, a külső valóságot azonban igen gyakran egy másik műalkotás képviseli, melynek befogadása során átélt élmények lenyomata lesz a mű. Némi képzavarral (a költő egyik korábbi kötetének címére utalva) azt is mondhatnánk, hogy a Jász-versek lírai énje — időnként idegen maszkok mögé bújva is — a lélek bőréként képződik meg, az a megszilárdult védő és elválasztó réteg, mely a belső világot igyekszik megóvni a kintről fenyegető veszélyektől, sérülésektől, de egyben azért, hogy határt képez az én és a más(ik) között, láthatóvá is teszi a szem számára egyébként láthatatlan belső lelki történeteket.

A [Most: avagy mindig] versbeszélője ezúttal befelé figyel. A lelkeben kamerázó *belső angyal* figyel, aki rögzíti és visszajátssza számára saját lelki történeteit. A *Berlin felett az égben* a földön járó angyalok a maguk testetlen módján jelen vannak ugyan a világban, belelátanak az emberek legbensőbb gondolataiba, csakúgy, mint a Halmi-vers angyali beszélője, de nem tudnak hatással lenni rájuk,

Cassiel például nem tudja megakadályozni az öngyilkosságra készülő fiú tettét. Jász Attila versében más a viszony a beszélő és a belső angyal között. Jász angyala ugyanis nem a külvilág része, hanem belül van, a lélekben, s ez egyértelműen a létezés befelé megnyíló transzcendens távlatait jelzi. „Jász Attila »angyala« nem diktál, csak sugalmaz. Talán rejtekhelyet, menedéket keresett, ezért került belültre, de az biztos, hogy társak, alkotótársak ők ketten a szerzővel, aki mindennél jobban bízik ebben az égi hírnökben, úgy is mondhatnám, hogy ő az, aki értelmet ad mindennek, lényével ünneppé, verssé alakítja át a hétköznapiakat” — állapítja meg vers kapcsán Ughy Szabina,¹⁵ véleményem szerint azonban ez a viszony nem ilyen harmonikus. A versbeszélő ugyanis alárendeltje a lelkében kamerázó angyalnak („használ a drága engem, kényszerít, írjam is le, / amit mutat”), Jákob történetét megidéző küzdelem folyik közöttük, melynek azonban csak az ember lehet a vesztese („ha nem írom ugyanazt vetíti újra, / és újra, amíg meg nem adom magam”). Ezt a viszonyt meghatározó alapképletet egy ironikus-groteszk mozzanat árnyalja, az angyal számára túl drága a kamera bérlése, ezért használja írónként a versbeszélőt. Ezáltal mintha nem egy tisztán szellemi lény állna előttünk a *belső angyal* képében, hanem egy olyasvalaki, aki éppen anyagi lehetőségeiben mutatkozik korlátozottnak, talán mert mint Damiel, áron alul adta el angyalpáncélját.

Ebből következően a Jász-vers angyala lényegesen eltér a másik két mű angyalképzetétől. Halmainál az *Angyalbeszéd* megnyilatkozásmódja, az enigmatikus, de kinyilatkoztató versbeszéd és az angyal önmeghatározása utal egy magasabb létezőre, akinek üzenetét az angyali nyelv médiuma továbbítja. Gyórfy Ákos versében a jelenést kísérő jelenségek ágyazódnak be a Biblia apokaliptikus szöveghagyományába, és ez a tradíció jelöli ki a versvilág transzcendensre nyíló perspektíváit. Jásznál ugyanezt a távlatot pusztán az ‘angyal’ szó hordozta jelentéstörténet és a versben megjelenített angyal különleges hely(zet)e írja körül, testetlen, szellemi létezőről van szó, mely azonban lételeményeiben mégis az emberhez hasonlóan korlátozottnak mutatkozik. Nem tűnik el azonban a transzcendencia távlatja és az eszkatologikus látásmód Jász Attila verséből sem, a mű záró sorában („egészen az idők végezetéig, most.”) a szakrális szövegek frazeológiáját megidéző kijelentés által a megszólalás jelene és a végidő íródik egybe, s az emberi (költői) létezés horizontján a reményt — paradox módon — az angyal általi állandó legyőzetés, a permanens vereségtudat jelenti. Mindazonáltal éppen az angyal „szerepeltetésével” a versben megjelenített szubjektivitás a keresztény spiritualizmus felől is megérthető, s ez erősíti a kötet — szintén cikluson kívüli — záró verse, a két vers egymásra vonatkozását a szögletes zárójellel tipográfiailag is jelző [*Más szövegfényben*]:

*Isten végtelen türelme vigasz, hogy nem kell mást
tennem, csak kitartanom, de nem is tehetek mást,*

¹⁵Ughy Szabina:
Jász Attila:
Belső angyal.
Vigilia, 2019/11. 880.

*ez a dolgom, ébren álmodom, nem gondolkodom,
csak tudom, mit kell tennem, írni, aztán hallgatni*

*hosszan, figyelni a fények folytonos változásait,
ahogy kihűlnek, megkövülnek szépen lassan.*

A [*Most: avagy mindig*]-ben kirajzolódó alá-fölé rendeltségi viszony nemcsak a lírai én és az angyal között figyelhető meg, hanem a művészetek mediális rendjében is. Jász alkotás- és kötet-szerkesztésmódjára jellemző a gyakori mottók és ajánlások alkalmazása, ennek révén jelzi azt a művészeti-szellemi közeget, kapcsolati hálót, amelyben aktuális műveit elhelyezi. Ezekből a paratextusokból is látszik a Jász-lírának a társművészetekre való nyitottsága, mely a művek művészeti reflexióiban, a gyakori ekphrásziszokban (mint intermedialis utalásokban) is megragadható, s ha kicsit utánajárunk a versekhez kapcsolt ajánlásoknak és utalásoknak, akkor több versről is kideríthetnénk, hogy egy-egy kiállításmegnyitóhoz készült „alkalmi” szövegről van szó, mely azonban az aktuális esemény „itt és most”-jából kiragadva és kötetbe rendezve Jász Attila költői életművének jellegadó részét képezi. A [*Most: avagy mindig*] szövegterében viszont nem a képzőművészet jelenik meg, hanem az irodalom mellett a film és a zene, egy olyan intermedialis kölcsönviszonyt létrehozva, „amelyben a médiumok nem »összeadódnak«, hanem felülírják, transzformálják, kimozdítják egymást, megkérdőjelezve magát a médiumspecifikusságot”.¹⁶ Az alapművészet ebben az esetben a film, pontosabban az angyal által rögzített belső lelki történet, mely azonban egy másik művészeti ág közvetítő közegére szorul. Két transzformációs alternatívát mutat fel a vers: az egyik a zene, pontosabban a Perényi Miklós nevével konkretizált kortárs komolyzene, valamint az irodalom. A versből nyilvánvaló e kettő hierarchiája is, a magasabbra értékelt zenei tudás és a versbeszélő által bírt és gyakorolt íráskészség között: „Egy angyal kameráz bennem, ha tudnék zenélni, / lekottáznám, és odaadnám Perényi Miklósnak, / de csak írni tudok”.

Jász Attila [*Most: avagy mindig*] című verse tehát ars poetica abban az értelemben, ahogy a hallgatások közötti szünetben működő íráskényszerről, az én szubjektivitásának művészi közvetíthetőségéről vall. Nála azonban már nem az angyal lesz a közvetítő, Isten hírnöke, hanem maga a művészet lesz a lélek mélyén rejlő titkok kifejezésének médiuma.

¹⁶Dánél Mónika – Sándor Katalin: *Intermedialitás*. In: *Média- és kultúratudomány. Kézikönyv*. (Szerk. Kricsfalusi Beatrix, Kulcsár Szabó Ernő, Molnár Gábor Tamás, Tamás Ábel.) Ráció, Budapest, 2018, 284.

VÖRÖS ISTVÁN

Kirándulás a végtelenbe

1. Reflektorfény

*Kint a világ végén, egy folyóparton,
ahová a jószerecsse elvetett,
vagy lehet, nem volt az más, csak a képzelet,
mindegy, a széteső emléket összetartom;*

*inkább képzelj el álmos főpincéreket,
míg vágy után kutatnak minden arcon,
hogy a boldogság minél tovább kitarson,
s tálcán fölszolgálják a titkos életet —*

*egyszóval fölkészültem rá, hogy megesisik
valami váratlan, mi meg is részegít,
amikor föltűnt, jött, hozta a lehetetlen,*

*és bekapcsolták a túlvilág fényeit,
de mégse volt semmi rendkívüli ebben:
majd láthatom, ahogy egy angyal étkezik.*

2. Mit esznek az angyalok?

*Ők nem esznek, inkább csak énekelnek,
ők nem isznak, inkább kívárnak egy imát
a gyöngédebbek közül, melyek égre kelnek,
köröttük folyton zengő régi áriák,*

*ezeknek inkább elillanó illatuk van,
mint játékok szaga, vagy könyvesboltoké,
amint megérezed a lebbenő pillanatban,
azt mondod, ennyi volt, az élet így oké.*

*És amikor úgy igazából enni kezd egy angyal,
szembenézve egy kitépelt életdarabbal,
melyből annyi rossz emlék szaga árad,*

*de eltűnteti, ez lesz a varázslat,
ha rád harap, más lesz múltad, s ez megvigasztal —
hány eltűnésre van szüksége a világnak?*

3. Ha elindulsz Hozzá

*Könyvek végén sírni szokott az olvasó,
pedig talán nem is a hős sorsát siratja,
önmagát látja elmúlni egy pillanatra:
hogyan nincs és a van nem kiszámítható,*

*a létbenzés felzaklatja, elragadja,
minthogyha nyári tájra hullana a hó,
vagy gyárban nem gépdübörgés zúgna: hárfa-szó
hajszolna mindenkit a tiltott ámulatba,*

*végülis ennyi csak a túlvilágmegértés,
a mindennél alig valamivel több,
amikor lábad alatt nyüzsgönek a felhők,*

*te túl nagy vagy, s ez egy kis büszkeséggel eltölt,
méreted angyalnépek előre kimérték,
ha elindulsz Hozzá, megváltozik a lépték.*

4. Nem is fotózhatsz

*Ne rajz készüljön Róla, és nem is fotózhatsz,
nagyjából nézni se tudod, ha látod Őt,
mint kinyíló virág, önmagadból kibomlasz,
érzed, a végtelen veled épp összenőt,*

*nem eltűnés ez, semmiképp sem eltűnés,
a valóság rég nem akadályozó torlasz,
végig élni sok, túlélni kevés,
és közben komplikációk bőven adódnak,*

*de mindig ott tolonganak az angyalok
az ősrobbanás helyén megmaradt kis pontban
ember előtti alapállapotban,*

*tovább színleni nincsen már semmi ok,
róluk is lepattanhatnak a látszatok,
egy vad pillantás rajtuk is átrobban.*

Szél, por, mag, eső

naponta eljárók mellette.
 az egyik gyerekiünket itt kereszteltük.
 akkoriban elmentem egy-két misére is,
 hogy utána beszéljek az új pappal.
 korábban öreg, nagydarab, kövér kanonok szolgált itt.
 esténként, néha reggel is, hátrakulcsolt kézzel sétált
 a paplak és a templom közti járdán.
 olyankor sosem láttam,
 hogy beszélgetett volna bárkivel.
 talán csak istennel váltott szót,
 azt meg nemigen lehet észrevenni.
 akkoriban még nem volt a városban egyházi iskola,
 de az államiakba már beengedték a hittant.
 a gyerekek kanbácsinak hívták az öreg kanonokot,
 aki egy idő után már nem sétált a szokott helyen.
 azt beszéltek,
 hogy papok számára fenntartott öregotthonba került.
 az utódjai sűrűn váltogatták egymást,
 s már nem a plébánián laktak,
 csak eljártak misét tartani a templomba,
 amelynek vakolata pontosan jelezte
 a felújítás nélkül eltelt évtizedeket.
 felvizesedett, mállott,
 a timpanonon pedig kinőtt egy kis fa.
 odasodorhatott a szél valami magot, port,
 az eső meg esett néha,
 és kibújít, kizöldült egy kis hajtás.
 egy magonc.
 egyre nagyobb lett.
 a vakolat réseibe kapaszkodhatott a gyökerével,
 és jól kapaszkodott.
 túlélte vagy két-három telet.
 akkor tűnt el,
 amikor az építómunkások körbeállóanyozták,
 felújították a templomot.
 a templom szép lett, nagyon szép.
 amikor elmegyek mellette,
 mindig megcsodálom a formákat,
 az arányokat,
 a színeket.
 egyre ritkábban jut eszembe a szívós kis magonc
 és az öreg kanonok.
 pár év, esetleg évtized,
 s a templom sem hiányol majd engem.

Saját élet

(regényrészlet)

1964-ben született Békéscsabán. Irodalomtörténész, kritikus, író, az SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszékének egyetemi docense. Legutóbbi írását 2017. 7. számunkban közöltük.

Szarvas

A 20. század elején egy szarvasi parasztfiú el akart venni egy szarvasi parasztlányt. A fiú öccsének épp kitették a szűrét, ezért ő is vérszemet kapott: elvette a lány hűgát, egy csonka-bonka, kedves kis rútságot. Egy napon volt az esküvő meg a lakodalom. Mindenki szlovák. Nem sokat tudok a szarvasi életükről. Talán csak egy karácsonyi énekük elejét, amit nagyanyám később, minden gyertyagyújtáskor elénekelt nálunk. (A napokban megtaláltam: ez az ének a szarvasi kiadású *Evangélikus Keresztény Énekeskönyv* 85. darabja, amelyet annak idején a békéscsabai *Szentek hárfájából* vettek át.)

*Örömdalok hangozzanak világszerte széjjel:
Betelehemben üdvözítőnk született az éjjel.
Mindenki vigadjon, hálára fakadjon,
Ott fekszik a kis Jézuska a havon.
Mindenki vigadjon, hálára fakadjon,
Ott fekszik a kis Jézuska a havon.*

A fiatalabbik pár Csabacsúdra költözött egy tanyára, ők lettek anyám keresztszülei. Az idősebbik pár pedig Békéscsabára ment, Jaminában, a Pozsonyi utca 50. szám alatt építettek maguknak házat, ők lettek az anyai nagyszüleim. Tengelyesen szimmetrikus a ház, mindenben ellentéte a dél-alföldi tanyatípusnak.

*

Szlovákok, szászok, zsidók

Őseim a mai Szlovákiából érkeztek, betelepítették őket a török hódoltság bukása után. Nagyszüleim családjában négy família egyesült, a férfiak vezetéknévéből úgy látszik, mindketten szászok lehettek, kisebbség a kisebbségen belül. És hát voltak közöttük görög zsidók is, a leggazdagabb szarvasi família a dédszüleim generációjában. Az övéké volt a téglagyár. Több tucat embernek adtak munkát Szarvason. A család elpusztult a második világháborúban, a gyár viszont összeomlásáig szolgálta a várost és a magyar szocializmus épülését. A gyár elsősorban égetett téglát állított elő. A téglákon annak idején a Dávid pajzsa néven közismert hexagram, két egymásba fordított, egyforma nagyságú, egyenlő oldalú háromszög volt a pecsét, nekem is van belőlük egy. A szocialista vezetés feladata egyszerű volt. Ötágúra formálták a hatágú csillagot, a számukra oly fontos vörös szín már eleve megvolt.

*

Rendőr

A Pozsonyi utca a közalkalmazottak utcája volt. Minden férfi egyenruhás ember: postás, rendőr, vasutas, mentős vagy tűzoltó. Az ismerősök nem sok jóval biztatták nagyapámat: hülye vagy te, innen fizetni kell majd a közlekedésért. A város centruma valóban messze volt, el kellett menni egész a Vasútállomásig, csak onnan indult a városi kisvasút, de nagyapámnak egyetlen célja volt: neki többé ne kelljen a földet túrnia. Rendőr akart lenni, kitanulta. 1948-ban, miután kinevelte a rendőri utánpótlást, főhadnagyként került B-listára. Utcai rendőr volt, általában Jaminában járőrözött, éjfél után bekopogott a saját háza ablakán, minden rendben van-e odabent. Kollégájával mindenre tüzeltek, ami éjszaka mozgott, világított és nem felelt a felszólításra, a jaminai temető környékén egyszer még egy síremlékre rálóttek, pengve húzott el a magasban a gellert kapott lövedék. Jó fegyverük volt, de praktikusan aligha alkalmazható: disznóvágáskor közvetlen közletről sem vitte át disznó homlokcsontját, mégiscsak le kellett vágni az állatot.

*

A szegedi konflis

Nagyapám Szegeden tanulta ki a rendőri mesterséget. Ott voltak a mesterei, nagyapám néha hetekig ott lakott, s csak a képzési egység leküzdése után zötyögött haza a csabai személlyel. A felesége emiatt gyakran látogatta, igyekezett átmenni hozzá hétvégenként. Nagyon igyekezett, pedig akkor már terhes volt az első gyermekükkel. Átment, megkereste az urát, sétáltak a hatalmas tereken (akkor még nem állt a Fogadalmi templom és körülötte a Dóm tér) meg a Tisza partján, aztán, ha szerencsénk volt, együtt alhattak a férfi szállásán. 1921. január végére volt kiírva a szülés. Nagyanyám azonban a 25-ét még nem tekintette a hónap végének. Aznap született meg a fia. Megérkezett a vasútállomásra, beült egy konflisba és a klinikára vitette magát, onnan telefonáltak a férje után. Óriási volt az öröm. Erős és egészséges volt a kisfiú. Később rászokott a dohányzásra, 1988. május 2-án halt meg tüdőrákban a csabai kórházban. Addig élt, amíg egy csonkocska megmaradt a tüdejéből. Vette, próbálta magába szívni a levegőt. Aztán megfulladt. Anyám a végén bejutott hozzá. Állítása szerint a bátyjának az utolsó percekben sötétké volt az arca. Majd hirtelen kifehéredett.

*

Nagyanyám a háborúban

Nagyanyám háztartásbeli volt. Megszülte, eltemette, felnevelte a gyerekeket, a fiatalabbik nagybátyámat egy ikerpár tagjaként mentette meg: kistestvére halála után addig melengette, istápolta, szeretete, míg aztán megmaradt, édesanyám pedig, az apja akaratára, elhalt nővére nevét viseli. Nagyszüleim nem szerették, ha az Isten elveszi tőlük a gyerekeiket. Küzdöttek értük. Az utcában csak tótok

laktak, emancipálódott emberek. Amikor az a fiú, aki később az általános iskola igazgatója lett, kecskét legeltetett, úgy szóltak rá, hogy vidd innen kisfiam, *beszagol* a szobánkba. A nők összejártak, és a szomszédasszonyok 1945-ben rendszeresen kimentek a vasútállomásra, hogy enni- és innivalót adhassanak a hazatérő katonáknak. Ha már a saját férfirokonaikat elvitte a háború vagy visszatartotta a fogság. Aztán jöttek az oroszok, és amikor az ablakon keresztül gyufát kértek (*szpicsku, szpicsku*), a Pozsonyi utca 50. szám alatt összegyűlt nők hirtelen nem is tudták, hogy adjanak-e nekik, vagy ne. És el lehetett hívni pesti gyerekeket is ebédre, de náluk csak öregtarhonya volt: zsírban égetett tészta némi krumplival. Azt meg szégyellte anyám. Nem fogadtak be senkit. Csak majd negyven év múlva, két hétre, két ukrainai gyereket, árvizek kárvallottjait. De a világháborús hétvégére jöttek orosz tisztok is, nagyanyámnál ebédeltek, és az egyik, aki először pusztá kézzel próbálta enni a hurka-kolbászt, majd késsel-villával a fánkot, nagyon elszégyellte magát. Bocsánatot is kért az elpirult arcával. Nagyanyám, amikor előmászott a bunkerből a bombázás után (a szomszédban volt a menedék, az asszonyok feldöntötték a kerti kerítéseket, úgy rohantak, odabent pedig katolikus és evangélikus, református és ateista mind hangosan imádkozta a Miatyánkot), meglátta, hogy a házukon egyáltalán nincsen már cserép. Azonnal elájult, döngve csapódott a földhöz. Most azonban úgy érezte, elégtételt kapott. Az orosz rendes ember volt, valamiféle mérnök, még Istenben is hitt, nagyanyámék úgy gondolták, ilyenek a felszabadítóink, és valami olyasmit éreztek, amit ma *kultúrfölnéynek* mondanánk.

*

Céklapörkölt és töltött káposzta

A háború végére elszegényedtek, fel kellett fedezniük a céklapörköltet. De nem járt mindenki így. A második szomszédban gazdagabb família lakott. És tudták, hogy az 50. szám alatt milyen család él. Áthívták őket ebédelni. Nyár volt, forró dél a diófa alatt, mégis töltött káposzta volt az étel, sok-sok egyforma, paprikás darált hússal töltött káposzta-hengerecske, téglapiros lével, tejföllel, fehér kenyérral. A gazdagéknak volt egy beteges lányuk. Rengeteget evett, gyakorlatilag egész nap tömte magát, mégis sovány maradt, egy szál bél, szőke kis leányka. Nem tudták, mi a baja. Odaült ő is az asztalhoz, s az ima után az anyja szedett neki. A lány beleszagolt az ételbe. Volt benne édeskáposzta is, nagyon szerette. Most mégis firtogni kezdett. Émelygett, rosszul volt. Köhögött, öklendezett. Egyre erősebben harákkolt és köpködött. És aztán előmászott belőle, kikúsztak a száján, a fogai közül a bélférgék. Éhesek voltak. Előjöttek. A kislány mindet belehányta, belerágtá a saját adagjába, odaokádott közójük. Nagyszüleim meg a gyerekeik befektették az étkezést. Hazamentek. Sokáig mesélték ezt a történetet.

*

Gyalog

1946-ban nagyanyám gyalog indult el Szarvasra az anyjáiékhöz. Vonat nincs, busz nincs, autó nincs, lovas kocsi nincs, bicikli nincs, telefon nincs: ezek a hiányok szorították gyaloglábra. Nem tudok semmit az útról, gondolom, mezítláb ment, az ital meg élelem a hátán fityegett egy batyuban, a cipőt meg a nyakába akasztotta. Negyven kilométer, pihenőkkel együtt tíz óra, reggel elindult, estére odaért. Csabacsúdon betért a testvéréékhez, azok lovas kocsin vitték be a városba, nagy volt az öröm. Megvacsorázott, beszélgettek, másnap vissza, jaminai szomszédasszonyai éveig emlegették a kirándulás magas, mondjuk így: *sportértékét*. Volt úgy, hogy én is áttekertem a barátommal Szegedről Békéscsabára. Százöt kilométer, pihenőkkel együtt tíz óra, reggel elindultunk, estére odaértünk. Másnap vissza. Ülsz a prosztatavédő üléseden, nagyon fáj a feneked, tekorsz, mint a gép. Eszembe se jutott volna.

*

Biciklivel Örménykútra, avagy az utolsó erőstúrós ember

Az is jelentős sportesemény volt, amikor nagyapám, a Tata átvitte anyámat biciklivel a rokonaihoz Örménykútra. Jókora távolság, majdnem negyven kilométer. Nagyapám, közel ötven évesen, B-listásan könnyedén leküzdötte a távot. Anyám a vázon utazott. Nagyapám nem állt meg pihenni. Amikor megérkeztek a faluba, Tata levette a tíz év körüli lányt a gépről. A lány azonnal összecsuklott. Teljesen elzsibbadt a lába. Nem is érezte. Attól félt, valami levágta, lerágtá az úton. De a nagyapám életre masszírozta. Csak utána indultak el a rokonokhoz. Már nem járunk Örménykútra. Elhalt ez a rokonság is. Lassan minden elhal. Egyetlen örménykúti embert ismerek. Ő az utolsó termelő, aki erőstúrót készít. Megőrli a gomolya túrót, elhelyezi az örleményt egy fahordóban, abban érik az anyag. A beoltott tehéngomolyát árnyékba rakja, letakarva lukacsosra szárítja, sózza, döngöli, préseli. A sok hétig készülő végeredményt szerdánként szokta behozni a csabai piacra. Ennek a sajtféleségnek a penetráns illata megosztja a közönséget. Két deciliter nyolcszáz forint. Nagyon szeretem, főtt tésztára szoktam rászórni, nagyon finom hozzá a savanyított dinnye. Különösnek találom, egyben nagyon büszke vagyok rá, hogy az egyik legfőbb potenciális hungarikumot épp a békés megyei tótok állítják elő. Régen minden tanyán volt egy erőstúrós fahordócska. Ha viszont most meghal majd ez a szlovák férfi, többé nem fogok hozzájutni a sajtomhoz. Lassan minden alábbhagy, elhal.

*

Verés bottal

Nagyanyám úgy gondolta, hogy annak kell többet adnia, akinek kevesebbje van. Mivel anyáméknak az apósáiéék vettek egy házat, és a többi gyereknek is volt hol laknia, a Pozsonyi utcai házat a fia-

talabbik nagybátyáméknak adta. Ő maga is ott lakott, de mivel ott két lány volt, nálunk meg három fiú, gyakran átjött hozzánk, velünk élt. Az volt a neve, hogy Anyumama. Nagyon jó szívű, indulatos, szabad szájú asszony volt, meg is lepödtünk, amikor hithű evangélikusból áttért adventistává, de őt később sem érte el a híres hit általi megigazulás. A nyaraktól annyira emlékszem, hogy örök-ké vertek minket. Volt az udvaron egy aranyeső-bokor, arról vágtak le a vesszőket, azzal ütöttek. Verőbot, az volt a neve, feltették a Favorit tévé tetejére, ha levették, már menekülhettünk. *Nem gyerekek vagytok, hanem fajok, mocskos fajok. Ütni-vágni foglak benneteket, mint a répát.* A csupasz bőrünkre ütöttek. Az volt a cél, hogy az ütés nyomán jó nagy, piros hurkák keletkezzenek a felsőkaron, a combon, a vádlin. Nagyon fájt. Csak haragot éreztem. Meg tudtam volna ölni őket. Az első adandó alkalommal elmenekülök innen. Többé nem fognak látni. Bécsbe készültem, akkor az volt innen a legmesszebb. A délutáni csendes pihenő idején Anyumama mellett aludtam. Néha hallottam a mozgó fagyú árus csengőjét, egykereű biciklin tolt a maga előtt a hatalmas, háromlyukú fagyasztó dobozt, de anyámék azt mondták, elment itt néhány kecske, azokon csilingelt a bádokolomp.

*

Bőrünk a diófán

Nem ettünk rendesen. Nevelőink nem örültek ennek. Haragjukat úgy fejezték ki, azzal a mondattal, hogy le fogtok soványodni, csontig fogtok kopni, rátok szárad a bőrötök, mi pedig majd lenyúzzuk, és kiakasztjuk ide a diófára, hadd fújja őket a szél. A mondatban az volt a borzasztó, hogy egészen pontosan el lehetett képzelni. Nem eszünk, lefogyunk. Ezek pedig megnyúznak — megteszik, olyanok — és aztán a száraz, fekete bőrünk ott fog sziszegni és csattogni a diófa ágain. A fejünk bőrén lyukak lesznek, mi pedig ülünk tovább a konyhában, nézzük a bőrünket a diófán, és továbbra sem eszünk, mert bőr nélkül sem tudjuk elfogadni, hogy a tegnapi kenyeret bele kellene aprítani a kakaóba, legyen az a reggelitek. Nem. Én ezt meg nem eszem. De akkor ezek meg fognak nyúzni engem. Lehúzzák rólam a kültakarómat. Nagyon fog fájni. Néha nem engedtek el ott-honról. Addig innen el nem mész, amíg meg nem eszed. Öklendezve ültem az étel előtt. Rám akarták erőltetni az akarataikat. Nem tudták, hogy — kivételesen — nem tudok engedelmeskedni. Képtelen vagyok rá. Manapság néha már csak azért eszem, hogy fájjon. Hízzak meg, eresszek pocakot, legyenek zsíros. Csak azért is. Hogy engedjenek végre el.

*

Órára, percre

A Tata általában tizenegyre rúgott be az utcában lakó másik nyugalmazott rendőrrel. Volt saját boruk, azt kóstolgatták. De most se-

gített a szomszédban. A szomszédasszony fél tizenegykor a cseresznyefa tövében talált rá nagyapámra. Pihenő testtartásban, nyugodt, megbékélt arccal feküdt a hátán és az eget nézte. Nem szólt. *Baj van, asszonyom.* Ezt mondta végül. Gerincét törte. Mellkasától lefelé teljesen megbénult. Az orvosok állítólag azt mondták, elszakadt a gerincvelő. *Belátható, de pontosan meg nem jósolható időn belül, amikor a gerincvelő sorvadása eléri a kisagyat, a beteg meg fog halni. Készüljenek fel.* Negyven napig haldokolt a Tata. Mindvégig eszméleténél volt, beszélt. Reggelente, minden tiltás ellenére, maga borotválkozott és nem engedte, hogy idegenek ágytálazzák. Nagyapám mellett mindvégig volt valaki. Kora reggel, munka előtt anyám járt be hozzá. A lépcsőn fölmenve hallotta, ahogy az első morfiuminjekció előtt nagyapám egyfolytában sír és kiabál, néha a felismerhetetlenségig eltorzult hangon ordít a fájdalomtól. Előttük nem tett ilyet. Délelőttönként a felesége volt vele. Délutánban keresztanyám vitt neki ebédet — a kórházi kosztot nem vette be az apja gyomra — s vele maradt kora délutánig. Akkor látogatta meg az idősebb fiú, mígnem újra eljött nagyanyám, férje testét illatos sósborszesszel kengette, becézte éjfél. Utolsó óráiban állandóan a kórházi egyenfaliórát nézte. Nagyanyám kérdésére, hogy miért teszi, állítólag azt válaszolta: *pontosan, órára, percre tudni akarom, mikor lett vége.* Nagyapám 1966. augusztus 4-én, reggel 5 óra 15 perckor halt meg.

*

Páva és pisi

Aztán lassan elmúlt a gyász. A nagyanyám pedig két lányával, anyámmal és keresztanyámmal, elutazott Szarvas környékére buszszal, hogy meglátogassa elhalt férje testvérbátyját. Hatalmas volt a gazdaság. De a legemlékezetesebb mégiscsak az volt, hogy a tanya díszes előkertjében egy óriási páva volt a házőrző. Pulyka méretű állat, másfél méteres, színes farktollakkal. Meglepően durva az ordítása. Olyan az a hang, mintha valakit éppen megnyúznának. Lenyúzzák az ember hátáról a bőrét. Nagyon fáj neki. Azért ordít. Csodálatos lény volt és legalább ugyanannyira rettenetes. Tél volt. Vastag hó borított mindent. És a folyosón volt ugyan egy meglepően tisztán tartott, naponta mésszel fertőtlenített budi, a vendégeknek mégis azt tanácsolták, hogy odakint, a fenyőbokrok mögött végezzék el a dolgukat. Kigyalogoltak a puha hóban. Anyám, keresztanyám, nagyanyám. Mindhárman a hóba pisiltek. Három sárgásbarna színű, olvashatatlan írás a hófehér felületen. Aztán jött a nagyfiú, megvizsgálta a nyomokat és eldöntötte, melyik szöveg melyik nőhöz tartozik. Mindegyiket eltalálta. Lett nagy nevetés. Talán ez a nagy, rokoni nevetés volt a meglepő utasítás célja.

Végtelenített jelenet

Vámospércs közepén

Nem múlt el semmi,
úgy tűnik innen,
végignézve a délelőtti
fényekben derengő
úton; beleveszve
az egykori lábnyomok
sűrűjébe egyszerre
történik múlt jelen és
jövő, lángoló szárnyú
angyal áll kinyújtott
karral a Víz utca végén,
tenyerén márványgömb
forog, héja végtelenített
képmező, mintha kívülről
vetülne rá gyermeki kor
és történelem, ami volt
és lesz, kezdet és vég,
talán belülről áramlik
minden jelenet a gömb
centrumából a márvány,
mint cseppfolyós levegő illanó
párójaként, míg elhamvadnak
az angyalszárnyak
és a világév végére ér;
a hurok pedig,
körbefordulva,
újra foglyul ejti
az időt.

tizedik monológ

Hommage à Hamvas Béla

Első alkalom ez, de ha nem akarsz velem
beszélgetni, ne tedd. Túl sok nekem az anyag
mondta rövid csend után, hátha sikerülne
szóra bírni a szemben ülőt — az magába roskadva

nézett vissza az ismeretlenre — és elindulna
köztük a párbeszéd, ha kissé kényszeredetten
is; túl sok nekem, ismételte, a kő, a vas, házak,
emberi testek, mint halomba hányt vad keverék,
de hát első alkalom ez, korábban sosem láttuk
egymást, miért ne társaloghatnánk, de ha nem
akarsz velem beszélgetni, ne tedd. Persze, tudni kell
hallgatni is, ha azt kell, várni és várni és hallgatni
csak, amíg elmúlik a nyomás, a sötét káprázatok
ideje, tudjuk a szörnyűségek is véget érnek egyszer,
az időt kell kibírni, amit kitöltenek — a szenvedés
ott kezdődik, hogy megtanulsz nemet mondani
„penész existenciára”, bár egy halk igen azonnal
véget vetne minden szerencsétlenségednek,
és mégsem jön a szádra: ez a lefokozottság, amit
nehéz, nagyon nehéz — közöny, riadt magány néz
rád a szemekből, mintha minden tekintet befelé
volna irányozva, édes ízeket keresve ott is, ahol
nem lapulhat egy sem, ahonnan a lélek redői
kivetik mind meggyűrt ráncaikból, ott is azt kutatják
lankadatlan, ahol semmi más, csak teher lehet,
a várakozásé, ha nemet mondtál, azzá lesz az idő,
belül érzed mozdítatlan tömbjét, mint a kozmosz
anyagát összesűrűsödve és tested méretére faragva —
talán ezért sok nekem a kő, a vas, házak, emberi
testek, mint kusza elegy ott, kívülről, mondta, karjával
félkört húzva a levegőben, majd hozzátette még:
de ha nem akarsz velem beszélgetni, ne tedd.

Elátkozott hely

Az angyal megsérült földet érés
közben törött végtagjainak sokkoló
fájdalma és vérző sebei összezavarják
halni készülő érzeteit embrió-pózban
égi és földi valóság keveredik a
csenevész bokor alatt kis falun át kis
folyó fut és mindig vízszintes
kiállítási termekbe tetőablakok
arany-üvegén dől a fény a falakon
arany-képek ragyognak mindegyiken
egyetlen kör színaranyból egy zsinagógára
cserélt áldozat amire sorsot vetettek

ropogós bankók reményében aztán
a kormányzó azt mondta hogy őseink
is azt tették amit mi papír víz és feketekő
semmi más de ecsetük talán angyal-
szárnyak tolla volt bár a frissen
felbukkant leletek mégsem teszik
megdönthetetlenné e feltevést és tíz női
kutya az acélrúd körül és ezüst tengeri
pereg a félelmetes béke kendervászon
zsákjaiba fegyverekből nem válik
sarló és kalapács...

összeúzta magát amikor lezuhant
első szavai szétmorzsolódtak
az éjszakában csak a holtak hallották
tompá nyögését a holtak mindent
hallanak gyönyörű vidékeken
ugyanúgy mint ebben az elátkozott
városban amiből kő sem marad
kiszárad kút és fa és menekül
minden élő csak a sebesült angyal
nem menekülhet már innen

G. ISTVÁN LÁSZLÓ

A gyónás köve

Mindig talál a kavicsok közt egyre. De
lehet kő is. Felemeli. Vérrel pettyezett
szemefehérje körbefojtja a szivárvány-
hártyát, Noé jelét. Nem hajítja messze,
a halánték egészen közel. Kenyeret
régóta nem vesz kézbe. A halánték
mellett a hajhagymák fekete sörtefve —
az indulat görbe, szivárvány vagy íj.
Mebocsátásról csak az beszél,
akinek a gyomra engedi. Ahogy
szelet csinál, hasít a kő, a levegőt
figyeli. Azt a leheletszagú, enyhén
mézes kipárolgást, ami belekből,
pórusokból, émelyre váltó
tervekből érkezik. A szem trikolóriját
a házi állatok közül a kutya
tanulta el, a másiké most kétszínű,

*mint az agresszió görcse, ami
a gyónás görnyesztő ívéhez hasonló.
Gyónom a mindenható, és a szem
tükréből jégvártyóját felszaggatott
pocsolya lesz, jégkása és víz, a minden
ható Istennek, akinek szeme tükre
kásás jég és félelem, hogy
sokszor és sokat sokszor és
sokat — és színe előtt áll, és
játsszik a megváltás hét színében.*

Más város kell

*Egy szent meg egy oroszán szövetkezett,
hogy megteremtsék a várost. Szigetelés
nélkül mered ki a földből. Téglatornyai
fogak, amelyekben szabadon fut az
ideg — villám itt úgy csap le, hogy villa-
vonala ismeretlen hangjegy kottáját
rajzolja az égre. Olyan zenét, melynek
nincs hatása, de hallgatója csalhatatlan
igaz viszonylatok tudatában él. Így írt Rilke,
Toledóról, de most neked más város
kell. Ahol a kő a folyékony időből felbukkanó
felejtészatony — úgy simítod rücskeket, hogy
nem látsz semmit, de megtelsz értelemmel,
ahol régi cégérek megfejtetlen rajza
mint első szerelmektől maradt lelki
kalligráfia megtölti a száraz csatornákat —
nem kellene kivándorolni az időből,
hogy száműzetésedben otthont találj — kiűzve
számok alatti törvényéből, a zenéből, megint
Rilke, ami olyan törvény, mely parancsoló erejű, de
megfoghatatlan, mert végtelen mértékben igényli
jelenlétedet. Egy oroszán napozik
a térben. A szent a szája elé ül, és
amíg felfalják, a széttépetségben békéjére lel.*

VÖRÖS VIKTÓRIA

Apokrif litánia

Keresztelj meg borral és kenyérrrel
tartsd fejem fölé ernyőnek tenyered
Az áldást úgy add
hogy felfogjad veled az álomittas kerteket
Vigyázd a liget olajfáit
— alattuk terem az oltalom —
úgy törd meg kenyered hogy ne fájjon
a testnek a morzsákba hulló
szétszagotott fájdalom
A bor cseppjei táplálják a vért
s lesz szívet belül övező vért
Üdvözlét legyél és megbocsátás
világoló ablakomban
Ne takarjon el a kétség
hívogató távolodban

Napi litánia

A lét cseppnyi darabjaiért sorban állnak a versek
a könnyek
Ringó hajók vasdongáin
utaznak Jónások értünk
De látni kell és láttatni
a teremtés fűzöldjét a szeméthalmon ülő Jóboknak
Deszkasóhaját a felaprított fának
Cseresznye lefejezett lombkoronáját
gyümölcse fájó nézésével
Mire emelkednek a lesütött tekintetek?
Mekkora áramba tegyen minket Isten
hogy a bal és a jobb kéz értse
mi van
s mi nem?

Ünnep

Léptek koppanása
simul a kőhöz, göröngyhöz
Mozdulatlanságból
alvásba billen a fej
A testet tejfehér ködbe vonja a bódulat

Álomjáró lélek tölti ki az
alkony refektóriumát
vattázott angyalköpeny a fogason
odabenn ötszólamú csend ül vacsorára

Kehelyért nyúlik a kéz
a sima abroszon megpihen a másik
Barázdát vet az asztalkendő
tál peremén csengőszóra vár a kanál

A hang társul hívja a csendet
együtt töltenek meg tányért, poharat
A gyertyatartó felemelkedik
hogy egy csillagtól vegye át sugaras fénypalástját

Álom
égbe ragadó
elégiát rejt himnuszod
A szemhatár asztalnyi mindenség
étele az örökké betelő ünnep
Vacsorák genézise és
reggelt harmatozó kávéscsészék
Teljesség részévé így válhatunk
A reggel estébe tér be
Álomból kifejlik angyali valónk

Baljóslatú ősz

1948-ban született Szögligeten. Költő, író, publicista. Legutóbbi írását 2020. 6. számunkban közöltük.

Elmúlt a nyár. Mintha visszatérő lelke bolyongott volna a szél hajszolta nádasban, a békabrekegéstől hangos, messzire búzló mocsár mellett. Idegen hangok ülték meg a mezőt, éjszakánként kísértetek jártak, félelem fogott el. Suttogtak az emberek a faluban mindenfelét. Elvitték Józsi bácsit, Samu bácsit, hajnalban eljöttek Pista bácsiért, a szomszédunkért is, akinek nem volt gyereke, ezért örökre akartak fogadni a feleségével. Magdus néni sírva tördelte a kezét, nem tudta, hová vitték az urát, semmit se tudott, kik vitték, mért vitték. Az éjszaka közepén egy fekete autóba tuszolták. Állítólag kulák volt, de én nem láttam rajta semmi különösebbet, ami gyanússá tette volna, nem bántott ő senkit, szelíd ember volt, nem hallottam, hogy valaha is felemelte volna a hangját. Édesanyámék mesélték, hogy fiatal korában igen szegény volt, nem adták hozzá szerelmét, a módos lányt, aki végül szülei kényszerítésére egy tehetőselegényhez ment feleségül. Közben Pista bácsi váratlanul nagyobb vagyont örökölt egy amerikai rokon jóvoltából, de akkor már késő volt. Feleségül vett egy szegény fiatal lányt, akivel együtt élte le csendesen az életét.

A házuk kéményén gólyafészek volt; amikor lakói tavasszal visszatértek hosszú útjukról, tettek egy tiszteltekört a ház felett, majd leereszkedve a fészekre hangos kelepelésbe fogtak, így adtak hangot örömüknek, hogy hazatértek, hogy még mindig megvan az otthonuk, amin csak egy kicsit kellett igazítani. A környező házak lakói, gyerekek, felnőttek velem együtt örvendeztek a gólyák érkezésének. Afféle kis ünnep volt ez, a régen várt tavasz köszöntése. Kicsi koromban, amikor húgom érkezéséről beszéltek a családban, lelkesen hajtogattam: „Gólya néni vaslapát, hozzá nekünk kisbabát!” És hozott is, igaz, novemberben. Biztosan Afrikából küldte csomagban. Jó hangosan oázott a baba, így jelezte, megérkeztem, itt vagyok. Hát, ami azt illeti, itt volt nagyon. Ő volt mindig a középpontban, úgy éreztem, a bátyám meg én csak mostohák vagyunk. Kár volt annyit biztatni a gólyákat.

Éjszaka baljóslatú jelet küldött az ég, sutyorogtak az öregasszonyok, én Bori nénitől hallottam, lezuhant a templomtorony tetejéről a kereszt. Amit meg is néztem a templomkertben. Csodálkoztam, hogy mekkora, nagyobb, mint én, pedig innét alulról nézve olyan kicsinek látszott, mint otthon a komód feletti fészület. Hajnalban megdőglött a Spisákék kecskéje. Amikor napkelte előtt megszólalt a kakas, a kecske összeesett és nem mozdult többé. A höllér megállapította, hogy megszakadt a szíve, ilyet ő még sose látott, csaknem kettéhasadt, mint egy alma. A kecske gazdája volt a falu párttitkára. Sokan összefüggést láttak Józsi bácsi hivatása és a kecske pusztulása között. Így büntetett az ég. A földiek nem haragud-

tak az öregre, aki reggelente csizmában, sötét öltönyben ment a hivatalába. Kalapemelve köszönt mindenkinek. Felesége volt a bábaszony, engem és a testvéreimet is ő segítette a világra.

A Szilvástetőn megjelent egy meztelen férfi, akinek szárnyai voltak. Állítólag Zsuzsi néni, a javasasszony beszélt is vele, de úgy megijedt, hogy minden szót elfelejtett, amit a furcsa idegen mondott, pedig igen fontos dolgokat közölt vele.

Kitört a forradalom, mondta Bori néni a még meleg kenyérrel a hóna alatt, boltból jövet. Bori néni nem szokott csak úgy a levegőbe beszélni.

Mi az a forradalom, kérdeztem. Gyanítottam, hogy valami félelmetes dolog, mert Bori néni arca igen elsötétült. Lőnek és akasztanak, mondta fejkendőjét megigazítva. Kire, firtattam. Mindenkire, volt a válasz, ami megijesztett, azért hogy én írtam alá az ellenőrzőt, még nem kell legyilkolni az embert, gondoltam. Bori néni ott hagyott a kétségeimmel viaskodni, csöndesen behúzta maga mögött a konyha ajtaját, biztosan palacsintát süt atyuskának, a Józsi bácsi öregapjának, aki kint szokott üldögélni egy karosszékben. Most is ott pipázott a langyos őszi napsütésben. Őt hidegen hagyta a forradalom, hálni járt belé a lélek.

A városból hazaérkező emberek szörnyű híreket hoztak, lincselésről, akasztásról, tüntetésről beszéltek.

A lincselés és a tüntetés szó nagyon tetszett, a lincselésről azt hittem, valami olyasféle, mint a früstökölés, szinte beletörök az ember nyelve.

Mondták, nem közlekednek a vonatok. Többen gyalog tették meg az ötven kilométert. Apám Miskolcon dolgozott, szombatonként jött a délutáni vonattal, de most nem jött, hiába másztam fel a diófára, szokott helyemre, hogy elsőnek pillantsam meg őt. Este sem jött, gyalog sem, pedig ő olyan ember, ha jöhet, akkor jön. Ha nem jött, az csak rosszat jelenthet. Kétségbeestünk. Meggyújtottuk a petróleumlámpát, hogy édesanyám felolvasson a *Tamás bátya kunyhójából*, mindannyiunk kedvencéből, de most egyikünknek sem volt kedve a könyvhöz. Édesanyám sírva járt föl-alá, jaj, mi lehet apátokkal. Ünneplőbe öltöztetett minket, ő maga is ünneplőbe öltözött, és letérdepeltünk a tiszta szobában a Szűz Mária képe alá, és hangosan imádkoztunk apánkért. Soha életemben nem imádkoztam olyan hévvel és hittel, mint akkor. Mária szomorúan fogta kezében vérző szívét. Úgy éreztem, értünk vérzik, apánkért, a szomszéd Pista bácsiért, mindannyiunkért.

Imádkozás közben furcsa morajlás ütötte meg a fülünket. Kinnéztünk. A házunk előtt emberek vonultak kezükben viharlámpával, gyertyával, mécsessel. Valaki nemzeti színű zászlót emelt a magasba, meglobogtatta szelíden a feltámadó szél. Meglehetősen világos volt, szokatlan fényességgel ragyogott a hold a domb fölött. Egy mély hang rázendített, *Isten, áldd meg a magyart!* Kísérteties volt a hang az egyre sűrűsödő éjszakában, majd egyre több hang kö-

vette az elsőt. Ünnepelesen, lassúdan szólt az ének. Szerettem volna a tömeggel tartani, de édesanyám nem engedte.

Elfújtuk a lámpát, lefeküdtünk. Nyomasztó álmaim voltak. Amikor reggel elgyötörten kinyitottam a szemem, megpillantottam édesapámat, véget ért a forradalom, gondoltam. De rosszul gondoltam.

Az iskolában háborúsdit játszottunk, orosz–magyar háborút, de senki sem akart orosz lenni, így véget ért a háború, mielőtt elkezdődött volna. Simon tanító bácsi új világról, sorsfordító időkről beszélt kipirult arccal, belemelegedve Nem nagyon értettem, de olyan jó volt hallgatni, boldogan tépkedtük ki könyveinkből Sztálin, Lenin és Rákosi apánk képét. Lehet, néztünk tanító bácsira kérdően, és ő igenlően, mosolyogva bólintott. A pincéből kerítettünk egy létrát meg egy kalapácsot, és a tanító bácsival együtt levertük az iskola faláról az ötágú csillagot. Senki se szólt érte, bár az igazgató szúrósan nézett az ablak mögül. Fölvetődött, hogy a templom tetejéről is el kéne távolítani a csillagot, az iskola mellett magasodik a református templom, hegyében a csillaggal. Ne marhászkodjatok, az nem ötágú csillag, nekünk csak a komenista csillaggal van bajunk, mondta Jóska, aki tavasszal azt írta a fogalmazásába, hogy éljen a mezőgazdaság szocialista átalakítása, és ez olyan mókás volt, hogy muszáj volt rajta röhögni. Nem elégedett meg a hármassal, amivel tanító bácsi honorálta, ezért bepanaszolta az igazgatónál, aki ötöstre javította. A mondatból szállóige lett, hetek múltán is jókat derültünk rajta. A Jóska apja volt a szakszervezetis, amúgy bányász, jóra való ember.

Heves harcokról érkeztek hírek, bevonultak az oroszok, azt is beszélték, hogy bombázzák Miskolcot. Riadtan bámultam az utcán járőröző karszalagosokat, akik mindenkit igazoltattak, puskával a vállukon. Feri bácsi és a félkezű Drégely tanító úr, aki oldalkocsis Csepel motorbiciklijével szokott száguldozni békeidőben. Most a puskáját szorongatja, remélem nem süti el. Nem tudom, ha lőne, kire lőne.

Minden napról azt hittem, ez az utolsó, de nem akartam meghalni, elképzelni se tudtam, nem is akartam, milyen az, nem élni, ezt persze senki emberfia nem tudhatja. Eszembe jutott egy vers, a bátyámtól hallottam, Petőfi lelkesítő verse, a talpra magyar. Elhatároztam, hogy megtanulom, elkértem a bátyámtól az olvasókönyvet és olvasni kezdtem. A verstől erősebbnek és bátrabbnak éreztem magam, felajzottan ismételtettem, esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk. Ekkor hirtelen gondoltam egy nagyot. Épp a vasárnapi húsleves után voltunk, csöndesen, gondterhelten ejtőzött a család. A konyha közepére penderültem és rázendítettem: talpra magyar, hí a haza, itt az idő, most vagy soha! Nézett rám a család értetlenül. Anyám megsimogatta a homlokomat, nem vagyok-e lázas. Nem voltam, csak a lelkesedés lángja csapott magasra bennem.

Úgy éreztem, hogy evvel a verssel az összes muszkát ki tudom zavarni az országból. Rosszul éreztem. Ekkor Viktor Silov* altábornagy még csak egy pattanásos kiskamasz volt.

*Viktor Silov az országunkat 1991-ben végleg elhagyó szovjet csapatok parancsnoka.

Utolsóinak távozott az országból.

A kávé világnapja

Ez a nap legyen a kávé napja, a forró csésze diadala, legyen ünnep, örömöda az őszi elégiák fonnyadt avarjában, legyen egy meghitt pillanat felidézése, a fékezhetetlen lendület megjelenése, egy röpké mosoly győzelme Ariadné ajkán, biztatás, hogy érdemes tovább tekerni a fonalat.

Legyen határok ledöntése az ellenfelek megbékítésére, Hannibál békés kopogtatása a kapu előtt, legyen a Bosszúvágó emlékművének ledöntése, kézfogás mindkét oldalon, melyet iker-virágba simít Isten keze.

Adjon a nap értelmet az új Odüsszeuszok bolyongásának, töltsé édes nedűvel a danaidák korsaját, fonódjon a szándék egyetlen öleléssé, akkor, amikor a lombok vizes ujjai beleoldódnak az ébredő fény erejébe, a teremtés világosságába.

Ez a nap legyen a bódító illat trónfoglalása, legyen köszönet, visszajátszás és továbblépés, legyen megnyugvás idelent, s útlevel a létezés túloldalára.

Napraforgók

*Az erkélykorláton ma egy kerub sem ül,
félmeztelenül, borotvált fejjel,
térdét melléhez húzva.*

*Senki nem áll az ajtó előtt
olajzöld sifonruhában.*

*Egy aszkéta sem nyel rongycsíkokat
az asztal tetején, mellére tetovált lótuszvirággal.*

A reprókat a falon egyre fakítja a sugárzás.

*Csak a napraforgók nőnek a szobában,
spenót, paradicsom, orchidea, kövirózsa,
a pálmaliliom egyre szomjasabb.*

*Le kell takarni a tükröket,
mielőtt megnyitod a csapot
és újra felszállnak a repülők,
kondenzcsíkok keresztezik a horizontot.*

Tintahal

*A tükörbe nézel, áttetsző a bőröd,
áttetszőbb mint valaha,
mint a medúzák teste, olyan.*

*Látod az ereidet,
látod hogyan folyik bennük a vér,
látod ahogy a szíved liktet,
ahogy az izmok és inak megfeszülnek.*

*Vicsorogsz, szétfeszíted a szemed,
elfelejtetd hogy nézel ki.*

*Világítani kezdenek a szerveid,
elsötétül körülötted a tér,
visszhangokat hallasz,
mintha egy tonna víz alatt lélegeznél.
Tintahallá válsz a Japán-tengerben.*

Fák között

*Jácintkék arák, zöld szárnyú arák,
szürke papagájok, kakaduk,
kolibrik, sichuani szajkók
tengődnek apró ketrecekben.*

*Az útmentén pózokat vesznek fel a láthatatlanok.
A hosszú combokon fénylenek a harisnyák,
az ékszerek visszaverik a reflektorok fényeit.
Nincsenek saját szavaik, artikulálatlan üvöltésük
a fák között, sziklafalakon és sivatagokban visszhangzik.
Megszállottan tartanak valamerre,
nyomtalanul tűnnek el, mint akik sose voltak.*

*Mozgásban kell maradniuk,
mert a fekete túsarkúik kopogásában
minden mozdulatnak megvan a maga logikája.
A lépések követik egymást és összetartoznak.
Ha rájuk nézek, nem őket látom,
hanem azt, akivé válni akarnak.*

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

VASADI PÉTER
Tenger mögötte

Vasadi Péter legutolsó, *Csend születik* című kötete 2016 tavaszán jelent meg a Napkút Kiadó gondozásában. Az ezután született verseit egy fekete színű, „Új versek, 2016. IV.” felirattal ellátott dossziéba gyűjtötte. Könyvünk ennek a dossziénak az anyagát, vagyis a költő életének utolsó bő másfél évében írt költeményeit tartalmazza.

Ára: 1.900 Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető:

1052 Budapest, Piarista köz 1. Honlap: www.vigilia.hu

Telefon: 36-1-486-4443 E-mail: vigilia@vigilia.hu

GÖRFÖL TIBOR

Rainer Schwindttel

Rainer Schwindt (1965) az Efezusi levél világgépének vallástörténeti elemzését nyújtó doktori értekezése (2001) után a trieri egyetemen tanított újszövetségi tudományt. Habilitációs értekezését a páli és jánosi iratok krisztológiájáról írta (2006). 2010 óta a bibliai teológia és egezés professzora a koblenz-landaui egyetem katolikus teológiai intézetében. 2018-ban jelent meg a Herder kiadónál Az angyalok éneke. A mennyei istentisztelet teológiája és kultúrtörténete című könyve, az alábbi beszélgetés nagyrészt ehhez kapcsolódik.

Az Ószövetségen belül az angyalokkal kapcsolatos elgondolásokban mintha az Isten trónusa körül létező mennyei tanács és az isteni követ képzete olvadna össze. Hogyan függ össze egymással ez a két külön hagyomány?

A két elgondolás eredetileg semmilyen szállal nem kapcsolódott egymáshoz, az Ószövetségben viszont idővel összefonódtak. A mennyei tróntanács eredendően teljességgel politeista képzet volt, amely ugyan több helyütt is megjelenik az Ószövetségben, ám monoteista értelmet kap, mivel a legfőbb Isten trónja körül egybegyűlő istenek szolgáló szellemekké fokozódnak le. Ugyanakkor fontos feladatuk van, hiszen Isten dicsőségét magasztalják és óvják. Az isteni hírnök képzete ugyanilyen régre nyúlik vissza, és szintén széles körben elterjedt. A Biblia azonban ezt az elgondolást is átalakítja, mivel e téren is érvényesíti az Isten és a világ között húzódó különbséget, és a hírnököket már nem tartja isteneknek. Az istenekről szóló politeista tanításokban az ég mindig könnyen átjárható a föld felől, s ezért az isteneket és az embereket szinte meg sem lehet különböztetni egymástól (gondoljunk csak Zeuszra, az istenek atyjára), a Biblia viszont szigorúan megkülönbözteti egymástól az eget és a földet, Isten és az embert. Azzal párhuzamosan, hogy az istenek világa átadta a helyét a monoteizmusnak, az isteni trónus körül álló lények és az isteni követek Isten szolgálóivá fokozódtak le, s ekkor az isteni tróntanács és az isteni követek képzete összeolvadt egymással. A folyamat már Izajásnál is megfigyelhető, aki a jeruzsálemi templomban találkozik a Királyistennel, JHVH-val (Iz 6,1–10). A JHVH dicsőségét zengő szeráfok közül az egyik Izajáshoz repül, hogy izzó parázssal elvegye a bűneit, s ily módon felkészítse prófétai tevékenységére, amely maga is az ég és a föld között közvetít. Az Isten körül elhelyezkedő és az isteni követként tevékenykedő angyalok összeolvadására azonban a karácsonyi történetben találjuk a legszebb példát.

Az imént a szeráfokat említette, s a kerubokkal együtt alighanem ők a legismertebb bibliai angyalok, akik a liturgiában is fontos szerepet játszanak. Az an-

Igen, a szeráfok eredetileg szárnyakkal rendelkező kígyók voltak, ábrázolásmódjukat jól ismerjük Izajás korából. Ezzel magyarázható, hogy Izajásnak nem kell elmondania, hogyan is néznek ki ezek a Júdában jól ismert szeráfok. Szemlátomást azért is jelennek meg, hogy fokozzák a templomban megjelenő Királyisten rémisztő hatalmasságát. Egyrészt fenyegetően magasodnak fel, másrészt azonban őrző- vagy védőfeladatot is ellátnak. JHVH-t ugyanúgy numinózus erők veszik körül

gyalokról írt könyvében Ön igazán különös — részben etimológiai — háttérrel vázol fel a szeráfokkal kapcsolatban.

Ön azonban azt is kiemeli, hogy a görög filozófia (különösen Plátón) és az égi harmonia ókori gondolata szintén sokban hozzájárult a keresztény angyaltan kialakulásához. Pontosan milyen szerepük volt az ókori nézeteknek?

Ha időben továbblépünk, eljutunk az ókori angyaltan egyik fordulópontjához, a qumráni közösséghez. Miért annyira új, ahogyan

és védelmezik, mint más istenségeket. Nagyszerű és merész az az elgondolás, hogy veszélyes, sziszegő szárnyaskígyók hirdetik JHVH szentségét, de már korán megütközést keltett. A *szaraf* szó, amely etimológiailag azt jelenti, hogy meggyújtani, elégetni, két másik helyen is szerepel Izajás könyvében (Iz 14,28–32; 30,6). Mindkét szöveghely azt támasztja alá, hogy valóban repülő és veszélyes kígyókról van szó, amelyekhez nagyon is illene a maró méreg képzete. A Septuaginta, az Ószövetség görög fordítása ezért inkább nem ülteti át a szeráf szót az Iz 6,3-ban, s így lehetőséget biztosít arra, hogy a többi isteni küldöthöz hasonlóan ezeket a lényeket is emberformájúnak képzeljük el.

Az égitestek felfedezése és az égen megfigyelhető rend nyomán az ókori Görögországban kialakult a szférák harmóniájának képzete. Ezen elgondolás segítségével a görögök átfogó rendként próbálták elgondolni a világot, s törekvésükben szétválaszthatatlanul összefonódott a tudományos kutatás és a vallási élményvilág. A világharmonia tapasztalatában alapvetően kétféle benyomás kapcsolódik össze. A szférák harmóniája valójában nem más, mint szellemi zene, amelyet a fény tapasztalata, a meleg érzete vagy a természeti rend felemelő látványa vált ki. Az asztrálmitológiai elképzelések keretében a szférák hangjait azonban a görög istenvilághoz tartozó énekesnők adják ki (szirének, múzsák), és ez a körülmény közrejátszott abban, hogy a kereszténység később angyalokhoz rendelte a *harmonia mundit*.

A szférák harmóniájának eredetét Püthagoraszig és tanítványaiig tudjuk visszavezetni. Amennyire meg tudjuk ítélni, hogy a püthagoreusok milyen mértékben képviselték valóban a nekik tulajdonított világértelmezést, nézeteik annyiban tűnnek egyedinek, hogy az ég és a lélek összefüggését számok révén határozták meg. A filozófia és a tudomány mellett a zenét tartották a lélek megtisztítására alkalmas legmagasabb rendű formának.

A szférák harmóniáját részletesen azonban Plátón mutatja be először. Az *állam* végén olvasható mítoszban az orsóra erősített égi szférákat Ananké, a szükségyszerűség istennője forgatja. A hét belső kör a mozdulatlan ég külső szférájával szemben kívülről befelé változó sebességgel mozog. Ám nem a bolygók adnak ki hangokat, hanem szirének vannak hozzájuk rendelve, akiknek hangja egyetlen harmóniában csendül fel. Az énekük azonban nem égi kórossá áll össze, hanem inkább egyetlen alaphangot szólaltat meg, amely a hét hang egyidejű felcsendüléséből áll elő, s az egész ég harmóniáját biztosítja. A hellenista zsidóság később innen már könnyen eljutott az angyalokig.

A qumráni közösség a korai zsidóság minden más irányzatánál nagyobb mértékben hangsúlyozta, hogy az istentiszteletben együtt vannak az emberek és az angyalok. Ezekiel híres látomásaihoz, a trónszekér ezekeieli képéhez kapcsolódva az úgynevezett szabbati áldozati énekek a legkülönbözőbb angyalcsoportok mennyei liturgiájáról számolnak be, s azt állítják, hogy az emberek is részt vesznek bennük. A kutatók kö-

Qumránban felfogják az angyalokat?

zött azonban nincs egyetértés abban, hogy milyen mértékű részvételt tulajdonítanak az embereknek. Christopher Morray-Jones szerint az énekek módot adnak a közösségnek arra, hogy rituális út során be-bocsátást nyerjen a mennyei templomba, s a trónus előtt zajló istentisztelet során csatlakozzon az angyali hierarchiához. Peter Schäfer azonban úgy véli, hogy ez az értelmezés nincs összhangban a szövegekkel, és inkább a szintén Ezekiel látomásaira támaszkodó későbbi merkava-misztika fényében olvassa őket (a merkava, mint ismeretes, nem más, mint az isteni trónszekér). E későbbi zsidó misztikában a hívók valóban főszereplői az istentiszteletnek, felemelkednek a hét égen keresztül és részt vesznek a templom felépítésében — a qumráni énekekben viszont ennek semmi nyomát nem találjuk. Qumránban az emberi „együttműködés” arra szorítkozik, hogy a hívók azt kérik az angyaloktól, magasztalják Istent, s a liturgikus szövegek imádkozása révén vesznek részt istentiszteletükben.

Könyvében szintén egészen újszerűnek nevezzi a Jelenések könyvében ábrázolt mennyei liturgiát, amely azért annyira új, mert jelen van benne a Bárányként megjelenő Krisztus. Mit jelent konkrétan, hogy egyszer csak bárány tűnik fel a mennyben?

Nem akármilyen bárány, hanem Krisztus, aki a leölt bárány alakjában a mennyei istentisztelet középpontjába kerül. Közelebb van a trónushoz, mint az összes többi mennyei lény, s látszólagos gyengesége ellenére részese Isten hatalmának. Ez különösen akkor derül ki, amikor megkapja a könyvet, s ezután nyomban magasztalni kezdik a Bárányt a négy élőlény és a vének. A mennyei liturgia végzői révén a földi közösség is részt vesz a mennyei istentiszteleten. A Bárányt, aki áldozati bárány, vagyis a legteljesebb erőtlenség jellemzi, az összes elképzelhető isteni tulajdonság jellemzi. Nemcsak az egész mennyei világ, de az összes teremtmény is csatlakozik a Krisztus-Bárány magasztalásához. A Bárány előtti hódolatban még a tenger és lakói is részt vesznek, jöhetnek az Ószövetségben többnyire a káosz hatalmakat képviselik. Isten teremtő műve és üdvözítő cselekvése egyetlen kozmikus krisztológiává és egyetemes istentiszteleti közösséggé olvad össze. A Bárányról rajzolt kép csodálatos módon azt az új istenképet jeleníti meg, amely Isten megtestesülését és megváltó művét helyezi az istentisztelet középpontjába.

Erről az embernek máris eszébe jut a Sanctus, amely az eucharisztikus liturgiában is fontos szerepet játszik. Ezzel kapcsolatban Ön bírálattal illeti Erik Peterson angyalokról írt híres könyvét, amely szerint az egész teremtésre kiterjedő istentiszteleti közösség eszméje csak a kereszténységben jelent meg.

Erik Peterson páratlan mélységben domborította ki, hogy a mennyei istendicséret mennyire fontos a keresztény istentisztelet szempontjából. A Sanctusban kifejeződő egyetemes istentiszteleti közösség gondolatát azonban sajátosan keresztény fejleménynek tartotta. Úgy vélte, hogy Izajás könyvének 6. fejezetében a szeráfok éneke kizárólag a templomra korlátozódik, és nem lép tovább a mennyei világ irányába, ezért azt sem ismerte fel, hogy az Isten mennyei dicsőítéséről alkotott felfogás igenis ószövetségi gyökerű. A jeruzsálemi templom teológiája, amely Izajás könyvének 6. fejezetében tanulmányozható, eleve hatalmas távlatokat nyitott, s úgy vélte, hogy a Királyistennek a szentélyen túlmenően az egész világhoz és az egész éghez is köze van. Erik Peterson még nem ismerhette a qumráni szövegeket, amelyekből kiderül, hogy az angyalok és az emberek istentiszteleti közössége nagyon is zsidó örökség.

Magán a kereszténységben belül az angyalokról a legtöbb embernek először a keleti egyházak jutnak eszébe, és nem is ok nélkül. Mit tárnak elénk a keleti egyházak az emberek és az angyalok közötti istendicséretéről?

A nyugati egyház liturgiájától eltérően a keleti egyházak a mai napig őrzik az ókeresztény liturgiák kozmológiai látásmódját. Az emberek és az angyalok közös istendicséretének tudata magában a templomi térben is tükröződik. A templom Isten háza a földön, a mennyei Jeruzsálem előcsarnoka. Onnan érkezik a közösséghez Krisztus, a Király, akit mennyei kísérete övez. Az oltár Isten trónusának számít, Isten pedig a kerubokon trónol; ezt jelképezi a cibórium, amelyen két kerub látható. E „mennyei és szellemi oltár” papjai a testetlen szolgáló hatalmakat szimbolizálják. Számos angyalt ábrázoló ikon is megjeleníti, hogy az angyalok részei Isten üdvözítő tevékenységének. Krisztushoz és az egyházhoz szolgáló angyalok társulnak, akik az imádásra utaló fehér öltözetet viselnek, kezükben pedig ripidiont fognak, azt a liturgikus eszközt, amelyet szeráf díszít, s a diakónus az átváltoztatás alatt az adományok fölött mozgat, így jelezve a mennyei hatalmak jelenlétét és imáadását.

A liturgikus cselekmény alapjainak megvilágításában komoly érdemeik vannak az egyházatyáknak, akik nagy figyelmet szenteltek a liturgiának. Az angyalokról ugyanaz mondható el, ami Nagy Szent Baszileiosz egyik alapelve szerint a teremtés minden részéről ki mondható: útmutatók és példaképek az ember számára, mert utat mutatnak számára a lelki és a liturgikus életben.

Nyugaton már viszonylag korán rendszerbe foglalták az angyalokat, főként Pseudo-Dionüsziosz nyomán, aki Karl Barth szerint azonban csak az angyali karokkal kapcsolatos „kínos tudálékosság” koronatanúja. Ma mi él tovább ezekből a szír és görög alapú rendszerekből?

Abból kiindulva, hogy az angyalok közvetítők és fénylő alakok, Pseudo-Dionüsziosz újplatonikus hatásoktól sem mentesen különböző csoportokra tagolta az angyalokat. A mennyei és az egyházi hierarchiáról írt értekezéseiben szintekre tagoló világkép alapján mutatja be az Isten által teremtett világ rendjét, olyan lételmélet keretében, amely szerint minden létező felülről lefelé haladó hierarchikus rendbe tagozódik. Minél közelebb kerülnek a háromszor három karra osztott angyali seregek Istenhez, annál pontosabban felismerik, hogy Isten rejtett, s végső soron csak tagadásokkal írható le, ám közben annál inkább magasztalásra méltó. Pseudo-Dionüsziosz *Az isteni himnuszok* címmel is írt értekezést, amely azonban sajnos elveszett. Mindamellett erre hivatkozva egy helyütt megemlíti, hogy a legfelső hierarchia magasztaló éneke, nyilván a szeráfok háromszoros „szent”-je az isteni Szentháromságot jeleníti meg, s a hármas mintát továbbítja a világ háromszor három angyali hierarchiája felé.

Az újplatonikus Pseudo-Dionüsziosz hatása még ma is megtermékenyítő, amit jól mutat például Giorgio Agamben példája. Agamben szerint az újplatonikus szerző angyalai nemcsak magasztalják Istent, hanem kontemplatív természetűek is, szolgáló tevékenységet is végeznek, s ennél fogva szerves részét alkotják az isteni világrendnek. Agamben azt állítja, hogy Pseudo-Dionüsziosz apofatikus teológiája nem több álcánál, és valójában az a feladata, hogy hatalmi és uralmi hierarchiát alapozzon meg.

A platóni hagyomány kapcsán már említette

A zenével foglalkozó művekben azt látjuk, hogy egymás mellé kerül, sőt össze is fonódik a szférák harmóniájának és az angyalok zenéjének

a szférák harmóniáját. A nyugati kereszténységben az angyalok a zenei értekezésekben, a zenetudományban is feltűnnek. Milyen szerepet kapnak ezek a zenei összefüggésben feltűnő angyalok?

képzete, bár Reinhold Hammerstein, aki 1962-ben a mai napig sokat forgatott könyvet írt az angyalok zenéjének történetéről, még azt feltételezte, hogy az angyalok és a szférák „egészen eltérő hangsúlyú zenei felfogások szimbolikus megfelelői”. Hammerstein úgy gondolta, hogy a két terület kapcsolatának történetében kétféle zeneértelmezés ütközik össze: a számokkal foglalatosskodó iskolai és a liturgiaközpontú gyakorlati felfogás, a zenét racionális struktúrájának tartó értelmezés és a zenével a vallásos hitet kifejező eljárás. Ám, mint már említettem, a szférák zenéje és az angyalok éneke már Görögországban és a korai zsidóságban is szorosan összefonódott egymással. Az újplatonikus Boethiuson és zenei értekezésén (*De institutione musica*) keresztül a középkorban is alapvető jelentőségre tett szert a szférák zenéje. Ennek értelmében az egész világ számok által egybefogott, önmagában harmonikus kozmosz. A szférák harmóniájában ugyanolyan számszerűsíthető összefüggések, ugyanazok a számarányok érvényesülnek, mint a lélek és a hangszerek harmóniájában. Boethius tehát azok közé tartozik, akik kizárólag a számok tükrében vizsgálják a zenét.

A keresztény gondolkodók azonban már nem érhették be annyival, hogy a számokat tartsák a világrend elsődleges alapjának, mivel a számok is a teremtő Istentől erednek. A világ harmóniáit Athanasziosz a távolból felcsendülő dalokhoz hasonlítja, amelyek előadóit nem látjuk — ahogyan Istent, a világ zenéjének alkotóját sem. Mivel az égitesteket már a Biblia és a korai zsidóság is összekapcsolta az angyalokkal, nem meglepő, hogy a szférák harmóniáját a teremtés magasztalásaként fogták fel, amely az angyalok dicsőítő énekével együtt szólal meg. Szent Ambrus például nagyra becsülte a szférák zenéjét, ugyanakkor a mennyei angyalok között az utolsó helyet jelölte ki neki.

A 9. században került sor először arra, hogy zenei tárgyú műben angyalokat említenek. Aurelianus Reomensis *Musica disciplina* című alkotása az első értekezés, amely irányelveket fektet le az egyházi kórusú népzene nézve. Véleménye szerint a Jelenések könyvében szereplő 24 névvel együtt az angyalok is azt bizonyítják, hogy Istennek akkor tetszik az éneklésünk, ha a szünet nélkül zengő angyali karokat utánozzuk. Az ismeretlen szerzőtől származó *Instituta patrum de modo psallendi sive cantandi* [Az egyházatyák előírásai a zsolnározásról és az éneklésről] nagyon szépen példázza annak tudatát, hogy a liturgikus ének mindig szorosan összefügg az angyalok énekével. A kórusú népzene és a zsolnározás a dicséret áldozatát mutatja be Istennek, s nagyon kedves az angyalok számára. Végül az értekezés kitekint a mennyei zenére, amelyben reményeik szerint a hívők is részt vesznek. *Speculum Musicae* című művében, amely az egész középkor legterjedelmesebb zenei enciklopédiája volt, Liège-i Jakab megpróbálja szintézisbe fogni a szférák zenéjét és az angyalok zenéjét. Úgy véli, hogy a többi korabeli mű nem szentel figyelmet a *musica theoreticának*, a zene elvi alapjainak, s ezért egyrészt nagyban támaszkodik Boethiusra, másrészt kitágítja a zene körét, a természetfeletti világra is kiterjeszti, s „mennyei vagy isteni zenéről” (*musica coelestis vel divina*) is beszél. Nézete szerint a mennyi laikói, akik megszólaltatják ezt a zenét, az érzékszervek közvetítése nél-

kül, csakis „intuitíve” szemlélik a mennyei dolgok rendezett összefüggését. Énekük egészen kivételes felismeréseket tartalmaz, s a különböző énekescsoportoknak (közéjük tartoznak a vértanúk, az egyháztanítók és a szüzek is) megvan a maguk saját éneke, amittől azonban az egész még nem lesz disszonáns. Az angyalok éneke attól egyedi, hogy az angyalok látják a Szentháromság titkát, látják „összhangját és rendjét”. A szférák és az angyalok énekét Jakab úgy tudja összefogni egymással, hogy olyan „intelligenciákkal” számol, akik a szférákat mozgatják. Az arisztotelészi filozófiának ez az eleme arab közvetítéssel vált ismertté a középkorban. Averroes és zsidó kortársa, Maimonidész egyaránt a keresztény hagyomány angyalainak feleltetik meg ezeket a kozmikus létezőket (*res metaphysicales*). A keresztény skolasztika viszont már Isten által teremtett és Istenhez hasonló létezőknek tekintette őket, s ezért keresztény szempontból is könnyen össze lehetett kapcsolni őket az angyalokkal. Az intelligenciák és az angyalok azonossága a skolasztikus teológusok körében azonban még Aquinói Szent Tamás korában is vita tárgyát képezte. Akik támogatták ezt az elgondolást, azoknak természetesen nagyon csábító volt, hogy a csillagokat mozgó intelligenciákat azonosítsák az angyalokkal, hiszen ily módon összhangba tudták hozni egymással a kozmológiát és a teológiát. Ugyanebben az időszakban az *Isteni színjáték*ban Dante epikus képekben fejez ki a Jakabéhoz hasonló kozmikus angyali zenét.

A keresztény misztikusok sokszor azonban ennél is továbbmennek, és egészen konkrétan bemutatják az angyalok énekét. Mit látnak, mit hallanak látomásaikban ezek a misztikus szerzők?

A középkor zeneelméleti írásaitól eltérően a korabeli misztikus látomások szubjektív színezettel jelenítik meg a mennyei liturgiát, ahhoz kapcsolódva, amivel már Ezekielnél és a szabbati áldozati dalokban is találkozunk. A középkori misztikusok is alapvetően a Biblia képi világához kötődnek. Ezt láthatjuk például Bingeni Szent Hildegárdnál. A korai zsidó és az újszövetségi apokaliptika számos irányzatával ellentétben Hildegárd azonban nem pesszimistán ítéli meg a világ helyzetét, hanem a kozmoszról rajzolt képeiben pozitívan tekint a természetre, s a bölcsességi hagyomány alapján szemléli az Isten teremtésének tartott kozmoszt. Tudja, hogy sok minden nem olyan, amilyennek lennie kell, de azt reméli, hogy a világ bajaira gyógyírt kínál a kozmoszhoz fűződő kapcsolata. Az idő folyamán a világ állandóan érettebbé válik, és a kozmikus Krisztus felé növekszik. Belső összefüggés van a világ valamennyi összetevője között. A kozmosz Hildegárdnál olyan, mint egy világkerék, amely állandóan mozgásban van. A szférákra tagolódó kozmosz középpontjában az ember áll, aki kifeszül a világkerék felé. Ezért a bencés látók szemében nincs ellentét a szférák harmóniája, az angyalok éneke és az emberi alkotás között, hanem mindegyikben a teremtés hangja fejeződik ki.

Ennek ellenére Hildegárd lát különbséget a különböző dallamok között, mivel a szférák harmóniáját *sonus*nak nevezi, az angyalok megszólalásának harmóniáját *laus*nak, az emberi cselekvést pedig *opus*nak. A különböző hangsorok egész szövedékét az emberi élet értelme és Krisztus megtestesülése felől közelíti meg. A *Liber divinorum operum* egyik látomásában megjelenik egy galamb, amelynek két szár-

nya az emberek és az angyalok lényegét tárja fel. Krisztus megtestesülésének és mennybemenetelének misztériuma révén az embereknek is szárnyai nőnek, amelyek még az angyalokat is csodálattal töltik el. A látnok arról is beszámol, hogy fényár tör elő az angyalokból, és az angyalok fénye annak függvényében különbözik, hogy miképpen fordulnak az emberek felé. Hildegárd angyallátomásai nemcsak a Biblia ismeretét, de filozófiai ismereteket is tükröznek, ami abból látható, hogy kilenc karra tagolódo hierarchikus rendbe osztja az angyalokat, de másként, mint Pszeudo-Dionüsziosz. A *Scivias* első részének hatodik látomásában bemutatja az angyalok kilenc karát, s azt is ecseteli, milyen kapcsolatban vannak a szférák harmóniájával, amelyet koncentrikus körökkel ábrázol. Az ember, a testet és a lelket egyaránt magában foglaló emberi létforma Hildegárd szerint megszabja az angyali hierarchiák mértékét. Az angyalok és az arkangyalok karai a testből és lélekből álló ember egységét szimbolizálják, a legfelső karok, a kerubok és a szeráfok az isten- és a felebaráti szeretetet. Az angyali karok teremtett létét jelképezik az ember számára, és megjelenítik a célját: azt, hogy hasonlóvá kell válnia a mennyei karokhoz.

Ami a későbbi misztikus látomásokat illeti, az angyalok énekének konkrét ábrázolásával főként a szentmise és a zsolozsma keretében találkozunk. A látomások ilyenkor vagy a földi liturgikus térben, vagy a mennyben játszódnak. A heisterbachi ciszterci monostorhoz tartozó Caesarius jóvoltából például fennmaradt egy látomás, amelyben a látnok mennyei körmenetet szemlél, amely a mennyei város különböző rendjeiből (*ordines*) épül fel. A látnok beáll a sorba, s belép a mennyei templomba, ahol Krisztus éppen bemutatja a szentmisét. Miközben a karok váltakozva éneklük a *Kyriét*, a *Gloria* éneklését maga Krisztus kezdi meg. Caesarius szerint karácsonyi misék alkalmával szintén történnek efféle látomások, amikor „a legkellemesebb dallamokba rendeződő legkellemesebb hangok” csendülnek fel. Hasonló angyali énekek a zsolozsma során is felcsendülnek.

A ciszterci szerzetes csak mások csodás történeteit gyűjtötte össze, Helftai Gertrúd, a nagy misztikus azonban legalább részben saját tapasztalatai alapján ír, bár szintén felhasználja a Biblia és Dionüsziosz örökségét, s azt is joggal feltételezzük, hogy az írásait később mások még átdolgozták. Gertrúd látomásaiban nagyon sok szó esik az Isten trónusa körül elhelyezkedő angyalokról, akiknek magasztalása sokban emlékeztet a zsidó merkava-misztika angyali dicsőítésére. Nemcsak az angyali hierarchiák részletes tagolása mutat ebbe az irányba, de az a meggyőződés is, hogy a misztikus részévé válhat az Isten trónusa körül elhelyezkedő közösségnek.

Önök személyesen milyen szellemi és vallási felismeréseket nyújtott, hogy ennyire behatóan foglalkozott az angyalok kérdéskörével? És

Újszövetségi tudományt tanító professzor vagyok, s legelőször az nyugözött le, hogy a Lukács-evangélium 2. fejezetében szereplő karácsonyi elbeszélést sokkal jobban meg tudjuk érteni, ha behatóbb figyelmet szentelünk az angyaloknak. A *Gloriát* zengő angyalokat többnyire csak amolyan díszítőelemnek szokták tartani. Sokkal fontosabbak azonban ennél. A teremtés kezdete óta Isten magasztalása a legsajátabb

mi az, ami kiterjedt kutatásai után még mindig homályos az Ön számára?

és állandó feladatuk. Ám közben folyton a mennyben vannak. Az üdv-történet során csak egyetlen alkalommal, csak szenteste hagyják el megszokott helyüket, hogy az emberek között is zengeni kezdjék az örök *Gloriát*. A Lk 2,15-ben jelentéktelennek tűnő megjegyzés zárja le a szakaszt: jelenésük végén az angyalok visszatérnek a mennybe; ebből azonban kitűnik, hogy valóban énekelték a földön magasztaló éneküket, s karácsonykor a menny nem pusztán megnyílt, de egészen közel is jött a földhöz. Isten megtestesülése, Jézus születése legalább egy pillanatra alaposan összezavarja az angyalok világát.

A kétszeresen is angyal/angyalok megjelenéséről beszámoló elbeszélés azért is figyelemreméltó, mert összekapcsolja az angyalokat követként és az isteni trónus körül elhelyezkedő lényként felfogó értelmezéseket. A küldöttként, hírnökként fellépő angyal a Messiás születésének örömhírét adja tudtul, az angyalok kórusa pedig ünnepli és megmagyarázza. A karácsonyi angyaloknál tehát összekapcsolódik az alulról felfelé tartó istendicséret és a fentről lefelé tartó igehirdetés, ami végső soron azt fejezi ki, hogy a keresztyén Isten csak a transzcendencia és az immanencia egységében gondolható el. A gyermek Jézus Isten közelségét jeleníti meg, a mennyei karok viszont nem szűnő távolságát, nagyságát és szentségét fejezik ki.

Ez az egész összefüggés azért is magával ragadott, mert módot ad arra, hogy a filozófia és a rendszeres teológia felől is megközelítsük az angyali karokat. Az Ön által többször is említett könyvem utolsó fejezetében ezeket a lehetőségeket igyekeztem megvilágítani. A dolog egyáltalán nem könnyű. Ezért nem is lepott meg, hogy a könyvemről írt recenziók nem is igen tértek ki ezekre a szisztematikus kérdésekre. Érdemes azonban figyelmet szentelnünk nekik, mert kiderül, hogy az angyaltan nemcsak a teológián belül indíthat el érdekes gondolatmeneteket (mint például Karl Barthnál), hanem modern gondolkodási irányzatokkal is termékeny párbeszédbe bocsátkozhat, például a Whitehead-féle folyamatteológiával vagy a Niklas Luhmann nevével fémjelzett rendszerelmélettel. Én megragadtam ezeket a termékeny lehetőségeket, s az isteni trónus köre szerveződő angyaltant bibliai és térteológiai alapokon doxologikus szférateológiaként értelmeztem. Azt hiszem azonban, e helyütt nem szükséges a részletekbe bocsátkoznom. Amúgy filozófiai szempontból maradt néhány homályos kérdés, amelyre majd választ próbálok keresni a jövőben.

De hogy mondjak még valamit arról, miért ragadnak magukkal annyira az angyalok: nem utolsósorban azért is írtam könyvet az angyalokról, mert nagyon szeretem a liturgiát és a zenét. Az angyaltan egyben mindig esztétikai teológia is, amelynek akkor is van megtartó ereje, ha Isten nagyságával és szentségével szembesülve megtorpan a gondolkodás. Tőlünk eltérően az angyalok nem tudnak hallgatni. Ezért hát érdemes lenne gyakrabban figyelmet szentelnünk nekik, és meghallgatnunk őket.

Az elfelejtett angyalok nyomában

SZABÓ SÁNDOR
BERTALAN

1974-ben született Sopronban. Domonkos szerzetes, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Dogmatika Tanszékének adjunktusa. Legutóbbi írását 2019. 4. számunkban közöltük.

Van-e értelme manapság angyalokról beszélni? Hívők számára is meglepetést okozhat, ha angyalok kerülnek szóba. A teológia kedvelői sincsenek feltétlenül könnyű helyzetben, hiszen a szent tudomány oktatásánál ma ritkán bukkan fel az egykor oly kedvelt angelológia. A katolikus teológia örökségének értékes része forog kockán, amely pedig a 18. században még a virágkorát élte. Világosan ismertetett témák híján az angyalok témája átcsúszik azok kezébe, akik ezoterikus könyvekbe merülve próbálnak hiányzó vallásosságukhoz pótlékokat keresni. Az irodalom, a színház és a mozi olyan szereplőket lát bennük, akik alkalmasak lehetnek arra, hogy a közönséget lekössék. Ha a kultúra befogadja az angyalokat, miért nem teszi ma meg ugyanezt a kereszténység?

A katolikus egyház tanítása az angyalokról koherens, s teológiai értelmezésének egyik legkidolgozottabb formáját Aquinói Szent Tamásnál találjuk meg. Miközben logikus módon illeszkedik a teológia egészébe, sok tanulságot fogalmaz meg Istenről, a teremtésről, a jó és a rossz elentétéről, sőt magáról az emberről is. Az egyház tanítása a bibliai kinyilatkoztatáson alapul, de filozófiai megfontolások is alátámaszthatják. A mai ember számára hasznos lehet egyfajta „angyali lelkiség” kidolgozása. Ezért igyekszünk szem előtt tartani három alapvető szempontot: a természetes megismerést, a kinyilatkoztatást és a lelkiséget; e három egymást erősíti, és valahol a mélyben egységet alkot.

Az angyalok létezése

Hogyan ismerhetjük meg az angyalokat akkor, ha egy időre zárójelbe tesszük a bibliai kinyilatkoztatást? Az ókori görög filozófusok (Platón, Arisztotelész) emlegetnek először olyan láthatatlan lényeket, akiket „Isten” és emberek között képzelnek el, különösen az égitestek szabályos mozgásával kapcsolatban. Isteni lelkeket gondolnak el, akik egy általános elv és rendszer értelmében az égitesteket mozgatják; minden látható mögött feltételezhető egy láthatatlan valóság. A görög filozófia bizonyos ágai szerint „Isten” a látható égitesteket értelmes láthatatlan lényeken keresztül mozgatja. Egyes közép- és újplatonikus bölcselek titokzatos intelligenciákra is hivatkoznak, akik tisztán szellemi lények, egyszerűek (alig van bennük összetettség), és közbülső helyet foglalnak el a titokzatos Egy (akitől minden származik) és a sokszínű látható világ között.

A részleteket illetően sok vita folyik arról, hogyan is kell egész pontosan értelmezni ezeket az elgondolásokat, amelyek a mai ember számára gyakran homályosnak tűnnek. A lényeg máshol van: az ókori gö-

rög filozófia a dolgok mélyére hatol, mivel feltételezi és logikusnak tartja láthatatlan értelmes lények létét. Mindez arra utal, hogy az ókori görög bölcsek jó megfigyelői voltak a világmindenségnek, mivel ésszerű módon próbáltak eljutni a láthatótól a láthatatlanig. A keresztény hit Istenéről és a bibliai angyalokról fogalmuk aligha lehetett, mindamellett a jó irányba indultak el; gondolataik a mi szemszögünkéből nézve gyakran szerencsés fordulatot vesznek, kinyilatkoztatás híján is. Szent Tamás megtalálja a közös pontot az ógörög filozófia és a keresztény kinyilatkoztatás között: az angyalok szellemi lények, Isten és a látható világ között.

Szent Tamás előtt a keresztény teológusok közül főként Areopagita Dénes próbál kapcsolatot teremteni az ókori görög filozófia láthatatlan lényei és a bibliai angyalok között. Dénes, amellet, hogy szellemi lényekként határozza meg az angyalokat, hierarchiába sorolja őket; e rendszerező munka ugyan több fontos kérdést is nyitva hagy, mégis jelentős hatást gyakorol a későbbi teológiára. Az Angyali Doktor olyan magyarázatot keres, amely a korában oly fontos ógörög és az arab tudomány elveivel is számol. Módszerének megfelelően addig megy a dolgok összefüggésének bemutatásánál, ameddig csak tud, az imént körvonalazott bölcséleti háttér alapján. Az emberi gondolkodás ésszerű menetéhez tartozik, hogy legalábbis feltételezzünk láthatatlan szellemi lényeket.

A kiindulópont ennek az állításnak a világosabb bizonyítására nem más, mint maga Isten, aki a lét teljessége, tökéletessége. A világban élő lények különböző mértékben részesednek Isten tökéletességéből. Az ember nem a legtökéletesebb képmása Istennek; léteznek olyan lények, akiknek megismerését és akarását nem határolják le olyan jellegű kötöttségek, mint az ember esetében. Ha Isten után rögtön az ember lenne a következő a létezők hierarchiájában, hiányoznának olyan lények, akiket pedig már az emberi lélek elemzésekor is megsejthetünk. A lények közti arányosság, illetve a világ sokfélesége is indokolja az angyalok létét. Minden lény ugyanis előre megfontolt rend, bölcsen átgondolt folytonosság alapján származik Istentől, és tér vissza létének forrásához és céljához.

A teremtés alapvető bibliai gondolatát ugyan az angyalokkal kapcsolatban is világosan megfogalmazza Szent Tamás, de számára még alapvetőbb, hogy az angyalok, ahogy az emberek is, függenek Istentől. Minden lényt Isten gondolt el és akart: ez vonatkozik az angyalokra is. Egyetlen isteni akarat járja át a teremtést, és talán ezért nem olvassunk a Szentírásban külön az angyalok teremtéséről. Isten hatalma, ereje, bölcsessége tökéletességi fokok alapján járja át a többi lényt, aszerint, hogy ki milyen közel áll Istenhez. Az angyal jóval tökéletesebb lény, mint az ember. Bár láthatatlan, mégsem lehet Istennel egyenlőnek tekinteni: egy angyal nem teremthet egy másik angyalt, illetve embert.

Pusztán szellemi lények-e az angyalok? Számunkra ez a megállapítás evidensnek hat, ám a középkorban komoly vita tárgyát képezte. Az angyalokban lévő mozgásokra, változásokra hivatkozva egyesek valamiféle „szellemi anyagot” feltételeztek. Így próbáltak élesebben

különbséget tenni Isten és az angyalok között. Szent Tamás tanítása szerint az angyalokban vannak mozgások, változások, de ebből még nem következik, hogy volna testük. A különbség Isten és angyal között máshol van. Isten maga a végtelen egység és egyszerűség, aki-ben nincsen semmiféle változás, mozgás, hiszen önmagától fennmarad. Az angyal azonban nem áll fenn önmagában, létét Istennek köszönheti, cselekvése Isten felé irányul: benne van összetettség, képesség a mozgásra, a változásra (szellemi értelemben). Ezzel máris megfelelő a távolság Isten és angyalai között.

Az angyali képességek

Az angyali képességek iránti csodálatát Szent Tamás nem rejti el. Kivált az angyali értelmet vizsgálja alaposan: ebben is az ókori bölcsek nyomdokait követi. Első értelmezésben az angyalok gondolkodása ragadja meg legjobban az ember figyelmét. Az angyal éppúgy rászorul a megismerésben isteni segítségre, mint az emberek, de máshogyan. Az ember, mivel testi lény is, érzékei segítségével indul el a gondolkodás útján. Egy szellemi lénynek semmilyen, érzékekhez köthető közvetítésre nincsen szüksége a megismeréshez. Az angyal gondolkodása a lényével arányos. Az angyal esetében a megismerés sajátos módja angyali gondolatokon (*specie*seken) keresztül történik, melyek visszatükrözik az isteni értelemről nyert tudásukat. Minél közelebb áll egy angyal Istenhez, annál kevesebb közvetítésre van szüksége ahhoz, hogy ismeretekre tegyen szert. Az intuitív angyali tudás mindenesetre jóval felülmúlja az emberi megismerést, hiszen a mi tudásunkat nagyban meghatározzák az anyagi dolgok közti összefüggések, míg az angyal esetében ez a fajta kötöttség nem érvényesül.

Az angyalok értelmessége mellett Szent Tamás nagy figyelmet szentel az angyali akaratoknak és szeretetnek is. Az angyalok akarását indokolja értelmességük: minden értelmes lény rendelkezik akarral, vagyis cselekvési képességgel, amelynek dinamizmusa által halad célja felé, mindaddig, amíg azt el nem éri. Mivel megismerésük a miénknél tökéletesebb, szabadságuk is jóval meghaladja a mienkét. Döntésük valamennyi következményét rögtön látják. Életüket egyetlen döntésben képesek összegezni: ettől függ az, hogy jó angyalok lesznek-e belőlük, vagy pedig démonok. Az angyal úgy dönt helyesen, ha Isten szeretetét választja, elkerülve a kevélységet és a lázadást. Bár az Istentől származó tudás és értelmesség nagyban meghatározza az angyalt, életének döntő mozzanata a szeretet. Ezen a ponton a keresztény angelológia jelentősen meghaladja az ókori bölcsek felfogását. Minél magasabb helyet foglal egy angyal a mennyei hierarchiában, annál jobban átlátja Isten jóságát, és annál közvetlenebbül szemléli és szereti Istent. Életének végcélját, boldogságát az emberhez hasonlóan az angyal Isten dicsőségének szemlélésében találja meg.

Az angyalok szerepe

Míg az angyalok létét és képességeit elsősorban az ókori filozófia segít tisztázni, szerepük megértéséhez elengedhetetlen forrás a Biblia. Isten olyan Úr, aki láthatatlan szolgálkkal veszi magát körül. Hol élet-szentségükön, hol küldetésükön, hol pedig a szolgálatukon van a hang-

súly. A mennyei seregek Isten dicsőségét hivatottak szolgálni, és segítik a Mindenhatót a világ ügyeinek irányításában. Az angyalok az emberek figyelmét egy láthatatlan világ felé irányítják, amelyben Isten sokkal tökéletesebb uralkodónak bizonyul a földi királyoknál.

Ahogy a Biblia nem határozza meg tudományos módon az angyalok kilétét, úgy nem fed fel teremtésük pontos mozzanatát sem. Az egyházatyáknál az a nézet uralkodott, amely szerint az angyalok teremtése megelőzte a látható világ létrehozását, mivel a láthatatlan logikai alapon és időben is megelőzné a láthatót. A nehézség abban állt, hogy a hatnapos teremtéstörténetben az angyalok nem szerepelnek. Aquinói Szent Tamás szerint egyszerre történhetett az angyalok és az anyagvilág megteremtése. A Biblia első mondata alátámasztja ezt a nézetet: „Kezdetben alkotta Isten az eget és a földet” (Ter 1,1). Az Angyali Doktor azt az elképzelést is cáfolja, amely szerint csak a bukott angyalok pótlására alkotta volna meg Isten az embereket. A teremtés egységén van a hangsúly: a teremtés teljes egészében Isten műve, amely mögött tervszerű elgondolás van.

Az angyalok és a démonok küzdelme is a bibliai kinyilatkoztatás egyik sajátos vonása. Istennek nemcsak láthatatlan segítői vannak, hanem ellenségei is: ők a démonok, ártó szellemi lények. A démonokkal kapcsolatban nem ad teljes tanítást a Szentírás, miként az angyalokkal kapcsolatban sem. Ám a Sátánnal kapcsolatban egyértelműen kiviláglik, hogy Isten teremtményéről van szó, aki bukásáig jó volt. Isten mindenhatósága felülmúlja a tisztátalan lelkek ármánykodását. A Sátán cselvetései azonban veszélyeztetik az ember üdvösségét: ezt már Ádám és Éva történetéből is tudjuk. Isten gondoskodásával és szeretetével szabadítja meg a Gonosz hatalmától az embereket. A jó és a rossz állandó küzdelmében a végső győzelem csakis Istené lehet, aki a legfőbb Jó.

Az angyalok Krisztus életében és a megváltás döntő mozzanatainál is jelentős szerepet játszottak. Az Újszövetség több ízben kiemeli Krisztus és az angyalok kapcsolatát. Az evangélisták egybehangzóan tanítják: a megtestesült Ige nagyobb, mint az angyalok; mindig készen állnak, hogy szolgáljanak és engedelmeskedjenek neki. Az evangéliumok a Krisztus és az angyalok közti bensőséges kapcsolatra engednek következtetni, akik a háttérben folyamatosan a Megváltó rendelkezésére állnak. A démonok is engedelmeskednek neki, sőt elsőik között vallják meg Jézust Isten Fiának. Ez utóbbi mozzanatot Szent Tamás úgy magyarázza, hogy „a démoni hit” Isten hatalmától rettegve és mintegy az igazság kimondására kényszerítve, meg tud nyilvánulni, de hiányzik belőle a szeretet és az odaadás Isten iránt.

A Biblia nem ad pontos választ arra a kérdésre, hogy kik az angyalok. Képeken, hasonlatokon keresztül mindössze betekintést enged a láthatatlan teremtmények világába, amely Isten és az emberek között van. A Szentírásban az angyalok láthatatlan, de fontos láncszemek Isten és ember kapcsolatában. Nyilvánvalóan azt a veszélyt igyekszik a Biblia kiküszöbölni, hogy az angyalokat összetévezzük Istennel. Nem az angyalok neveznek ki maguk közül egy „istent” (mint a pogány világban), hanem teljes egészében alá vannak vetve a Mindenhatónak.

Az angyalokkal kapcsolatos kinyilatkoztatott hitigazság így kapcsolódik egybe mindazzal, amit a természetes értelem világában felfedezhetünk.

Angyali lelkiiség

Ma jogosan merülhet fel a kérdés: mit tanulhatunk az angyaloktól? Az angyalok jósága vonz, megnyugtat; a démonok gonoszsága taszít, megfélemlít. De mintha mindkettőt éreznénk a szívünk mélyén: az angyalt, aki mindig csak jó szeretne lenni, és a demont, aki elfordít minket Isten szeretetétől, és ezzel veszélybe kerül üdvösségünk. Mindenkinek meg kell vívnia a maga harcát, mivel értelmes és szabad teremtmények vagyunk. „Kevéssel tetted kisebbé az angyaloknál” — jelenti ki az emberrel kapcsolatban a 8. zsoltár 6. verse. Az emberi méltóság tisztázásában az angyalnak több szerepe lehet, mint gondolnánk. A közös pontok kutatása, átélmélkedése igen tanulságos lehet.

Az angyalok példaképeink és tanítómestereink. Példaképeink abban az értelemben, hogy értelmüket helyesen használva mindig az igazságot keresik; akaratuk a jó szüntelen cselekvésében teljesedik ki. Szolgálatukra jellemző a gyorsaság, a hatékonyság, az állandó készenlét. Az ember is a szolgálatban tud kibontakozni: erről szól a papi és szerzetesi hivatás, valamint a házastársak egymás iránti készséges odaadása is. Az őrzőangyalok szolgálata különösen értékes, hiszen láthatatlan védelmet nyújtanak az emberek számára. Csodálatraméltó diszkrécióval őrködnek védenek felett. Nem kényszerítik rájuk az akaratukat, mégis védelmet biztosítanak számukra. Csendre, figyelmességre és aláatra intenek.

Az angyalok tanítómestereink, kiváló pedagógusok. Mivel sokkal jobban részesednek Isten tudásában, mint mi, sok-sok ismerettel rendelkeznek. Az angyalok minket, embereket is tanítanak; nem spontán módon, hanem Isten akaratából. Vannak bizonyos dolgok, amelyeknek intuitív megismerése az angyalok közvetítésével megkönnyítheti előrehaladásunkat Isten felé. Azt a világosságot, amely beragyogja életüket, felénk is sugározzák. Nem arról van szó, hogy az angyali tanítás által olyan tudáshoz jutunk, amely másoknak tilos; nem ellopott igazságok ezek. Az angyali megvilágosítás segítség az embernek abban, hogy Istenhez közelebb kerüljön; ennek során titokzatos tapasztalatok, benyomások, gondolatok érnek minket; a legtöbb esetben azonban tudatára sem ébredünk annak, hogy angyaltól származott a felismert igazság.

Az ember nem angyal. Tévedés lenne önmagunktól olyasmit elvárni, ami embervoltunkkal ellenkezne. Egyfajta „angyali lelkiiség”, józan határokon belül, nem elképzelhetetlen. Az emberi lélek hasonlít az angyalhoz az értelem és az akarat szabad gyakorlása által. Az értelmes teremtmény szabadon, Isten kegyelmével megajándékozottan halad előre útján; végső boldogságát Istenben találja meg. Az angyalok szeretete szenvedélyektől mentes, nem veszélyeztetik érzelmi ingadozások, amelyek döntéseinket jelentősen befolyásolják. A szeretet végeredményben odafordulás a Jóhoz. Az angyali lét és cselekvés meghívást, esélyt jelent az ember számára abban, hogy jobban birtokba vegye önmagát, értékelje szabadságát, megismerje és beteljesítse Isten rá vonatkozó jóságos tervét és akaratát.

ANGYALI-E A SZERZETESI ÉLET? Egy teológiai hagyomány maradványai a mai szeretetességben

Az egyház régi hagyománya szerint a szerzetesek életformája az angyali életet (*biosz angelikos, vita angelica*) jeleníti meg a földön. Ez persze nem azt jelenti, hogy amikor az olvasó szerzetes ismerősei arcát magában felidézi, s létező vagy hiányzó kedvességükre és életszentségükre figyel, akkor földre szállt angyalokat kellene látnia bennük. Ez valószínűleg mindkét fél számára megterhelő feladat lenne. Leggyakrabban nem egyenként a szerzetesekre, hanem magára az életformára vonatkoztatva jelent meg a hagyományban az „angyali” jelző, mégpedig Jézus mondatából kiindulva: „a feltámadáskor nem nőülnek, férjhez sem mennek, hanem úgy élnek, mint Isten angyalai a mennyben” (Mt 22,30). Bár Jézus nem pontosan azt mondta, hogy akik lemondanak a házasságról, azok már úgy élnek, mint az angyalok, a szerzetesek mégis előszeretettel látták ebben a mondatban a szerzetesi életforma egyik alapigéjét; a szerzetesi fogadalmakkal vállalt evangéliumi életben pedig a feltámadás utáni, angyalokhoz hasonló élet elővételezését vélték felfedezni. A keleti kereszténységben az angyali élet hagyománya még ma is élő, a szerzetesi ruhát is előszeretettel hívják „angyali öltözetnek”.¹ Nyugaton viszont a szeretetességről szóló egyházi dokumentumok és a szeretetesség teológiájával foglalkozó kézikönyvek egyre kevesebb szót ejtenek erről a paradigmáról, mintha az angyalok „demitologizálásával” párhuzamosan a szeretetesség is lemondott volna erről a minőségről.²

Ha ennek a hagyománynak még ma is van üzenete, az mindenekelőtt az lehet, hogy a szerzetesek a létükkel jelenvalóvá teszik, hogy Isten országa, az, ahogyan a dolgok Isten szemében vannak, szükségszerűen más, mint ez a világ. A szerzetesi élet tanúskodik arról, hogy olyan, a világ szemében gyakran abszolút értékeknek tekintett dolgok, mint a pénz, a nemiség, a siker vagy a személyiségi jogok az örök élet, a feltámadás szemszögéből nézve viszonylagossá válnak. A szerzetes az életformájával, a ruhájával, napi ritmusával jellel válhat, annak a jelévé, hogy van valami több, mint ez a látható világ, mint a „taposómalom” és a „mókuserék”. Jelként élheti meg azt a szoros és egyedi kapcsolatot Istennel, amire mindenki meghívást kapott, s ami az evilági foglalatosságokban, családi kötelekben gyakran nehezen élhető meg.

Mindez persze nem azt jelenti, hogy az ember „kiszállhat” mindabból, amit a világban való lét jelent, s csak a lelki dolgoknak élve, valóban valamiféle angyali minőségre tehet szert. Már a legel-

ső szerzetesi nemzedékben is volt, akit megkísértett ez a lehetőség, de még a sivatag legmélyén sem vezetett sikerre a vállalkozás. Egy János nevű, termete miatt a „törpe” gúnynevet viselő híres szerzetesatyáról maradt fenn a történet, mely szerint egyszer így szólt idősebb testvéréhez, akivel együtt remetéskedett: „Olyan gondtalan szeretnék lenni, mint amilyen gondtalanok az angyalok, akik nem dolgoznak, hanem állandóan az Istennek szolgálnak”. Majd miután levetette öltözetét, elment a sivatagba. Egy hetet töltött étlen-szomjan kóborolva, aztán visszament a testvéréhez. Amikor a sivatagi éjszakában összefagyva bekopogott az ajtón, a testvére megkérdezte: „Ki vagy?” Ő pedig így felelt: „János vagyok, a testvéred.” Az azonban erre azt mondta: „János angyallá lett, és nincs többé az emberek között.” Ő azonban kérlete: „Én vagyok az!” De a testvére nem nyitotta ki neki az ajtót, hanem hagyta őt reggelig szenvedni. Amikor pedig később ajtót nyitott neki, azt mondta: „Te ember vagy, és szükséged van rá, hogy újra dolgozz, hogy ehessél!” Ő pedig leborult, és azt mondta: „Bocsáss meg nekem!”³

A történet világosan mutatja be, hogy annak ellenére, hogy valaki Istennek szentelt életet él, még ugyanúgy kötik őt az anyagi világ szabályszerűségei, az ország törvényei, ahol él, írott és íratlan szabályok sokasága. A szerzetesek is esznek és isznak, pénzért vásárolnak a boltban és — jobb esetben — adót fizetnek az államnak. Az „angyali étellel” épp az jár együtt, hogy a két ország, a dolgok két különböző rendje között kialakult feszültséget az embernek el kell hordoznia, tudnia kell ebben a világban élni, miközben tudja, hogy nem ebből a világból való. Azt is mondhatnánk, hogy az angyali étellel járó, aggodalomtól való szabadság, gondtalanság, ami Jézus és Pál számára is fontos ismertetőjele a hívőknek (vö. Mt 6,25–34; Fil 4,6), semmiképpen sem jelent gondtalanságot. A szerzetesközösségek jellemzően „jó gazdái” mindannak, amit rájuk bízunk, s ha történelmi kataklizmák nem nehezítik dolgukat, évszázadokon át őrzik és gyarapítják épített környezetüket és tárgyi kultúrájukat. Szent Benedek arra biztatja a bencés házgondnokot, hogy a monostor minden szerszámára és vagyontárgyára úgy tekintsen, mint az oltár szent edényeire. Épp azért, mert tudja, hogy az evilághoz tartozó anyagi dolgok túlmutatnak önmagukon, ha Isten erőterébe kerülnek.

A második téma, ami összeköti az angyalok életét a szerzetesekével, ami istendicséret: az angyalok a bibliai hagyomány szerint szüntelenül Isten színe előtt állnak és az ő dicséretét zengik. Ehhez kapcsolódik a monasztikus szerzetesi ha-

gyományban megjelenő szimbolika, amely a kórusmát, a napot átszövő, közösen énekelte zsolozsmát az angyalok dicsőítéséhez kapcsolja. Sok középkori és barokk templom faragott szerzetesi kórusa tele van angyalokkal, s a bő szerzetesi kórusruha is a suhogó angyalszárnyakra hivatott emlékeztetni. A középkori remeterendek és a domonkosok fehér habitusa is arra utal, hogy a szerzetes az angyalok „polgártársa”, aki a szüntelen istendicséretre és imádságra törekszik. Aki vett már részt zsolozsmán a pannonhalmi bazilikában vagy a magyarorszáki Kármelben, élményszinten is fel tudja idézni, hogy milyen, amikor a szerzetesek énekes istentisztelete bevonzza a látogatót, és valamiféle „angyali” minőséget jelenít meg a közös imádságban. Régen sem volt ez máshogyan: egy 7. századi görög szerző, Neapoliszi Leontiosz leírja, hogy amikor a Jerikóból útnak induló két szír zarándok előtűt feltárukt a Jordán völgyét benépesítő monostorok sokasága, és hallották a belőlük kiszűrődő éneket, akkor „Isten angyalainak városa” olyan hatással volt rájuk, hogy azonnal szerzetesekké lettek.⁴

A tevékenység, ami a szerzetest leginkább összeköti az angyallal, az éber virrasztás és a közbenjárás. Egy sivatagi atya, Bészarión szerint „a szerzetesnek csupa szemnek kell lennie, mint a keruboknak és a szeráfoknak”.⁵ A belső imádság, a szemlélődés útja növeli az emberben az Istenre tekintő, éber figyelem magatartását, ami a hagyomány szerint fontos szerzetesi alapérték. A szír szerzetesség világában volt egy szó (*iyr*, többesszámban *iyrin*), amelyet egyszerre használtak az angyalokra és a szerzetesekre is. A Bibliában is megjelenő elgondolás szerint az angyalok virrasztanak a világ fölött (Dán 4,13), szüntelenül Istenre figyelve jelentik neki mindazt, ami történik, s az emberek felé közvetítik Isten üzenetét. A szír keresztények a szerzetesben is ilyen virrasztó angyalt láttak, olyan valakit, akit lelki éberség, tudatosság jellemez, aki Isten jelenlétében él, aki mindig kész az engedelmességre, s aki imádságában éjjel és nappal Isten elé viszi azokat, akikkel kapcsolatban van, akik imádságát kéri. A közbenjárás ma is része a szerzetesi karizmának; a szemlélődő és monasztikus közösségek templomában legtöbbször található olyan doboz vagy ládika, amelybe kéréseket lehet írni, s a szándékokért imádkoznak a szerzetesek. Sokszor nem is tudjuk, hogy kik ezek az értünk virrasztó „angyalok”, csak imádságaik gyümölcsseit élvezzük. Amikor életem egy nehezebb időszakában megkerestem egy klauzúrában élő ismerős szerzetesnővért, s megkértem, hogy imádkozzon értem, nehéz volt nem megrendülve hallani a válaszát: „Mióta ismerlek, minden nap ott vagy az imádságomban.”

Végül az angyalokhoz hasonlóan az „angelos” szó eredeti értelmében a virrasztó közbenjáróból

könnyen lesz „küldött”. Amikor valaki a közbenjáró imában Isten elé visz bennünket, ebből a találkozásból könnyen származhat üzenet, amelyet az illetőnek tovább kell adnia, mint Gábel; vagy a lelki kapcsolódás időlegesen vagy tartósan közös utat jelölhet ki, mint Rafael és Tóbiás esetében. Talán nem véletlen, hogy a lelki vezetéssel foglalkozó, mások gondját és aggodalmait megosztó szerzetesek és nővérek határidőnaplójában vagy Google-naptárában ritkán vannak üres időpontok.

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy az angyali élet ideálja, még ha nem is emlegetjük túl gyakran, mégis jelen van a szerzetesi lelkiiségben. A világtól való távolságvétel, a dolgoktól, földi gondoktól való szabadulás útja helyett a belső szabadság útját jelöli ki: a csendes, Istenre és a testvérré figyelő jelenlét, és az intenzív imádság világába vezet minket. S ennek az útnak a végállomásán megjelenő angyali minőség nem valamiféle életidegen, elérhetetlen és megszólíthatatlan éteri létező, hanem az önmagától szabad, tisztán szeretni képes hús-vér ember. Az egyik sivatagi szerzetes, Thébai János tizenkét évig szolgált, gondozta zokszó nélkül idős mesterét, aki soha nem köszönt meg neki semmit. Halálos ágyán azonban az imádságos és szelíd szeretettel teli tanítványát így mutatta be a hozzá érkező szerzeteseknek: „Ez angyal, és nem ember.”⁶ Ez az angyali élet, az alázatos szeretet tanulása pedig nem csupán a szerzetesek osztályrésze.

BAÁN IZSÁK

¹A témában átfogó, mérvadó írás: Nacsinak Gergely András: *Angyali élet a földön. Eszménykép és gyakorlat a korai szerzetességben*. Vigilia 75 (2010/8), 582–593.

²A *Vita Consecrata* például mindössze egy, a keleti hagyományra utaló fél mondatral tér ki erre a gondolatra: „Az Istennek szentelt élet az isteni dicsőség e végső fölragyogásának szolgálatában áll, amikor majd minden test meglátja Isten üdvösségét (vö. Lk 3,6; Iz 40,5). A keresztény Kelet ezt a dimenziót emeli ki, amikor a szerzeteseket úgy tekinti, mint *Isten angyalait a földön*, akik hirdetik a világ megújulását Krisztusban.”

³Apophtegmatá Patrum, *Törpe János 2*. In: *A szent öregek könyve. A szerzetes atyák mondásainak ábécé-sorrendes gyűjteménye*. (Ford. Baán István.) Jel, Budapest, 2010, 141.

⁴Leontios de Néapolis: *Vie de Syméon le Fou et Vie de Jean de Chypre*. (Szerk. André-Jean Festugière és Lennart Rydén.) Geuthner, Paris, 1974, 59.

⁵Apophtegmatá Patrum, *Bészarión 11*. In: *A szent öregek könyve*, i. m. 84.

⁶Apophtegmatá Patrum, *Thébai János*. In: *A szent öregek könyve*, i. m. 172.

ANGYALOK A MAGYAR NYELVBEN Népi angyaltan

A nyelvben és a folklórban nyomai vannak egy igen gazdag — számunkra leginkább bibliai alapú, de Biblián kívüli, népi motívumokkal bővített — angyalkultusznak. Hankiss Elemér civilizációtörténeti összefoglalójában még távolabbi párhuzamokat hoz, Mircea Eliadét idézi ezzel kapcsolatban: „A zsidó-keresztény hagyományban az angyalok szellemi lények, illetve entitások voltak, akik a szent és a profán szférája között, a transzcendencia világa és az idő s tér, az ok s okozatiság profán világa között közvetítettek. Távoli leszármazottai voltak hajdani jóindulatú szellemeknek, a politeisztikus vallások isteneinek, a görögök jóindulatú démonainak, a zoroasztrizmus halhatatlanjainak, és távoli rokonai voltak a hindu avatároknak és a buddhista bódhiszátváknak” (Eliade 1987, idézi: Hankiss 2014: 62). Az angyalkultusz a legtöbb kultúrában fölfedezhető, valamint folyamatosan felbukkan a hagyományos és a modern (mai) folklórban. Manapság az internet is tele van „angyaltudománnyal”. A magyar folklórban kivált a következő műfajokban találkozunk vele: szokásköltészet, (archaikus) népi imádságok, ráolvasások, látomásirodalom, álomelbeszélés. Tánczos Vilmos (2008: 269–270) népi angyaltanról tesz említést, s azt állítja, hogy egy egységes népi angyaltan (angelológia) rekonstruálható. De a (népi) frazeológiában is szép számmal szerepelnek angyalok. (Az őrangyallal kapcsolatban lásd: Balázs 2019.)

Az angyal szó a magyar nyelvben

A magyar nyelvi angyal a görög angelosz (‘követ, küldönc’) szóra megy vissza. A magyarba a keresztény terminológia részeként latin jövevényszóként érkezett, akárcsak a környékbeli szerbbe, horvátba, csehbe, illetve a távolabbi angolba, németbe. Elsőként az 1195 körül keletkezett *Halotti beszéd*ben fordul elő ekképp: „vimaguc... bovdug michael archangelt es mend angelucut”. Magyarul ma körülbelül így mondanánk: „és imádkozva kérjük... a felmagasztosult (boldog) Mihály arkangyalt és valamennyi angyalt”. Az angyal szó elterjedtségére utal, hogy a nem sokkal későbbi *Váradi Regestrumban* (1208–1235) személynévként (Angelus) és helynévként (Angyoluos) is szerepel, és előfordul az 1372 után keletkezett *Jókai-kódex*ben is: angyaly, angyalomy (angyali) jelzős alakban. Az angyal

szó alapjelentése: Isten közvetlen környezetéhez tartozó lény, s ennek nyomán fakadtak az újabb jelentések: a szeretett személy, kedves megszólítása („angyalom”). Az angyalát! káromkodásforma eufemizmusnak tekinthető, s föltehetőleg a durva „az anyját” helyett, azt enyhítendő jött létre, tehát ennek nem lehet köze az angyalokhoz (TESZ 1967: 155).

Az angyal szó szócsaládjába tartozik az angyalka (első jegyzett előfordulása 1771-ből), az angyélika, angyalgökér (orvosi menta 1516 körül, talán valamilyen vallási-hiedelmi alapja van a szónak), az angyalbőr (jelentésének kialakulása nincs tisztázva, de nem látszik, hogy köze lenne az angyalhoz, 1790), angyalcsináló („magzatot, gyermeket elhajtó”, a szókép alapja az a hiedelem, hogy az ártatlanul meghalt gyermekekből angyal lesz, 1881), valamint az angyalbögyörő (angyalbegye, angyalbögyörke stb., mely szóban az angyal a kicsiségre utal, 1898). A kicsiségre lásd még a következők példákat: angyalbakancs (disznókörom), angyalcsík (mákos metélt), angyalhurka (vékony fonás), angyaltészta (krumplinudli), angyalszem (rézvirág). A karácsonyi ajándékozáshoz kapcsolódó kifejezések még: angyalfia, angyalvetés (karácsonyi ajándék). (Kiss 2019: 35.) Mennyire szép lenne fölleveníteni ezeket a kifejezéseket! A magyar névkultúrában az angyalhoz kapcsolható személynevek: Angéla, Angelika, Angelina, Angella, Angyalka (női nevek), Angelus (régii magyaros alakja: Angyalos, férfinév) (Ladó 1971: 23–24, 130). És az angyalhoz kapcsolható helynevek: Angyalkút, Angyalháza, Angyalos, Szamosangyalos, Angyalföld.

Népi angyalkultusz

A moldvai csángó folklórban létező angyalkultuszt Tánczos Vilmos (2008) részletesen bemutatja. A csángó angyalkultusz főbb jellemzői: az angyal természetes helye az oltáron van (ahol segédkezik a misét celebráló szenteknek); az angyal örök tulajdonsága az éneklés és a zenélés (az égi mise kapcsán); az angyalok ismerik a szférák zenéjét; a harangszó az angyalok zenéjére emlékeztet; a harangzúgásban az angyalok vannak jelen; az angyalok áthidalják az Isten és az emberek közötti űrt; az angyalok mennyei seregekbe szerveződnek (minden angyalnak hierarchikus helye van; külön helye van az őrzőangyaloknak); az angyalok általában rejtőzködnek; az őrzőangyal mindig az ember mellett van (de csak különleges helyzetekben tárja fel magát); négy angyal tartja a földet; keleten van Krisztus

trónja (kelet felől jönnek az angyalok); az angyaloknak nincsen testük és nemük; az őrzőangyal megsíratja az embert; ima elmulasztásakor az őrzőangyal szomorú (ezért hozzájuk kell imádkozni minden este).

Az ember őrzőangyaláról még további népi hiedelmek: szerető szent angyal (az angyal Isten szeretetét ~ lelkének átadását képviseli); az őrzőangyal az emberi én jobbik fele; az ártatlan gyermek maga is angyal — hét esztendeig („Ha a kisgyermek kacag álmában, akkor játszik az őrzőangyalával”); az angyal pedagógiai szerepét hallgatással tölti be; az őrzőangyal protektor (a gondjaira bízott lélek védelmezője); az őrzőangyal láthatatlan; az angyal lélekhöz (a lélek szállítója); az angyal kalauz (mutatja az utat az üdvösség felé); az őrzőangyal a haldokló fejénél foglal helyet (a fej a lélek lakóhelye); az őrzőangyal harcol az ördöggel; az angyalok egy könyvbe írják az ember bűneit és jócselekedeteit. Ha pedig a patronálás sikeres volt, az angyal által védelmezett lélek üdvözülni, maga az angyal is jutalmat kap az Úristentől. Az őrzőangyal az álomban megjelenhet: „Ha feckével álmodsz, azt mondják, az az őrzőangyalod, mert a fecske szent” (Pusztina) (Tánczos 2008: 293).

Az álomban látott angyal annyiban kapcsolódik a nyelvhez, hogy a főként vizuális álmokat az emberek elmesélik, azaz verbalizálják. Krúdy Gyula (1966: 42) *Álmoskönyvében* az angyal „jelentése” (tudományosan úgy mondanánk, az angyal álomképhez rendelt jelentés): „Szerencsés szerelem. Látni: váratlan segítség és nagy öröm. Vele beszélni: utálatos és gonosz dolgok várnak rád. Angyallá lenni: atyádfia meghal.” Ugyanitt egyéb jelentések: „A lipcsei nagy álmoskönyv szerint: anglyalt muszikkálni hallani: gyögyulás betegségedből; anglyalt lebegni látni: boldog öregség; anglyalt égben látni: vigasz. 1756-os álmoskönyv szerint: anglyalt megszólítani: gonosz.”

Angyalszereplők archaikus népi imádságokban

Megvizsgáltam az angyalszereplőket Erdélyi Zsuzsanna (1976) archaikus népi imagyűjteményében. Abban is csak a gyűjtő által „kevert tudatformájú-funkciójú” pogány-keresztény szövegeket tekintettem át, pontosan 62 szöveget (Erdélyi 1976: 95–261). Az archaikus népi imák mellett megvizsgáltam az állandósult szókapcsolatokban (frazémákban, azaz közmondásokban és szólásokban) megjelenő angyalokat is. Ez esetben a forrás O. Nagy Gábor (1982) és Bárdosi Vilmos (2003) szólásgyűjteménye (szólástára) volt.

(1) Az angyal megnevezése (terminusa): angyal (Erdélyi 1976: 186), főangyalka (Erdélyi

1976: 169), (jelzővel) őrző angyal (Erdélyi 1976: 212), a későbbiekben ebből alakult ki: őrangyal.

(2) Az angyalok hangja, zengése (ének, trombita, harsona): „Halld fülem, halld angyalok zengését / Mert eljött az óra, / Hivat az Úr Jézus lelki mennyegzőre” (Kakasd, Erdélyi 1976: 159), „Kis angyalkák énekelnek” (Eger, Erdélyi 1976: 251). Frazéma alakjában ilyen nyelvi formában (szóláshasonlat) fordul elő, bár ebben a kövér-ség a fő motívum: Kövér, mint a trombitás angyal = pufók arcú (O. Nagy 1982: 45).

(3) Angyalszárny, „szárnyas angyal”: „De nem madarak, / Szárnyas angyalkák” (Alsó-Bodok, Erdélyi 1976: 251). Frazéma alakjában: Angyal repül (el) a ház fölött (O. Nagy 1982: 45), Angyal repül (száll) (el) a ház fölött (fölköztünk v. a szobában v. a szobán keresztül); földre szállt angyal (Bárdosi 2003: 631). Ez a frazéma úgynevezett (pragmatikai) helyzetmondattal, régi hiedelemből fakadhat: akkor mondják, ha véletlenül mindenki egyszerre hallgat el a társaságban.

(4) Az angyalok hierarchiája: főangyal. Cédrusfa: „Azon ült három főangyalka, / Ki éjjel nappal a hársfát (hárfát) tartotta. / Egyik volt Gábrriel, / A másik Ráfáel. / A harmadik Szent Mihály főangyal.” (Nógrádmegyer, Erdélyi 1976: 169). A frazémák között nem találtam az angyalok hierarchiájára utalókat.

(5) Az angyal fő tulajdonsága (funkciója) az őrzés, az ember vigyázása: „Ördög engem meg ne csapjon, / Órizzetek szent angyalok” (Dobri, Erdélyi 1976: 207). Frazéma alakjában: Az angyalok párnát vetettek alá = akkor mondják, ha úgy esik le a gyerek, hogy nem történik semmi baja (O. Nagy 1982: 45).

(6) Az angyalok őrködése szakaszokra oszlik; szakaszos őrködés, „Gábrriel őrködik fölöttem hajnalig, / Az Úrangyala imáig. / Ráfáel főangyal estelig, / Az esti imámig. / Szent Mihály főangyal őrködik halálom órájáig” (Nógrádmegyer, Erdélyi 1976: 169), „Őriz angyal éjfélig / Boldogságos Szűz Mária virrattig / Krisztus Jézus mind éltig” (Eger, Erdélyi 1976: 247).

(7) Az angyali őrzés és álom összekapcsolása: „Őrizz angyal / Nehéz álom meg ne nyomjon” (Tapsony, Erdélyi 1976: 238)

(8) Három őrző angyal hármas feladattal: a) Az angyal: őriz-vigyáz-vár: „Fejem felett három angyal / Egyik őriz, másik vigyáz, / A harmadik szegén bűnös lelkem várja” (Bükkszenterzsébet, Erdélyi 1976: 186); b) Az angyal: őriz-biztat-vár: „Három angyal velem vagyok, / Egyik őriz, másik biztat, / Harmadik lölkömet várja” (Zalaszentő, Erdélyi 1976: 234), c) Az angyal: tanít-őriz-visz: „Egyik tanít, másik őriz, / Harmagykik viszi az én bűnös lelkemet az áldott mennyországba” (Zsére, Erdélyi 1976: 240).

(9) Négy őrző angyal (a paradicsomkert és a ház négy szöglete): „Az ajtómba négy szép őrző angyal van, / Órizzettek szent angyalok” (Csörnyeföld, Erdélyi 1976: 212), „Házamnak négy szögletibe négy őrző angyal” (Bucsuszentlászló, Erdélyi 1976: 228), „Kertye, kertye, paradicsomkertye, / Négy szögletibe négy angyal” (Jászberény, Erdélyi 1976: 249), „Ebbe a házba ngy szög van, / Mind a ngybe angyal van, / Közepibe Jézus Krisztus, / Mária az ablakba” (Alsó-Bodok, Erdélyi 1976: 257).

Már az eddigiekben is megfigyelhetők voltak „számos” angyalok, a következőkben ezt rendszerezem. Az archaikus népi imákban az angyalok száma lehet 1 (ez nem tekinthető mitikus számnak), és lehet 3, 4, 5, 50, 100 és 1000.

Az angyalok száma: 3: „Azon ült három fő-angyalka” (Nógrádmegyer, Erdélyi 1976: 169), „Fejem felett három angyal” (Bükkszenterzsébet, Erdélyi 1976: 186).

Az angyalok száma: 4: „Az ajtómba négy szép őrző angyal van” (Csörnyeföld, Erdélyi 1976: 212).

Az angyalok száma: 5: „Öt angyallal” (Dobri, Erdélyi 1976: 207).

Az angyalok száma: 50: „Ötven angyallal / Szent Benedek szentejje meg a szívemet” (Kadarkút, Erdélyi 1976: 242).

Az angyalok száma: 100: „Száz angyal, tizenkét tanítvány mondja” (Pötréte, Erdélyi 1976: 225)

Az angyalok száma: 1000: „Körülöttem ezer angyalt” (Kakasd, Erdélyi 1976: 160), „Ezernyi angyalokkal” (Somogyfad, Erdélyi 1976: 214).

További angyalok (angyali tulajdonságok) a frazeológiában

Az állandósult szókapcsolatokban (frazémákban, főleg közmondásokban és szólásokban, gyakran helyzetmondattal formájában) is szerepelnek az angyalok.

(1) Az égben, felhőkben (fenn) lakozó angyal: Kiszakadt (kilyukadt) az angyalok dunyhája (dunnája, párnája) = nagy pelyhekben hull a hó; Lehúzza az angyalokat az égből lábuknál fogva = a legnagyobb hazugságra is képes (O. Nagy 1982: 45).

(2) Ég és föld között közlekedő angyal: Akkor még az angyalok a földön jártak = valamikor nagyon régen (O. Nagy 1982: 44).

(3) Beszélő, örömhírt hozó, gondolatot kitáláló angyal: Angyal a szava... (de ördög a szíve) = megnyerő a beszéde (de tele van rosszindulattal, O. Nagy 1982: 44); Angyal beszél (szól ki) belőle = örvendetes hírt mond; (pragmatikai) helyzetmondatként a jelentése: annak mondják, aki bejelenti, hogy azt akarja tenni, amire éppen

meg akarták kérni (vagyis kitalálta valakinek a gondolatát) (O. Nagy 1982: 45).

(4) Az angyali jószág, szépség (teljesség) — szóláshasonlat formájában: Olyan, mint egy angyal; Olyan szép, mint egy angyal (O. Nagy 1982: 45).

(5) Közlekedésének jelei: csönd, elhallgatás: Angyal repül (el) a ház fölött = akkor mondják, ha véletlenül mindenki egyszerre hallgat el a társaságban (O. Nagy 1982: 45), változata: Angyal mülék fölöttünk (O. Nagy 1982: 45).¹

(6) Alvó gyerek álmában megjelenő angyal: Látja az angyalkáját = csecsemő, kisgyermek álmában mosolyog (O. Nagy 1982: 45), Az angyalát látja (szőrös bocsorban) = (gyermek álmában vagy felnőtt) anélkül, hogy tudná az ember, miért mosolyog vagy elneveti magát (O. Nagy 1982: 45).

(7) Az angyal és a boldogság: (Boldog) mint-ha az angyalát látná = sugárzik róla a boldogság (O. Nagy 1982: 45).

(8) Óhaj megfogalmazása az angyallal kapcsolatban: Angyal szóljon belőled! = óhajts kifejezése, bárcsak igazad lenne, úgy történe, ahogy mondog (Bárdosi 2003: 13).

(9) Köszönet, dicséret: Angyal vagy! Maga egy angyal! = köszönet vagy dicséret kifejezése (Bárdosi 2003: 13), Angyal vagy = (gyermekre mondván) (hétéves korig a gyermek ártatlan). A szólás azt foglalja magában, hogy a gyermek még ártatlan, nem felel a tetteiért (Tánczos 2008: 283–284).

(10) Harmonikus világukban az angyalok közt sincs teljes egyetértés: Az angyalok közt is voltak pártosak = minden közösségben akad pártoskodó, békétlenkedő ember (O. Nagy 1982: 45).

Angyalkultusz az irodalomban és a mindennapokban

Az irodalomban is feltűnnek az angyalok. Tamási Áron *Jégtörő Mátvás* című regényében megjelenik egy segítő szellem, akit őrangyalnak is nevezhetnek. Ez a javulás céljából földre küldött „szellem” állatalakokat ölt: első avatárja (földi megtestesülése) bolha, majd metamorfózisai felölelik az állatvilágot: pók, méh, szarka, gólya, fülesbagoly, sas, róka, (Bátor nevű) kutya; de lidérc, tűz és csillag is lesz egy-egy időre, s végül megtisztulva beköltözik az újszülött gyermekbe, Jégtörő Mátvásba, és annak óvó lelke lesz... Az állatalakba költözött szellem (angyal) mintegy végigjárja a teremtmények láncolatát: előbb rovar, később madár, majd emlős. A főszereplőket segítő szellem képe sok tekintetben a kereszténység „őrangyalará” emlékeztet. A regény végén megszületik a gyermek, (Jégtörő) Mátvás. Ekkor a kis szellem befejezi konkrét kül-

detését, szétosztja magát a jóakarátú emberek között, s jó lélekként (örzőangyalként?) beköltözik Jégtörő Mátyásba, szolgálni az új ember boldogulását. Az örzőangyal motívuma (és megnevezése is) már a *Jégtörő Mátyás* regény legelején felbukkan: „én is olyan lehettem, mint az örzőangyal, aki örködik ugyan, de segíteni nem tud” (Tamási 1980: 54). A regény folytatásában (*Ragyog egy csillag*) gyakorlatilag őrangyalként szolgál, időlegesen az apába is költözik, s megvédi a háborúban (Balázs 2015).

Az őrangyal föl bukkan a modern folklórbán: „Ne vezess gyorsabban, mint ahogy az őrangyalod repülni tud” (Egyfajta tréfás autófelirat, forrás: Peters 2018: 66). Egy adat szerint az amerikai felnőtt lakosság 13 százaléka látott angyalt, illetve érezte angyal jelenlétét. Az angyalélmények ma Magyarországon is meglehetősen gyakoriak (Hankiss 2014: 67).

A mindennapi nyelvhasználatban gyakran szerepelnek angyalok efféle frazémákban: föld-reszállt angyal, angyalok serege (hada), égi angyal, bukott angyal, angyali üdvözet, Úr angyala (ima), halál angyala.

Összefoglalás

A görög eredetű angyal szó latin közvetítéssel került a keresztény népek nyelvébe. A magyar nyelvben a legelső szövegelemlekektől (1195 körül) előfordul, köznévi jelentése mellett személy- és helynévként is, és gazdag szócsaládjá van. A magyar nyelvben az angyal általában a kicsiség megjelöltője. A magyar folklórbán följegyzett archaikus népi imák legrégebbi rétegének angyala a következő tulajdonságokkal bír: van angyali hierarchia: fő és mellék angyal; az angyal zenél (zeng, énekel); szárnyal; őriz: szakaszosan (felváltva); őriz az álmod; hármass feladatot végez: őriz-vigyáz-vár, őriz-biztat-vár, tanít-őriz-visz; strázsál (négy őrző angyal). Az angyalok száma lehet: 1, 3, 4, 5, 50, 100, 1000. A magyar frazeológia angyala: fenn (az égben) lakik, közeledik, örömhírt hoz, kitalál gondolatot, jóság és szépség jellemzi, közeledésének jelei vannak (hirtelen csönd), álomban is képes megjelenni, boldogságot tükröz/hoz, óhaj beteljesítője, köszönetbenedicéretbe foglalják, bár harmonikus a világuk, köztük sincs teljes egyetértés. Az őrangyal felbukkan az irodalomban, a mai folklórbán (interneten, szólásokban, feliratokban). Napjainkban is sok ember hisz az angyalokban, s állítja, hogy van örzőangyala.

¹Érdekes, hogy ezt a helyzetmondatként funkcionáló szólást ma már kevesen ismerik. Egy nagy létszámú egyetemi előadáson hallgatóim közül senki sem tudta értelmezni (2017).

Irodalom:

- Balázs Géza 2015. *Láthatatlan harc a testekben. Tamási Áron: Jégtörő Mátyás*. Irodalmi Magazin, III. évf. 2015/4. 52–55.
- Balázs Géza 2019. „Őrizetek szent angyalok”. *Az őrangyal a nyelvben és a folklórbán*. Forrás, 51. évf. 1. szám, 70–75.
- Bárdosi Vilmos (főszerkesztő) 2003. *Magyar szó-lástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomkörü szótára*. Tinta, Budapest.
- Eliade, Mircea 1987 (1957). *A szent és a profán*. (Ford. Berényi Gábor.) Európa, Budapest.
- Erdélyi Zsuzsanna 1976. *Hegyet hágék, lőtől lépék. Archaikus népi imádságok*. Magvető, Budapest.
- Hankiss Elemér 2014. *Az emberi kaland. Egy civilizációtörténet vázlatja*. Helikon, Budapest.
- Kiss Gábor (főszerkesztő) 2019. *Nagy magyar tájszótár*. Tinta, Budapest.
- Krúdy Gyula 1966. *Álmoskönyv*. Nyolcadik és öregbített kiadás. Magvető, Budapest.
- Ladó János 1971. *Magyar utónévkönyv*. Akadémiai, Budapest.
- O. Nagy Gábor 1982. *Magyar szólások és közmondások*. 3. kiadás. Gondolat, Budapest.
- Peters, Veronika 2018. *Két bőrdőmbé belefér. Kolostoréveim – részlet*. (Ford. Muth Ágota Gizella.) Irodalmi Jelen (2018. február), XVIII. évf. 196. szám, 59–70.
- Tamási Áron 1980. *Jégtörő Mátyás*. Szépirodalmi, Budapest. (Olcso könyvtár).
- Tánczos Vilmos 2008. *Angyalkultusz a moldvai csángó folklórbán*, 269–298. In: Jakab Albert Zsolt, Keszeg Vilmos, Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Kultúrákutatók és értelmezések*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- TESZ = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I. (Főszerkesztő: Benkő Loránd.) Akadémiai, Budapest, 1967.

MADONNALILIOM

„Baj van, ha az angyalok témája elveszti tartalmat jelentését az emberek számára, ha a tiündermesék szintjére sülyled, vagy egyenesen el is tűnik. De az sem a legjobb, ha belőle kecses metafora lesz, spekulatív játék, ügyes filozófiai 'köklerség'.”¹

Az európai festészetben a megnevezett, azonosítható angyalok közül valószínűleg Gábrriel arkangyal ábrázolása a leggyakoribb, hiszen ő az evangéliumok Máriáját köszöntő „üdvöz légy” angyala; a másik, néven szereplő arkangyal, akinek festészeti ábrázolása ismert, a bibliai Tóbiás-történethez kapcsolódó Raffael arkangyal.² Michael vagy Szent Mihály arkangyal ábrázolása is feltűnik, például Aretino egyik freskóján.³ A névtelen angyalok seregét pedig számtalan műalkotás megörökíti, akár alakjukat, számukat eltúlzó módon is.

Bár nem szembetűnő, de ha alaposabban megnézzük, főként a reneszánsz korabeli ismeretebb Angyali üdvözlés (vagy más elnevezéssel Gyümölcslőtő Boldogasszony, vagy annunciáció) témájú festményeket, elgondolkodtató megfigyeléseket tehetünk az angyal és a lilium ábrázolásáról. Az 1300-as, 1400-as években készült annunciáció-festmények majdnem mindegyikén az angyal figuráját emberi alakban és szárnyakkal jelenítik meg. Feltehetően jelzés ez, hogy az angyalokról és az angyali létformáról hogyan vélekedtek, gondolkodtak egy-egy korszakban, és miként képzelték el az ember felé közvetítő, segítő szerepét. A művészeti ábrázolások alapján úgy tűnik, hogy a 15. század végéig az angyali létforma valóságossága az európai gondolkodásban általánosan elfogadott lehetett, mintegy „komolyan vették” az angyalokat. Az 1500-as években azonban változás történt az angyalok festészeti ábrázolásában, amely valószínűsíthetően leképezése egy szélesebb körű gondolkodásmódbeli, társadalmi, hitbeli változásnak is.

A középkori filozófiai (és mindennapi) gondolkodás számára az angyalok létezése nem kétséges. Az angyalokról mint köztes lényekről a Biblia — az Ószövetség és Szent Pál — is említést tesz, Dionüsziosz Areopagita pedig három rendbe és kilenc karba sorolja őket, amelyet Aquinói Szent Tamás is átvesz a *Summájában*, és például Dante is ez alapján utal az angyali hierarchiára az *Isteni színjátékban*.⁴ Mivel a szokásos emberi érzékelésen kívül esik érzékelhetőségük, lényük ábrázolhatósága vagy megfogalmazhatósága sem alapulhat tudományos érvelésen

vagy igazoláson, így az angyalok mivoltát titkok, rejtélyek és szubjektív megközelítések veszik körül. A művészet azonban, amely szintén tekinthető köztes manifesztációs formának fikció és realitás között, megteremtett és őriz néhány olyan toposzt, amely kiindulópontot adhat az angyalok képi megjelenítéséhez és ez által elgondolhatóságukhoz.

Úgy tűnik, az európai festészetben fokozatosan alakulnak ki Mária és Gábrriel (ark)angyal képi megjelenítésének jellemzői; az annunciáció-festmények tárgya alapvetően Mária és a hírhozó angyal találkozása, mint Jézus földi életének — fogantatásának — első döntő pillanata, akad azonban kivétel, melyet Giotto padovai freskói között találunk, amelyen a térdén imádkozó Szent Annának hozza hírül egy ablakon éppen berepülő angyal Mária születését.⁵ Ugyanennek a freskosorozatnak darabjaként festette meg Mária és Gábrriel találkozását, amelynek nagyobb méretet és képi teret adott.

Az annunciáció-festmények képi szerkezete, a képen megjelenített-megjeleníthető attribútumok az 1400-as évekre alakultak ki: a jelenet keretét szolgáló szobabelsőben időző — általában olvasó — Mária és a hirtelen vagy váratlanul (a kép bal oldalán) megjelenő, általában térdre ereszkedő Gábrriel arkangyal alakja, Mária gesztusainak visszafogott ábrázolása, de a lilium mint lényeges attribútum megjelenítése is; hasonlóan az ablakokon keresztül láttatott táj, némely festményen a háttérben, kisebb képben a paradicsomból való kiűzetés képe, mint reflexió és visszautalás a megelőző, párhuzamosként értelmezhető jelenetre. Lényeges, hogy a festmények éppen az angyali érzés időpontját ábrázolják, azt a rövid időintervallumot, amikor Mária észleli az angyal jelenlétét, de még nem válaszolt a meghívásra. Ez a pillanat az, amelybe a legtöbb testjelet, a jelenet feszültségét a legdifferenciáltabb módon lehetséges képpé alakítani: a meglepődöttség, a csendes öröm és izgalom, az alázat gyengédsége és méltósága, a hihető és hihetetlen közötti határérzékelés — festői döntés szerint — mind kifejeződik Mária alakjában. Ehhez adnak keretet a különféle díszes tárgyak, a virágok, közülük kiemelten a lilium, és az ég felől Máriára érkező fénysugarak arany színe, amely a — némelykor galamb képében is megjelenített — Szentlélek fényeként és sugallataként olvasandó. Nem sok az olyan festmény, amelyen szinte mindegyik attribútum megjelenik, de Carlo Crivelli *Angyali üdvözlése*⁶ ezek közé tartozik; és a képben valójában több kép is rejtőzik. Crivelli képszerkesztésének arányai, a perspektíva és a színek

alkalmazása feloldja a festményen látható közelesek sokaságát, és a kép olvasását világosan lehetővé teszi. E képi zsúfoltság ellentétéként említhetjük Pietro Perugino *Annunciazione Raniere* című festményét,⁷ ahol a képi megfogalmazás egyszerűsége, tisztasága, átláthatósága teszi egészen különlegessé ezt a képi leírást: szinte üres a tágas belső tér, ahol Gábiel karjait melle előtt keresztelve térdel a visszafogott mozdulatot tevő Mária előtt, akinek egy piciny könyv éppen kiesett a kezéből, az ablakok pedig teljesen nyitottak a tavaszi tájra. Perugino — hasonlóan több más korabeli festőhöz — több angyali üdvözléket is festett, de egyszerű méltóságában a *Raniere* kiemelkedik a többi közül.

Ha a lilium — amely Gábiel arkangyal egyik fő attribútuma — megjelenítésére fordítjuk a figyelmet a reneszánsz kori annunciació-festményeken, akkor, ha szabályt nem is, de tendenciát észre lehet venni. A képeken a lilium mindig *lilium candidum*, fehér lilium vagy mediterrán lilium, amelyet Madonnaliliumnak is neveznek. Hogy miért éppen ez a virág foglalja el ezt a kiemelt helyet, valószínűsíthetően ahhoz vezethető vissza, hogy Jézus egyetlen(ként ismert) virághasonlata ezt a szép kelyhű, különleges illatú virágot említi Máté evangéliumában: „nézzétek a mezők liliumait...” (Mt 6,25). A lilium a hagyomány szerint is a tisztaság, az ártatlanság virága; a Bibliában az isteni akaratra való hagyatkozást és a gondviselést is jelképezi. Bibéje a termékenységre utal, a virág egésze pedig a szellem és az érzékek együttesét és Krisztus világosságát is szimbolizálhatja.

A Madonnalilium a legkorábbi üdvözlő-légy festményeken még nem jelenik meg, Giotto 1306 körül készült freskóján⁸ szintén lilium nélkül szerepel Gábiel. Azonban 1308-ban Duccio,⁹ 1333-ban pedig Simone Martini (és Lippo Memmi) táblaképén¹⁰ már — ha nem is Gábiel kezében, de mellette vázában — látható a lilium, hasonlóan Taddeo Gaddi festményén is,¹¹ amelyen az Atyától Mária-hoz érkező fénysugarak motívuma is megjelenik. Érdekes, hogy az 1400-as években alkotó Fra Angelico¹² egyik angyali üdvözlésén sincs lilium, pedig 1433 és 1465 között négy ilyen témájú festményt is készített.

Az 1400-as években, az itáliai érett reneszánsz időszakában készültek a leghíresebb és legismertebb angyali üdvözlés témájú képek, amelyek a Madonnalilium az angyal (bal) kezében már fő attribútum: például Filippo Lippi (1435),¹³ Jan van Eyck (1434–1436),¹⁴ Leonardo da Vinci (1437),¹⁵ Sandro Botticelli (1489–1490),¹⁶ Domenico Ghirlandaio (1486–1490),¹⁷ Filippino Lippi (cc. 1483–1484)¹⁸ festményein. Az érett reneszánsznak ezek az üdvözlő-légy festményei a téma méltóságteljes és fenséges ábrázolására is gondot fordítanak, akárcsak az öltözékek, a hátterek, az

angyalszárnyak és a kéztartások megfestésének módjára. Az angyalszárnyak különféle módon díszes megfestése külön kihívást és a festői bravúrok megmutatását is jelentette. Érdekes például Leonardo da Vinci Gábiel-ábrázolása angyalának szárnyát megfigyelni, amelyen a madárszárnyak pontos ismerete is nyomot hagy, ezen kívül a szárnyak tetején mintha egy — különös fának látszó — szerkezet lenne. Botticelli annunciacióján áttetsző fátyol lebeg az angyal szárnyai mellett, Filippino Lippi piros kelme mellé festi az angyal szárnyait. A kéztartások változást mutatnak annyiban, hogy a kora reneszánsz Gyümölcsoltó Boldogasszony ábrázolásain az angyal kezeit mellén összetéve jelenik meg, míg később bal kezében lilium látható, mutató és középső ujjait nyújtva tartó jobb kezét pedig óvón Mária felé emeli.

Az 1500-as években ezt a letisztult annunciació-képszerkezetet változtatások, hozzátételek törlik meg. Ridolfo Ghirlandaio 1515-ben¹⁹ készült annunciacióján új — és kissé idegennek ható, didaktikus — elemként az Atya egy kis táblán alfát és ómegát mutató alakja úszik be a kép felső részén. Lorenzo Lotto 1527-ben készült üdvözlő-légy-festménye pedig felbontja a tradicionális oldalnézeti ábrázolást, és szokatlan módon, elől-nézeti ábrázolja a jelenetet: szemben látjuk a meglepett Mária arcát és mögötte a nagy lendülettel érkező térdre ereszkedő, liliumot tartó angyalt, miközben egy megriázdott, ijedt cica is átfut a színen, fentről pedig az Atya előrenyújtott két keze mutat lefelé a történetre.

Meg kell említeni ebben a vonatkozásban Raffaello *Sistináját*,²⁰ amely bár nem az üdvözlő-légy témát ábrázolja, hanem az egyik legcsodálatosabb Mária gyermekkel festmény, ismertségét azonban mégis a kép alján elhelyezett két könyöklő gyermekangyal-figurának köszönheti. Külön írást igényelne ezeknek a képi jelváltozásoknak a hátterét, lehetséges okait megvilágítani, az azonban valószínűsíthető, hogy 1500-as évek elején az angyalábrázolások megváltozása a festményeken ontológiai elbizonytalanításukra is utal, pontosabban az ember elbizonytalanodására, amennyiben nem, vagy kevésbé mer hinni az angyali létben és közvetítésben. A szent, a misztérium, a kegyelem fogalmainak jelentése is távol kerül a mindennapi hittől, egyre inkább a teológia területéhez tartozónak tekintik.

Az érett reneszánsz annunciació-ábrázolásai azonban még az égi és földi, az angyali és emberi, az oltalmazó és az oltalmazott közti közelségről, a lehetetlen lehetségessé válásáról közvetítenek képi üzenetet. „Egyetlen teremtmény sincs minden oltalom híján. Semmi sem marad egészen védelem nélkül. Ez azért van így, mert minden teremtett létezése származékos, ha pedig valami

úgy létezik, hogy egy felsőbb princípiumtól függ, akkor teremtettnek lenni ugyanaz, mint segíve lenni. Minden létező része annak az oltalmazó hálózatnak, amely létrehozta őt, és erről a hálózatról csupán a megrontott szabad akarat révén tud lekapcsolódni. A teremtett világban semmi sem annyira gyenge, hogy ne vállalhatna oltalmazó szolgálatot, és semmi sem annyira erős, hogy minden oltalmat nélkülözhetne. Nincsen oltalom az oltalmazó és az oltalmazott közötti közelség előfeltétele nélkül. Oltalmazni anyni, mint mellette lenni” — írja Andrej Plešu.²¹

Az annunciáció-festmények az égi és a földi láthatatlan összetartozását az oltalmazás, a meghívás és a döntéskérés folyamatához kapcsolják a közvetítő angyal és a hívást elfogadó Mária megjelenítésével. Gábrriel arkangyal és Mária a szelídség, az elfogadás és az alázat szintjén hasonlulnak egymáshoz, Mária elfogadása pedig helyrehozza a paradicsomi kiűzetés eseményének: az 1400-as évek festményei ennek a gondolati körnek a keretében születtek meg. Ebből adódik a kiegyensúlyozott képi terek, a díszes öltözetek, a kifinomult mozdulatok, a ragyogó színek összhangja, arányossága, amelyek mind a megismételhetetlen esemény megszenteltségét tükrözik, és a belőle fakadó életesemények oltalmazás alatt lévőségét is előlegezik.

A későbbi századokban született angyali üdvözet témájú festmények különböző módon és elhagyásokkal megőrzik a műfaj fő képi attribútumait, de a lilium megmarad az annunciáció-téma felismerhető jeleként. Így a preraffaelita Dante Gabriel Rossetti *Ecce Ancilla Domini* című festménye²² a 19. században fehér ruhás angyalt ábrázol a föld felett fényben lépve, jobb kezével nyújtja a liliumot a szintén fehér ruhás, lesújtottnak látszó Mária felé. Rossetti a döntés súlyos nehézségét ábrázolja Mária szinte sarokba szorított alakjával. A 20. században Molnár C. Pál *Angyali üdvözet III.* című festményén²³ a lilium egészen kicsi az angyal kezében, viszont a két főalak mellett a reneszánszra utaló színek, arányok, belső tér a hangsúlyozott.

Az annunciáció-festmények kiemelt témája az a találkozás, amely a másság, a különbség és az önazonosság megtartása mellett két, lényében különböző, de teremtményi voltában egyenlő lény között jön létre, és amelynek fő szándéka az önátadás. Gábrriel arkangyal közvetítői szerepében adja át magát, az üdvözet és üdvözülés lehetőségének üzenetével — amely alig látható, aranybetűs felirattal is jelzett jó néhány reneszánsz festményen —, Mária pedig az elfogadással önmaga és élete átadásával válaszol. Az üdvöz-légy képi megjelenítései az egyszeri, legfelsőbb és emberi módon alig(ha) közölhető találkozás elképzelhető horizontját igyekeznek kijelölni, amely a

mindennapiság disszonanciáival szembeszegülő harmóniát a valós dimenziója felé mozdítja. Az annunciáció-festmények az egyénileg megélhető érintettséget és pátoszt az egymásért, a másikért felajánlott óvó, védelmező közelségben mutatják meg, amelynek méltóságára a Madonnalilium összetett szimbólumként utal. „A Szentség összeköti a mennyet és az e világot, a földit és az égit, a transzcendenst és az immanenst. Hogy ezt tehesse, feltétlenül kell, hogy legyen földi mozzanata, és hogy érzékiileg csak az látható, a Szentség megkülönböztethetetlen a világ egyéb Jelenségeitől és dolgaitól.”²⁴

MÁTHÉ ANDREA

¹Andrej Plešu: *Angyalok*. (Ford. Székely Melinda.) Koinónia, Kolozsvar, 2006, 21–22.

²Például Antonio Pollaiuolo: *Tóbiás és az Arkangyal*, cc. 1460, tempera, panel, 188x119 cm, Galleria Sabanda, Torino.

³Spinello Aretino: *Szent Mihály és más angyalok*, cc. 1373, vászonra áttett freskó, tempera, 116,2 x 170,2 cm, National Gallery, London.

⁴Az angyali rendet tekintve a bibliai Ószövetség szeráfokat, kerubokat, főangyalokat és angyalokat említi, az Újszövetségben főként János jelenéseiben jelenik meg angyalok sokasága. Szent Pál besorolása szerint: trónusok, uradalmak, fejedelemségek, hatalmasságok, erők/erősségek szerepelnek az angyalok besorolásának alapjaként (Ef 1,21). Dionüsziosz Areopagita — Szent Pált követve — három rendbe és kilenc karba rendezi az angyalokat (*De coelesti hierarchia*), Aquinói Szent Tamás a *Summa Theologiae*-ban ezt veszi át.

⁵Giotto: *Jelenetek Joachim életéből; Az angyal hírt hoz Szent Annának*, 1303/1305, freskó, Scrovegni kápolna, Padova.

⁶Carlo Crivelli: *Angyali üdvözet Szent Emídiuszszal*, 1486, olaj, fa, 207x146,5 cm, National Gallery, London.

⁷Pietro Perugino: *Annunciazione Ranieri*, 1485–1490, tempera fatáblán, 55,5x42 cm, Galleria Nazionale Umbria, Perugia.

⁸Giotto di Bondone: *Angelo annunciante*, 1306, freskó, 150x195 cm, Capella degli Scrovegni, Padova; de Giotto többi angyali üdvözet témájú festményein (például Basilica di santa Croce, Firenze, 1310) sem szerepel lilium.

⁹Duccio di Boninsegna: *Annunciazione*, 1308–1311, fa, tempera 43x44 cm, a Duomo di Siena oltárképének darabja volt, National Gallery, London.

¹⁰Simone Martini (és Lippo Memmi): *Annunciazione*, 1333, fa, tempera, 265x305 cm, Uffizi, Firenze.

¹¹Taddeo Gaddi: *Annunciazione*, cc. 1340–1345, tempera táblán, Museo Bandini, Fiesole.

¹²Például Fra (Beato) Angelico 1438–1446 között készített, a firenzei San Marco Konventbeli freskóin többször megjeleníti az annunciáció témát, liliummal és lilium nélkül is. Két annunciáció-festményen a háttérben zárt kert (*hortus conclusus*), ahol Ádám és Éva kiűzeté-

sét ábrázolja, melynek angyala szintén Gábrriel volt, az esemény pedig előképe a Jézusi megváltásnak és ebben Mária szerepének.

¹³Fra Filippo Lippi: *Annunciazione*, 1435–1440, fa, tempera, 100x161 cm, National Gallery of Art, Washington.

¹⁴Jan van Eyck: *Annunciazione*, 1434–1436, olaj, fáról vászonra áttéve, 93x37 cm, National Gallery of Art, Washington.

¹⁵Leonardo da Vinci: *Annunciazione*, cc.1472–75, fa, olaj, tempera, 98x217 cm, Galleria degli Uffizi, Firenze.

¹⁶Sandro Botticelli: *Annunciazione Cestello*, 1489–1490, fa, tempera, Galleria degli Uffizi, Firenze.

¹⁷Domenico Ghirlandaio: *Annunciazione*, 1486–1490, freskó, Santa Maria Novella, Cappella Tornabuoni, Firenze.

¹⁸Filippino Lippi: *Annunciazione*, 1483–1484, fa, tempera (tondo), Museo Civico Pinacoteca di San Gimignano.

¹⁹Ridolfo Ghirlandaio: *Annunciazione*, 1515, freskó, Pieve di San Pietro a Pitiana (Reggello), Figline Valdarno.

²⁰Raffaello Sanzio/Santi: *Madonna Sistina (vagy Madonna di San Sisto)*, 1512–1513, olaj, vászon, 265x196 cm, Gaemeldegalerie Alte Meister, Drezda.

²¹Andrei Pleșu: i. m. 95.

²²Dante Gabriel Rossetti: *Ecce Ancilla Domini*, 1850, olaj, vászon, 724x419 cm, Tate Gallery, London.

²³Molnár C. Pál: *Angyali üdvözlét III*, cc. 1930, olaj, vászon, 101x80,5 cm (aukción 2017-ben, Virág Judit Galéria).

²⁴Pavel Florenszkij: *A kultusz filozófiája*. (Ford. Kiss Ilona.) Typotex, Budapest, 2015, 187.

DONNER ANGYALAI

Nem is tudnám megmondani, mikor talákoztam először a két atlétaestű, hatalmas angyallal. Gyerekkoromban, egyetemi éveimben, és még azután is sokáig, bent a Nemzeti Múzeumban, a lépcsősor fölött láttam őket, két oldalán egy ajtónak. Alattuk valami furcsán stilizált, kartusos, és nem túl magas posztamens volt. Talán azért helyezték őket ilyen viszonylag alacsony talapzatra, hogy a figurák feje ne emelkedjék az ajtó párkány-magassága fölé. Ha jól emlékszem, éppen a díszterem bejáratánál láthattam őket, de ebben már nem vagyok egészen biztos. Maga a látvány, a környezet kiérlelt, klasszikus arányai, ami annyira más volt, mint a belőle váratlan súlyjal és erővel magának teret kiszakító, ólomba öntött két plasztiké — ahogyan az ma is teljes élességében van előttem — egyszerre volt fenséges és valószínűtlen! Az angyalok érezhetően nem tartoztak az épülethez, de a kiállításokhoz sem. És mégis: magányukban valami megváltoztathatatlanul végleges volt. Aztán egyszer csak eltűntek onnan. Mojzer Miklós, a Szépművészeti Múzeum későbbi főigazgatója, aki akkor a Nemzeti Galéria mun-

katársa volt, a szobrokat megszerezte a Galériának. Azóta a várbeli kupolateremben láthatók egy-egy súlyos, méretes vasállványzaton.

A 18. századi európai művészet nagyjai közül többen is akadtak, akik meghatározó módon alakították a török alól éppen fölszabadult, újjáépülő Magyarország kulturális képét. Közülük is kiemelkedik a festő Franz Anton Maulbertsch (1724–1796) és a szobrász Georg Raphael Donner (1693–1741) munkássága. Mindketten egyszerre voltak a késő barokk szülöttjei, és lettek alakító mesterei az újnak, a lassan kibontakozó klasszicizmusnak. Maulbertsch műveivel sokfelé találkozhatunk szerzte hazánk mai határai között is. Donner tényleges magyarországi tevékenysége tíz évre, és elsősorban az akkori koronázó városhoz, Pozsonyhoz kötődik. Hatása, művészetének szelleme azonban térben és időben messze túlnyúlt ezeken a határokon! Kompozíciós megoldásai, és az emberalakok sajátosan jellemző szobrászi megformálása — még az olyan mellékszereplőké is, mint a bécsi Neuer Markt kútján halakkal birkózó-játszó puttó-figuráké! —, nemcsak a század plasztikai műfajaiban, hanem még a freskófestészetben is mély nyomokat hagyott. Talán nem egészen ismeretlen a példa, ha az olvasót Caspar Franz Sambachnak (1715–1795), a század közepén a székesfehérvári ciszter (eredetileg jezsuita) templomba készült falképeire emlékeztetem. A templomhajó oldalfalának grisaille-festésű puttói mintha éppen a bécsi kútról kerültek volna Fehérvárra!

Donner 1728 végén vagy '29 elején Salzburgból, ahol a Mirabell-kastély lépcsőházának szobrászi díszét dolgozta, érkezett Esterházy Imre gróf, hercegprímás meghívására Pozsonyba, ahonnan csak élete végén, 1739 végén telepedett vissza ifjúságának városába, Bécsbe. Az egykorú források Esterházy Imre udvari szobrászaként, meg építészeti igazgatóként is említik, de valójában nem lett kizárólagos alkalmazottja az érseknek, gyakorlatilag a sorozatos megbízásokból élt. A Pozsonyban töltött évtized folyamán segédei, munkatársai meglehetősen népes csapatával számos külső megbízásnak is eleget tett. Itt, az érsek nyári palotájában berendezett állandó műhelyében más munkák mellett különféle, köztük magyar főúri megrendelésre készült ólom-ön ötvöztű kisplasztikáinak remek sorozata, de első, monumentális bécsi kompozíciói is. Az utóbbiaknak csak az öntése történt Bécsben.

Első pozsonyi megbízása mindjárt a koronázó dómhoz kapcsolódott. 1729 és '32 között készíttette el Esterházy Imre síremlékét az Alámisszán Szent János kápolnában. Maria Malikova, a művész munkásságának egyik legkiválóbb ismerője szerint a kápolna szobrászi kialakítása mellett csaknem teljes bizonyossággal a belső egé-

szének építészeti tervezését is Donner személyes alkotásának tekinthetjük. 1733-ban már a dóm főoltárának szobrászi díszén dolgozott. A pompázatos, jellegzetesen késő barokk stílusú építészeti keret, a hatalmas oszlopok által tartott, sok-osztású, gazdagon részletezett párkányzat és az egész valódí koronával lezáró baldachin tervezője az ifjabb Fischer von Erlach (1693–1742) volt. Esterházy érsek 1735 végén szentelte föl az elkészült oltárt, amely előtt aztán szintén ő helyezte Szent István koronáját 1741-ben Mária Terézia fejére.

Az oltár-építményt 1865-ben teljesen szétbontták, helyén ma egy jelentéktelen neogót stílusú kompozíció emelkedik. Az eredeti elrendezésről csak az egykorú fotó ad képet. A bontás után az oltár-architektúra központi elemét, Donner remekművét, *Szent Márton és a koldus* ólomba öntött csoportját a dómon kívül, annak oldala mellett, a szabadban helyezték el. Ma ismét bent a templomban, az oldalfal mellett látható. A két *Adoráló angyal* eredeti helye — ahogyan a fényképen, meg metszeteken is látjuk — az oltár építészeti keretén kívül volt. Amennyire a régi felvétel alapján megállapítható, az oltár-architektúrától kissé jobbra-balra lépve, nagyjából a menza magasságához igazodó posztamensen megpihenve csatlakoztak a kompozícióhoz. Maria Malikova véleménye szerint elhelyezésük is arra mutat, hogy „asszisztenciájuk” nem annyira az oltáron történetekhez, mint inkább a királyok itteni fölkenésének, szentelésének szertartásához tartozott.

Az angyalok a bontás után tíz évvel, 1875-ben kerültek a Nemzeti Múzeumba, ahol a megszakás ellenére mindvégig idegenek maradtak. Beszélgetve a múzeum ma már régen nyugdíjas munkatársaival, mesélik, hogy valójában nemigen tudtak mit kezdeni velük. Nem tartoztak az épülethez, szükség sem volt rájuk. Ott voltak. Oda érkeztek. Az ártatlan látogató, mielőtt a kiállítóterbe lépett, kikerülhetetlenül találkozott a két figurával. És akár tudta, akár nem, hogy honnan és miért, az valahogy mindenki számára világos lehetett, hogy nem egyszerű múzeumi tárgyak. Nem olyanok, nem úgy vannak (voltak) itt, mint akár — tőlük alig néhány szobányira — a 16. századi, híres Báthory-stallumok: azoknak az adott helyen, a többi tárgy között funkciójuk volt, példái voltak egy kor kultúrájának, tanúi történelmi eseményeknek. A két angyal azonban minden indok, magyarázat nélkül, egyszerűen csak ott volt. Ha megálltunk előttük, azt is észleltük, *éppen most érkeztek!* Egymással szemben, bal térdükkel érintve, egyszerre „érték el” a maguk posztamensét, miközben másik lábuk még mindig — mintha repülés közben — a levegőben úszik. Térbe hajló felső testük is a mozgás irányába húzza a kompozíciót, s hogy a szobor statikája mégsem

borul fel, az a hatalmas szárnyak egyensúlyt teremtő tömegének köszönhető. Dinamikus mozgással, és mégis, mozdíthatatlan szilárdsággal, fölényes erővel töltik ki szobrászi formába zárt szuverén területet. A megjelenítésnek ez az izgalmas kettőssége Donnert követően nem egy művész fantáziáját megmozgatta. Anélkül, hogy példákat sorolnánk, emlékeztetnék rá, milyen gyakoriak barokk templomainkban oltárok, szent-ségházak mellett a hasonló pozícióban „asszisztáló”, adoráló angyalok.

A Nemzeti Galéria kupolatermében a két angyal nem szerepét veszített idegen, hanem múzeumi műtárgy; ugyanúgy az, mint környezetében bármelyik másik művészeti alkotás. Azazhogy nem egészen úgy: mintha valami különleges, másféle szerepet szántak volna nekik. A múzeumban szokásos posztamensek helyett ezt a két figurát egy-egy különös, kifejezetten számukra készített, szokatlan formájú és szerkezetű állványzatra helyezték, amelyet (nem melleleg) a hetvenes évtized egyik elismert építészével terveztek! Újabb ezt a nyers vasból összeheszesztett szerkezetet beburkolták, amittől az eredetileg is furcsa talpazat vasok tömege a látványban az eddiginél is hangsúlyosabbá, sőt kifejezetten kellemetlenné vált. Ez lenne a kisebbik baj. Ennél is fájóbb, hogy a két méternél is magasabb posztamensre állított szobrokat nehéz — az alant álló nézőnek — részleteiben is megismerni. Amikor az építész megtervezte ezeket a talpazatokat, nyilván arra gondolt, hogy a két angyal a pozsonyi dómban is ilyen magasban állhatott. Lehet, hogy így volt. Csakhogy akkor és ott más volt a szerepük, mint most és itt a múzeumban. A magasságban, ahonnan ránk tekintenek, nemcsak a szobrászi formálás módja marad homályban, de szinte teljesen elvész a felületeknek az a bársonyosan meleg fénye is, amit az anyaguk kölcsönöz nekik. Donner a Pozsonyban alkotott kisplasztikák után, éppen a főoltár kompozíciójánál élt először nagy méretekből az ólom-ön ötvözet öntési technikájával, és azzal a vizuális hatással, amit ez az anyaghasználat eredményezett. Aki csak egyszer is megfordul a bécsi Belvederében, a Neuer Markt eredeti alakjai előtt (ma a téren a kompozíció bronz másolata látható), ahol szinte testközelből ismerkedhet a szobrászi formálás rezdülékeny finomságával és különleges anyagának varázsos szépségével, az megérti, hogy milyen, mekkora élménytől fosztja meg ez a mesterséges távolságtartás!

KOVÁCS PÉTER

BAROKK ANGYALOK

Képzeljünk el egy barokk templombelsőt angyalok nélkül. Valószínűleg ehhez a szellemi kalandhoz legalább annyi képzelőerőre és fantáziára lenne szükség, mint a gyönyörű teretek dekoráló mestereknek értékes alkotásaik létrehozásához. Az első, amit képzeletben kivonnánk a látványból, bizonyosan a kedves, bájos, pufók, szárnyas kisgyermekként megjelenített puttók lennének. A nem is csekély veszteség után az arkangyalok, Gábrriel, Mihály és Ráfael törlése következne a képzeletbeli listáról. A különböző szimbolikus tárgyakkal — például Krisztus szenvedésének eszközei — ábrázolt zenélő, éneklő és adoráló angyalok után talán a szeráfok, kerubok és az angyali karok zárják a sort. Ezzel az enteriőr látványa drámaian megváltozna. A Szentháromság, Szűz Mária és a szentek ábrázolásai társtanul bolyonganának a rendelkezésükre álló képtérben, javarészen az ég felhői előtt. Európában a barokk stílusban, tehát nagyjából a 16. század utolsó harmadától a 18. század végéig készült templomok belső dekorációjának elsődleges célja ugyanis a mennyország megjelenítése volt a hívek számára. A mennyország hiteles ábrázolása pedig elképzelhetetlen angyalok nélkül.

Az Ószövetségből Ábrahám és a három angyal (Ter 18,1–16), a Jákobbal küzdő angyal (Ter 32,25–30), a Bileám és szamara útját álló kardos angyal (Szám 22,21–35), a Gedeon és az Úr angyala, aki bottal érinti a húst és a kovásztalan kenyeret, melyek elégnék a sziklán (Bír 6,20–21), a Mánoahnak és feleségének az oltárra rakott tűz lángjában megjelenő angyal (Bír 13,19–21), a Dávid idején Izraelre lecsapó pestis kardos angyala (2Sám 24,10–25; 1Krón 21,8–27), az Illést a pusztában felébresztő angyal (1Kír 19,5–8), Tóbiás és Ráfael főangyal története (Tób 5,4–8; 6,2–12,21), külön ábrázolva a Tóbiástól és családjától elbúcsúzó Ráfael arkangyal (Tób 12,1–21), a kemencébe vetett három ifjút megmentő angyal (Dán 3,13–94), a Dánielt az oroszlánoktól megmentő angyal és Habakuk prófétát hajánál fogva az oroszlánok barlangja elé vivő angyal (Dán 6,23, 14,36–39) ábrázolásaira találunk példákat az európai barokk művészetben.

Az újszövetségi Szentírásban Jézus fogantatását Gábrriel adja hírül (Lk 1,26–38). Az újszülött Jézust imádó pásztorokkal angyal tudatja Krisztus születését (Lk 2,9–16). Angyal jelenik meg a töprengő József álmában, kérve, hogy vegye magához Máriát (Mt 1,19–23), majd Jézus születése után Józsefnek szintén álmában megjelenő angyal kéri, hogy meneküljenek Egyiptomba (Mt 2,13). A pusztában Krisztusnak angyal szolgál (Mt 4,11; Mk 1,13), a Betesda fürdő vizét angyal kavarja fel (Jn 5,1–4). Krisztus sírjánál (Mt 28,2–5; Lk 24,23, Jn 20,12,) és mennybemenetelésénél is an-

gyall találkoznak tanítványai (ApCsel 10,11–12). A Szentírásban nem szerepel, de Jézus bemutatásánál, Jézus körülméletelésénél és keresztelésénél, megkísértése után, az Olajfák hegyén és a kálvárián, valamint feltámadásánál is gyakran ábrázolnak angyalokat a barokk művészek.

A szentek látomásait ábrázoló barokk kori alkotások között legnépszerűbb Avilai Szent Teréz extázisának jelenete, melyben szívét lángoló nyílal döfi át egy angyal. Szent Jeromos látomásában az utolsó ítélet kürtjét fújó angyallal, Assisi Szent Ferenc pedig a zenélő angyallal találkozik.

Az utóbbi évtizedekben különösen német nyelvterületen foglalkoznak behatóan az angyali rendeket, karokat és a főangyalokat ábrázoló, nehezen megfejthető barokk freskóművek ikonográfiájával. Az angyali rendeket változatos formában ábrázolták a nyugati művészetben. Gyakran a különböző rendeket hasonló vagy azonos attribútumokkal jelezték. Ikonográfiájuk nem szilárdult meg, számos helyi ábrázolási változat alakult ki, ezért sokszor szinte lehetetlen pontos azonosításuk. A bizánci művészettel szemben a barokk kori angyali karok és arkangyal-ábrázolások sok esetben nélkülözték a következetes rendszert, az egyes angyalokat csak felirataik alapján azonosíthatjuk teljes bizonyossággal.

A szeráfok leggyakoribb attribútuma a lángoló szív, a keruboké a könyv, a háromszögbe foglalt istenszem, a csillag, a jogar és a tükör. Az uralmat trónussal, joggal, országalommal, karddal, koronával vagy földgolyóval ábrázolják, az erősségeket mint csodálatos segítőket, különféle gyógyszerekkel, kenőcsökkel, de bizonyos esetekben villámmal jelenítik meg. A hatalmasságok attribútumai között megjelenik a sisak, a zászló, különféle fegyverzetek, lánc, oszlop és a legyőzött sátán. A fejedelemségek leggyakoribb attribútuma a birodalmi korona, az arkangyaloké a lángoló kard, a pálmaág, a mérleg, a lilium, a trombita vagy a városmodell, míg az angyalok ábrázolása általában kehely és paténa, könyv, írástekerces és hangszerek segítségével történik.

A téma magyarországi ábrázolása a székesfehérvári jezsuiták megrendelésére 1747 és 1756 között épült – igen ritkának számító háromszög alaprajzú – abai plébániatemplom mennyezeteképpen jelenik meg. A Werle Antal jezsuita festőnek tulajdonított, 1756-ban készült mennyezetképen feltűnő angyalok azonosításához a korábbi szakirodalom szerint Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész *A mennyei hierarchiáról* című munkája adhat eligazítást, hiszen minden valószínűség szerint ezt a művet használták fel az ikonográfiai program elkészítéséhez, és a szöveg a fehérvári jezsuita rendház könyvtárában rendelkezésre állt. Pszeudo-Dionüsziosz csoportosítása szerint az első angyali rendbe a szeráfok, kerubok és trónusok, a másodikba

az uralmak, erősségek és hatalmasságok, a harmadikba pedig a fejedelemségek, főangyalok és angyalok tartoznak. A kilenc angyali kart három rendre osztó szerző munkája alapján néhány angyal pontos azonosítása nehézségekbe ütközik az abai falképen. Pszeduo-Dionüsziosz felosztásán kívül más rendszerek is léteztek az angyali karok leírására, más karok és más sorrend is előfordult a patrisztikus szerzőknél. Többek között Nagy Szent Gergely pápa is eltérő véleményt képviselt.

Negyven prédikáció az evangéliumról címen ismert munkájában a 34. homília az angyalokról szól, amelyben Nagy Szent Gergely pápa úgy véli, hogy az angyalok és emberek közötti kapcsolatot részben a kontemplatív és cselekvő élet közötti viszonyról szemléltethető. Az angyalok követése Isten ismeretében és szeretetében — vagyis a szemlélődés és a szeretetből fakadó tettek révén — visz közelebb bennünket közös Teremtőnkhez. Az angyalok a cselekvő és a szemlélődő élet tökéletes egyesítésének példái, ami az ember lelki fejlődésének legmagasabb célja. A láthatatlan angyalok szépségük, nevük és szolgálatuk által valának láthatóvá.

Gergely érdeklődésének homlokterében az angyali szolgálatok állnak, amelyek minden ember számára példát jelentenek. Az angyalok szolgálatait, amelyek látható formában jelenhetnek meg, Isten szemlélésében gyökereznek. A szolgálat legmagasabb foka Isten ismerete és szeretete. Ahogy az emberi és angyali cselekedetek és szolgálatok az adottságok és hivatások szerint különböznek, úgy a szemlélődés milyensége is. A legmagasabb angyali rendek — szeráfok, kerubok, trónusok — Isten közvetlen közelében, mindenféle közvetítő nélkül léteznek. A többi rend már közvetítőkön keresztül kapcsolódik a Teremtőhöz. A Szentírás a következő angyali karokat sorolja fel: angyalok, arkangyalok, erősségek, hatalmasságok, fejedelemségek, uralmak, trónusok, kerubok és szeráfok (Ef 1,21 és Kol 1,16). Gergely külön, név szerint megemlíkezik a Bibliában megjelenő arkangyalokról és nevük jelentéséről: Mihály, vagyis „ki olyan, mint Isten”, Gábiel, vagyis „Isten ereje” és Ráfael, vagyis „Isten gyógyítása”. Nagy Szent Gergely tehát Pszeduo-Dionüsziosz felosztásához képest fordított sorrendben — az alacsonyabb rendtől a magasabb felé — halad, és nem osztja három rendre az angyalokat, de külön, név szerint kiemeli a három arkangyalt, és a kontempláció helyett az ismeret és a szolgálat egyensúlyát helyezi előtérbe.

Az egyes angyali karok elnevezése Nagy Szent Gergely szerint szolgálataik alapján történik. Az erősségek azok a szellemek, akiket keresztül leggyakrabban teljesülnek jelek és csodák. A hatalmasságoknak nevezett lelkek a többi angyali renدهz képest a legkészségesebben megértették a

tekintély természetét, ezért a szembenálló erősségek az ő hatalmuknak vannak alárendelve. A fejedelemségek a jó angyalok felett uralkodnak. Az uralmak a fejedelemségektől abban különböznek, hogy felülmúlták az ő hatalmukat, a többi angyal pedig engedelmeskedik nekik. A mindenható Isten a trónusok karán uralkodva ítélkezik mindenek felett. A kerubok a tudás teljességét jelentik, a szeráfok pedig mással össze nem hasonlítható igazi szeretettel égne Isten iránt.

Szentírási helyek alapján Gergely kifejti, hogy egyes rendek nagyobb tekintélyük miatt utasíthatják a náluk kisebbeket. Egyes rendek pedig, a korábban megismert szigorú hierarchiától eltérően, bizonyos esetekben akár elnyerhetik a közei szomszédos rendek nevét.

Prédikációjának zárásaként hangsúlyozza, hogy az angyalok követése nekünk, testben élő embereknek az isteni kegyelem nélkül lehetetlen. Az angyali rendekhez hasonlóan a kegyelem szintje is különbözik az emberekben. Ennek mértéke az, ahogy egyesek felvételnek a különböző angyali rendek közé. Ez azonban nemcsak az adottságoztól és képességektől, hanem Isten megváltó kegyelmétől függ.

Nagy Szent Gergely prédikációja alapján majdnem minden angyali kar azonosítható az abai mennyezetképen. A Szentháromságtól balra az égő szívére tekintő angyal a szeráfok, jobbra az istenszemet és kerubvet tartó, Isten felé forduló angyal pedig a kerubok karát jeleníti meg, fölöttük pedig a trónusok láthatók. A szeráfok kara alatt a zászlóval és koronával ábrázolt, a trónusok felé forduló uralmak kara, a kerubok alatt pedig a párnán hercegi koronát és jogart tartó, szintén a Szentháromság felé forduló fejedelemségek kara látható. Míg a trónusra mutató angyalnak a hatalmak, a mellette ábrázolt és felé forduló, koronát tartó angyalnak pedig az erősségek karát kellene jelképezni, itt az attribútumok alapján ez nem dönthető el bizonyossággal. A körbefutó balusztrád mellett három oldalon ábrázolt arkangyalok attribútumaik alapján nemcsak saját maguk, vagyis a legyőzött sátna tekintő Mihály, a Szűz Máriára néző Gábiel és a gyermek Tóbiásra tekintő Ráfael, hanem a hatalmasságok, erősségek és arkangyalok karának ábrázolásai is lehetnek. Ez esetben a trónusra mutató angyal lenne a trónusok karának, a mellette álló, koronát tartó angyal pedig az angyalok karának ábrázolása.

Az abai mennyezetképen az angyalok attribútumai más értelmezési lehetőséget is kínálnak. Az itt minden kétséget kizáróan megjelenő három arkangyal — Mihály, Ráfael, Gábiel — a hét főangyal közé tartozik. Együttes ábrázolásuk ritka a közép-európai művészetben. Földrajzilag távoli példa a felső-bajorországi Weilheim város plébániatemplomának szentélye, ahol a hét főangyal

attribútumaikkal együtt jelenik meg. Gábrriel, a *nuntius*, vagyis hírvívó kezében lámpa és tükör látható; Salathiel (Sealtiel), az *orator*, vagyis imádkozó, a testtartásáról azonosítható; Rafael, a *medicus*, vagyis gyógyító vándorbottal és kenőcsös edényvel, lábánál egy hallal; Uriel, a *fortis socius* vagy *lux*, illetve *ignis Dei*, az erős szövetséges vagy Isten fénye, tüze, lángoló karddal; Barachiel az *adjutor*, a támogató egy liliummal jelenik meg, amelynek valójában rózsának kellene lennie; Jehudiel, a *remunerator*, vagyis viszonzót, koronával és joggal ábrázolták, amelynek valójában ostornak kellene lenni; Mihály, a *victoriosus*, vagyis győzelmes pedig vértben és keresztben végződő botját a sántán fején tartja. Az abai templom teljes ikonográfiai programjának megértéséhez hozzátartozik, hogy az eredeti épület díszes kapuja felett Szent Mihály arkangyal szobra állt. Az arkangyal szobra nemcsak a község templomát óvta, hanem a protestáns falu lakosainak is hirdette az angyali karok tiszteletét, amelynek alaposan kidolgozott emléke a templom mennyezetképén látható.

A hét arkangyal ilyen felosztása több variánsban és különböző médiumokon néhány további bajor és osztrák templomban is megjelenik a 18. században, többek között Mettenheim bei Mühldorf, Pfaffenhofen an der Roth, Kempten, Ottobeuern, Wies, Wilten, Scheyern és Birkenstein templomaiban, a linzi orsolyita templomban, az Ötz im Ötztal-i Szent Mihály-kápolnában, a steyri Szent Mihály-templomban, Fischbachauban és a münsteri Szent János-kápolnában. Ezek az ábrázolások a palermói Sette Angeli-templom 1516-ban készült freskójára vezethetők vissza. Az angyali karokhoz hasonlóan az arkangyalok egyértelmű azonosítása szinte csak ott lehetséges, ahol attribútumaikkal mellett, amelyek egyébként is sokszor keverednek, feliratokat is olvashatunk.

Abán tehát, ha elfogadjuk, hogy a hét arkangyalt ábrázolták, akkor balról jobbra haladva Ráfael, Barachiel, Uriel, Mihály, Sealtiel, Jehudiel és Gábrriel látható. Ez esetben ők együttesen hódolnak Isten trónja körül, hasonlóan az ottobeureni apátsági templomban és a Wies kegytemplomában látható falképekhez. Az ottobeureni apátság angyalok karát ábrázoló, kórus feletti kupolájában látható, Johann Jakob Zeiller festette mennyezetkép ikonográfiájának értelmezése az utóbbi évtizedekben sokat változott. Franz Matsche 1970-ben írt Zeiller-monográfiájában a kilenc angyali kar ábrázolásaként írta le a mennyezetképet, igaz, véleménye szerint az erősségek kara hiányzik a műről. Értelmezésében a festményen látható puttók

különbéle angyali karokat, azaz a szeráfok, a kerubok és az angyalok karát jelenítik meg. Az ikonográfiai program forrásai között az abai mennyezetképhez hasonlóan Dániel próféta látomása és a zsoltosma imádságai mellett Nagy Szent Gergely prédikációját említi. A kétezres évek elejére a szakirodalomban a kilenc angyali kar ábrázolása mellett a hét főangyal alakjait is sikerült azonosítani.

A fenti felsorolásból is látható, hogy az abai plébániatemplom esetében nem csupán a hármastagolással a Szentháromságra utaló építészeti program, hanem a mennyezetfreskó ikonográfiai megoldásai is osztrák, bajor területen található emlékekkel mutatnak rokonságot.

A kép és egyben a mennyezetkép középpontjában a Szentháromságként ábrázolt Isten látható. Krisztus a kereszttét átölve oldalsebére mutat, kitárt jobbának tenyerén sebhele látszik. Tekintetét az alatta lévő Xavéri Szent Ferenc felé fordítja. Ábrázolásának forrása az angyali karok bemutatásánál Nagy Szent Gergely pápa által is idézett Kolosszeieknek írt levél (Kol 1,14–20).

A glóbuszt ölelő Atya az alatta elhelyezkedő Szűz Máriára néz, jobb kezében tartott jogarát lefelé fordítja, amelyből fényugár árad Mária és Ferenc alakjára. Ez a kegyelem sugara, amely szintén Gergely prédikációjára utal. A halandó emberi lelkek Isten megváltó kegyelmének és természetesen saját érdemeiknek köszönhetően jutottak a mennyei karok közé. A bűn nélkül fogantatott Szűz Mária magasabban, vagyis a Szentháromsághoz közelebb helyezkedik el, mint a bűneitől Isten kegyelméből megtisztuló Ferenc.

Xavéri Szent Ferenc, a jezsuita missziók alapítója a Nagy Szent Gergely prédikációjában kifejtett szemlélődő és cselekvő élet összhangját valósította meg életében. Isten kegyelméből az angyalokhoz hasonlóan jutott a Szentháromság boldogító színelátására. A mellkasa felett ábrázolt lángoló szív jelzi, hogy a kerubok karához hasonlóan az Istenhez való közeledés legmagasabb fokára jutott. Xavéri Szent Ferenc abai ábrázolása szinte pontosan egyező megjelenítése Nagy Szent Gergely angyali karokról szóló, fent ismertetett prédikációjának. Követendő példaként, valamint hathatós közbenjáróként jelenik meg a freskót szemlélő, küzdő egyházhoz tartó hívek előtt. Xavéri Szent Ferenc életpéldája és az egyház hite bizonyítja, hogy Isten végtelen kegyelméből az angyalok körébe, a megdicsőült egyház tagjai közé kerülhetünk.

SMOHAY ANDRÁS

TARJÁNYI BÉLA (SZERK.): KERESZTÉNY EMLÉKEK AZ ELSŐ HÁROM SZÁZADBÓL

A csaknem ötszáz oldalas színes összeállítás elején Tarjányi Béla így foglalja össze célkitűzését: „Összeállítással arra tettem kísérletet, hogy felidézsek lehetőleg minél többet azokból az emlékekből, amelyek e hősiesség korral kapcsolatban írott vagy szóbeli formában fennmaradtak az egyház emlékezetében, és tovább élve ma is alakítják keresztény tudatunkat és vallási életünket.”

Az összeállítás az ókori *historiæ* műfaját idézi fel számunkra, amely nem törekedett az összegyűjtött anyag szisztematikus rendezésére, hanem a források kritikai elemzését mellőzve kívánta megőrizni és az olvasóközönség elé tárnai a fennmaradt színes hagyományanyagot.

A könyv első főrésze a legfontosabb földrajzi központokhoz kapcsolódó írásos forrásokból és képanyagból válogat. A Római Birodalmon belül fokozatosan kialakuló öt patriarkátuson (Róma, Alexandria, Antiochia, Konstantinápoly, Jeruzsálem) kívül találhatunk forrásokat a kis-ázsiai Efezusról, Szmírnáról és Hierapoliszról is. A birodalomtól keletre, az örmény és az indiai keresztények életébe is bepillantást nyerhetünk. A gyűjtemény szemünk előtt kibontakozó íve Jeruzsálemből indul és Rómáig jut el. Az összeállítás építőkövei között szerepelnek különféle műfajú forrásokból származó idézetek a korai kereszténység legfontosabb szerzőitől, illetve történelmi és irodalomtörténeti tanulmányok összefoglalásai. A szövegbe illesztett színes képanyag az első keresztény századok építészetről és képzőművészetről is gazdagítja ismereteinket. Ez az egység az első századok római pápáinak bemutatásával zárul.

A kötet további részei nem rendezhetők egyetlen tematikus egységbe. Ezekről a változatos témakörökről olvashatunk: a szentmise története, a Szentírás kánonjáról fennmaradt források, a bibliai szövegeket megőrző papirusztöredékek és pergamenkódexek, a keleti szertartású katolikus egyházak története napjainkig, végül pedig egy időrendi áttekintés, amely már a bizánci világba vezet át bennünket.

A szentírási kánonról, vagyis a Biblia könyveinek jegyzékéről szóló fejezet a 2. század második felében keletkezett *Murator-i töredék*től kezdve Damaszkuszi Szent Jánosig (8. század) 23 forrást ismertet, köztük Órigenész, Caesareai Euszebiosz, Jeruzsálemi Szent Cirill, Szent Atanáz, Nazianzoszi Szent Gergely, Szent Jeromos és Szent Ágoston műveit. Ezeknek a szerzőknek a munkái jól illusztrálják azt a folyamatot, amelynek során az Újszövetség könyveinek végleges gyűjteménye kialakult.

A következő fejezet azt mutatja be, hogy a szentírási szövegeket milyen tekerccsek és kódexek őrizték meg számunkra. Különösen érdekes a papiruszokról szóló rész, amely — fényképekkel is illusztrálva — a Chester-Beatty-féle és a Bodmergyűjtemény legfontosabb darabjaival ismertet meg bennünket. Nem hiányzik a fejezetből a legősibb fennmaradt pergamenkódexek részletes bemutatása sem. A 4. században keletkezett *Sínai-kódex* kalandos történetéről, ehhez kapcsolódóan pedig az egyik legjelentősebb szentíráskutató, Konstantin von Tischendorf munkásságáról és a *Vatikáni kódex*ről is olvashatunk, amely a Hetvenes fordítás és az Újszövetség legtöbb könyvét tartalmazza.

A keleti szertartású katolikus egyházakról szóló fejezet egészen napjainkig vezet bennünket. A Rómával egységben levő, úgynevezett unitus egyházakról manapság is sokat hallunk, hiszen a Közel-Keleten sok helyen éri őket üldözés. Ezért is hasznosak és aktuálisak azok az információk, amelyek ebben a fejezetben találhatóak. Csak néhány keresztény közösséget említünk meg itt közülük: alexandriai, antiokhiai, örmény és bizánci szertartásúak, melkiták, szír-malabárok és etiópok.

Az ókori kereszténység legfontosabb eseményeit kronológiai rendben bemutató fejezet egészen a 691–692-ben ülésező Trulluszi zsinatig jut el, amely fontos szerepet játszott a görög és latin nyelvű keresztény közösségek szétváló fejlődésében. A fejezet végén két jelentős magyar történelmi szemelvényre irányítja figyelmünket a szerkesztő. Először Szent László királyunk leányáról, Piroskáról, vagyis Priszka bizánci császárnőről olvashatunk. A II. Andrásról, Magyarország és Jeruzsálem királyáról szóló részből pedig többek között az derül ki, hogy az *Aranybulla* némelyik rendelkezése hogyan származtatható le a jeruzsálemi királyság bizonyos jogszokásaiból.

A terjedelmes függelékben további színes anyag található, amely a jelenben is élő szokások (betlehemi láng, jászolállítás, betlehemezés) ókori gyökereit bontja ki.

A folytatásban H. V. Morton *Az üdvözítő nyomában* című utléírásából találunk egy részletet, majd Gyürki László atya írása következik a kötetben, *Nagy Konstantin nyomai a Szentföldön* címmel. A császár négy fontos épületet emeltetett a Szentföldön: a betlehemi Születés Templomán és a Szent Sír Bazilikán kívül az Eleona-templomot az Olajfák hegyén és az Ábrahám-szentélyt Hebron közelében. Építésük történetét és hányatott sorsukat mutatja be a szentföldi keresztény emlékek kiváló ismerője, aki számos zarándoklatot vezetett a Szentföldre.

Szintén a konstantini korhoz kapcsolódik a következő fejezet, amely az I. Niceai zsinatról szól. Ebben olvashatjuk a császárnak a zsinatot megnyitó

beszédét, amelyet Caesareai Euszebiosz őrzött meg a *Konstantin élete* című művében, továbbá egy ismertetőt arról, hogyan zajlott le az első egyetemes zsinat, illetve mi minden történt a zsinatot követő években, amikor az ariánus mozgalom kibontakozott.

A kötet részletesen beszámol a konstantini fordulat előtti évszázadokról is, mégpedig a *Keresztényüldözések* című fejezetben. Nerótól Maximus Daiáig számos császár fordult az egyház ellen a meg-megújuló, részleges vagy egyetemes üldözések korszakában, időnként azonban trónra kerültek olyan császárok is, akik érdeklődéssel fordultak a kereszténység felé, mint például Alexander Severus és Philippos Arabs. Az ő valláspolitikájukról szintén olvashatunk ebben a fejezetben. Ehhez a témakörhöz csatlakozik három rendkívüli fontosságú forrás bemutatása az üldözések korai időszakából: Suetonius *A császárok élete* című művének egy részlete, Ifjabb Plinius levele Traianushoz és a császár válaszelevele, amely hosszú időre meghatározta a Római Birodalomban zajló üldözések menetét.

A *Szent Család Egyiptomban* és a *Látogatás a sivatagi kopt kolostorokban* című fejezetek az egyiptomi kereszténység eredetével és jelenével foglalkoznak, mégpedig a könyv szerzőjének személyes élményei alapján is, a következő (ismét Gyürki László írása) pedig azzal, hogy Jézus korában milyen nyelveken beszéltek a Szentföldön. Ezután ugyanebből a korszakból származó régészeti leletekről (többek között a Galileai-tengerben néhány évtizede megtalált halászbarkáról, Pilátus pecsétjéről és Kaifás szarkofágjáról) olvashatunk, és láthatunk fényképeket. A kötet a közelmúltban Tarjányi Bélával készült rádióinterjúval és fényképekkel zárul, amelyek főként a professzor által alapított és vezetett Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat életét mutatják be.

„Ezt az összeállítást a magam kedvére és örömére készítettem” — írja bevezetőjében a kötet szerkesztője. Kívánom, hogy az olvasók is sok örömet leljenek a kötet lapjait forgatva, és kedv ébredjen bennük az összeállításban szereplő ókori forrásokat és a hivatkozásokban említett tanulmányokat kézbe venni, hogy az ókor keresztényeinek életpéldájából erőt merítsenek. (*Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat*, Budapest, 2019)

PERENDY LÁSZLÓ

GERHARD LOHFINK: ÖTVEN LEVÉL A KERESZTÉNY HITRŐL

Ha egy neves szentírástudós művében nem olvashatunk sem a deuteronomisztikus történeti műről, sem a húsvét utáni közösség redakciós tevékenységéről, de éppígy nem fordul elő benne

utalás sem a jahvista teremtéstörténetre, sem a deutero-páli levelekre, akkor joggal mondhatjuk, hogy formabontó művel állunk szemben. Pontosan ez a helyzet Gerhard Lohfink legújabb könyvével, amely sajátos módon feszegeti a határokat, és izgalmas kalandra hívja az olvasót. Az elismert Újszövetség-kutató legújabb művében csaknem teljes mértékben félre teszi a teológiai szakzsargont, és sokkal inkább lelkipásztorként és hívő emberként szólal meg. Teszi ezt olyan formában, amely az ókorban és a középkorban magától értetődő volt a teológusok körében, mára azonban szinte teljesen eltűnt: üzenetét dialogikus formában tolmácsolja, interakcióban elképzelt beszélgető-partnereivel.

Az *Ötven levél a keresztény hitről* egy olyan család életét követi nyomon, amely épp csak elindult a keresztény hit felfedezése felé; Lohfink pedig, megalapozott teológiai ismereteit segítségül hívva, valódi empátiával és bölcsességgel szegődik melléjük ezen az úton. A történet szerint adott egy házaspár, amely a hit kérdéseivel és az egyház közösségével szemben semmi érdeklődést nem mutat — egy tipikus modern, posztmodern élethelyzet, mondhatnánk. Felcseperedő lányuk azonban, barátnői hatására, előbb megkeresztelkedik, majd elsőáldozó lesz; ez pedig kihívás elé állítja a szülőket, s ezért fordulnak a szerzőhöz segítségért. A történet teljes egészében a német teológus fikciója, ugyanakkor semmi mesterkélt túlzást, giccsesen ható érzélgősséget nem érünk a mű olvasása közben. Lohfink végső soron a Hiszekegy logikáját követi, de mégsem a szokásos, katekizmuszerű módon, hanem a család életében felmerülő egzisztenciális élethelyzetekre, örömökre és konfliktusokra reagálva. Gondolatmenetében finom érzékeléssel törekszik ennek az egységűlnak a megőrzésére; a hitvallás tételei így sosem öncélúan kerülnek elő, hanem mindig a család életének eseményei kapcsán válnak fontossá. A levelek valójában nem hagyományos levelek, hanem — a mai korhoz illeszkedően — elektronikus levélváltás révén küldött üzenetek; ennyiben tehát a borítón látható lebélyegzett boríték kissé félrevezető.

A könyvön mindvégig érezhető, hogy itt nem pusztán egy íróasztal mögött dolgozó, könyvek tengerében elvesző szakember szólal meg, hanem olyan keresztény testvérünk, aki a német *Integrierte Gemeinde* katolikus közösség elkötelezett tagjaként maga is a hit és az evangelizáció útját járja. A müncheni székhelyű közösség nem ismeretlen Magyarországon, hiszen számos követője, sőt helyi közösségei is vannak hazánkban. Maga a közösség a 2. világháború után jött létre, és Joseph Ratzinger már helyi érsekként, később pedig XVI. Benedekként is rendkívül nagyra értékelte; a közösség többek közt neki is köszönheti, hogy elnyerte az „apostoli élet társasága” egyházi jogi besorolást.

Lohfink maga pedig olyan fontosnak tartotta, hogy a közösség elkötelezett tagja lehessen, hogy 1986-ban elhagyta a tübingeni egyetem katedróját, és azóta teljes mértékben a közösségben éli mindennapjait, nem feladva természetes publikációs tevékenységét. Valószínűleg ennek a ténynek is köszönhető, hogy a neves teológus hangsúlyozottan az ekkleziológia tárgykörének bibliai alapjaival foglalkozik, ily módon is támogatva a közösséget, hogy az minél tisztábban megfogalmazza, illetve megélt valósággá tegye saját identitását.

A teológiában jártas olvasóban természetesen felmerülhet a gyanú, hogy a keresztény hit ilyen — ismerjük el — leegyszerűsített, töredékes bemutatása nem vezet-e szükségképpen annak sérüléséhez, és nem provokál-e félreértéseket, esetlegesen ellenreakciókat. A művet olvasva azonban úgy tűnik, a szerző tudatában van e veszélynek, és a remélt pasztorális haszon fényében vállalja a kockázatot. Az említett nehézséget egyébként oly módon is próbálja feloldani, hogy a levelek után egy fogalomtár („glosszárium”) zárja a könyvet, amelyben egyszerűen, de szabatosan elmagyarázza a levelekben előkerült teológiai, liturgikus és egyéb fogalmakat.

A teológia kíméletlen bonckésével a kezünkben természetesen felröghatjuk még Lohfinknak, hogy a levelek írásakor nem mindig sikerül megőriznie az egyensúlyt a tulajdonképpeni teológiai és a lelkipásztori szempontok között. Így például a teodicea-kérdés tárgyalása aligha tűnik meggyőzőnek (8. levél), de az egyház történetiségének és emberi arcának bemutatása is — amely korunkban egyre több kérdést vet fel hívők és nem-hívők körében egyaránt — túl felületesre sikeredik (erről több levélben is olvashatunk). Másfelől viszont Krisztus személyének bemutatása a Kalk-hédóni zsinat alapján (17. levél), illetve a szentségekről írt bevezető, amely a II. Vatikáni zsinat egyházi konstitúciójával (*Lumen gentium*) kezdődik (28. levél), már a teológiai reflexió viszonylag magas szintjén mozog. Mindezek és az egyéb apró hangsúlyeltolódások azonban csak azért fogalmazhatók meg, mert e kitűnő teológus vette a fáradságot, és egyáltalán belekezdett egy ilyen bátor vállalkozásba.

Lohfink művét, az eddigiek után talán nem meglepő módon, jó szívvel ajánlhatjuk katekumen-csoportok vezetőinek, lelkipásztoroknak, hitoktatóknak; de olyan teológusoknak is, akik hozzá hasonlóan szintén ki akarnak lépni a szűken vett tudományos milió kereteiből, és pasztorális-spirituális inspirációra vágyanak. A német teológus úttörő műve ebben mindenképp nagy segítséget adhat. (Ford. Kerényi Dénes, Lukács József; *Vigilia*, Budapest, 2019)

TAMÁS ROLAND

SZVETLANA ALEKSZIJEVICS: CSERNOBILI IMA

A magyar szellemi életre az egyik legnagyobb hatással a Svéd Királyi Tudományos Akadémia van mostanában. Szinte minden évben arra kényszeríti az elkényelmesedett magyar értelmiséget, hogy kilépjen komfortzónájából. Irodalmi Nobel-díjat kap egy énekes mint dalszövegíró. Irodalmi Nobel-díjat kap egy újságíró, aki riportkönyveivel az egész szovjet-posztszovjet világnak tart ugyan tükröt, de nem feltétlen az irdalom felszentelt eszközeivel. Nem az esztétikai értékhierarchia csúcán levők mondják hát meg, mi az irodalom? Egy dalszöveg is lehet vers (a fordítottját sosem vitatta senki), egy riportkönyv is lehet irodalom. A szövegíró is költő, az újságíró is író. Ezek elég kellemetlen következtetések, még akkor is, ha kevésbé fellengzősek, mint az a közkeletű vélekedés, hogy mindenki költő, mindenki művész. Nem, nem mindenki művész, nem mindenki költő, de a költőség, íróság nem berken belül dől el. Nem csak berken belül. Nem mindig berken belül. Lehet, hogy egész egyszerűen át kell értékelnünk a versről és a prózáról kialakított elképzeléseinket! És ne adj Isten ez azt is jelentheti, hogy az irodalomról való általános elgondolásainkhoz is hozzá kell nyúlunk?

Nem fölösleges elmélkedések ezek Alekszije- vics művei kapcsán. A *Csernobili ima* nem egyszerűen a Csernobil körüli tragédiának állít emléket. És még csak nem is az ezzel kapcsolatos társadalmi manipulációk és elfojtások jelentik pusztán a témáját, nem is csak az egyéni traumák, elhallgatások és a hazugságba vagy épp igazságkeresésbe való menekülés. Egy másféle világlátás első jeleit ragadja meg és vázolja föl. Egyik riportalánya, egy tanár így beszél a trauma miatt teljes apátiába süllyedt gyerekekről: „Nem szeretik már a klasszikusokat, Puskint szavalok nekik kívülről, a tekintetük meg hideg, közönyös” (160.). Talán ezek a csernobili tanárok találkoztak elsőként azzal az értékválsággal, melyet ma olyan intenzíven vélünk megélni. Látták, hogy bizonyos helyzetekben az örökérvényűnek tartott irodalom egyszerűen elveszti mondanivalóját. Nos, Adorno sokat gúnyolt tétele, miszerint Auschwitz után nem lehet verset írni, épp erre vonatkozik. A nagy gondolkodók sokat gúnyolt mondásai sosem úgy hangoznak, ahogy emlegetni szokták őket, mert környezetükből kiragadva idézik, és amúgy is leegyszerűsítik. Adorno egyáltalán nem téved, ha teljes kontextusában megértjük, amit mond, miszerint ugyanúgy tényleg nem lehet verset írni Auschwitz után, ahogy lehetett előtte. Nem azért, mert egy esztéta ezt mondja, hanem azért, mert a tanár meglátja a diákjai szemében a közönyt. Ami azt jelenti, hogy a szöveg már nem érvényes. És amit olvasni nem

jó, azt írni is fölösleges. A zónában Puskin épp úgy érvényét veszítette, ahogy a felrobbant erómű mellett a robotok fölmondták a szolgálatot. Miközben az ember: a tűzoltó és a helikoptervezető bírta, teljesített, majd később, egy óvatlanul későbbi szeletében a jelennek meghalt. Csak nem most, akkor, hanem hamarosan.

A szovjet emberről, akit többnyire olyan idegenkedve figyelt egy átlagos magyar olvasó, kiderül, hogy a klasszikus orosz irodalom által fölvázolt normákat követte, mivel a szovjet pedagógiának nem volt jobb ötlete, mint hogy ezek szerint az elvek szerint nevelje. Úristen, micsoda zsákutca: minden idők legnagyobb, mert legmélyebb irodalmának, a 19. századi orosz irodalomnak a szellemisége alapján nevelni gyerekeket! Hogy ez milyen elképesztő érték, az épp összeomlásában derül ki. A könyv szereplőinek ez az egyik fontos tapasztalata. (Lásd a *Monológ arról, hogy nem tudunk Csehov és Tolsztoj nélküli élni* című részt, 142–148.) Amikor a zónából a tiltás ellenére el-elhozott bizonyos tárgyakat, az egyik nagymama például Csehov levelezésének sok kötetét hozta el (145.). Nem tudom, lehet-e ennél fontosabbat kérni. Mert aki a bundáját vagy a kabátját kívánja, többet kap-e? Ugye, hogy nem?

De most nem a kultúra bukásáról beszélünk épp. Hogy mi bukott meg és mi maradt meg, azt döntse el az olvasó az egész könyv ismeretében. Egészen biztos, hogy apokaliptikus kor vette akkor kezdetét, még ha ez az apokaliptikus aztán bele is került egy nagy betonszarkofágba, és lehet, hogy elmarad, de bármikor be is üthet újra. Másként. Nem az irodalom pusztul el, hanem belső átrendeződés várható. Nagy mű-kihalások. De a helyükre majd kerül más. Például az ilyen dokumentumregény-szerű alkotások. Elég baj, hogy a magyar irodalomban kevesebb van ebből a műfajból, mint például a lengyelben, ahol Kapuściński munkásságával párhuzamosan és attól inspirálva komoly iskolája alakult ki a valóság drasztikusan közletről való vizsgálatának. Alekszijevis is csak ezzel a módszerrel él, talán azért, mert az újságírás technikáit tudja alkalmazni virtuózan és minden belső esztétikai ellenállás vagy hiányérzet nélkül egy mű létrehozásához. Ámde a technika mindegy. Ezt én képzőművészeti szóval vegyes technikának nevezném. A szépirodalmon belül. Vagy hagyjuk az elavult szép jelzőt, és máris sokkal tágabb horizont nyílik előttünk. Melynek szélén egy felrobbant erómű áll, és az erómű körül egy megmérgezett zóna, mely egyszerre maga a pokol és maga a paradicsom.

Nem a technika számít, hanem a hatás. Amit az olvasóban kivált. De milyen hatást szeretne elérni egy (ilyen) könyv? A tetszést? A behelyezkedést? A kívülmáradást? A sírást? Azt az elhatározást, hogy az ember megváltoztassa az életét?

Arisztotelésztől Rilkéig ez egyfajta már-már morális parancsként jelenik meg. Nem így Alekszijevisnél. Ez nem felszólítás. Ez keserves kényszer. Aki kicsit is őszintén mer szövegeket olvasni, az nem bújhat ki önmaga, vagy legalább világszemléletének átértékelése alól. Igenis, Csernobil után nem lehet ugyanúgy regényt írni. De csak azért, mert nem lehet ugyanúgy élni. Igen, megváltoztak az életlehetőségeink, esélyeink, megváltozott a horizontunk, és a regényünk is változni fog, ha teszik, ha nem. Kicsin múltott, hogy Csernobil nem söpörte el fél Európát azon nyomban. Egy kiadás radioaktív esőben akkor magam is részesültem, napokig pattanások borítottak, ennyi volt. De azért az mégis furcsa, hogy az a grafitpor, mely engem is megérintett, Csernobilban került a levegőbe. Fekete ujjával hozzám ért az erómű. Vagy a végveszély? A lepkeszárny-elmélet magát a globalizációt írja le.

Vannak, akik szerint a rövid 20. század 1990-ben, a rendszerváltáskor ért véget (John Lukacs), nyilvánvalóan adódik 2001. szeptember 11-e is korszakhatárnak. De meglehet, hogy 1986. április 26-a az igazi határpont. Innentől már nem a háború rendezi át az életünket. Ahhoz, hogy a helyzetet értelmezni tudják, a könyvben sokan állandóan háborús állapotokról beszélnek. Sőt, alighanem maga a szovjet vezetés volt képtelen másféle narratívában kezelni a problémát. Mert a forradalom és a háború még az a két dolog, ami a 20. században kiegészítette a szovjet-orosz kultúra 19. századi eredetű valóságképét. A háború nélküli háború egyik formája a nagy kihatású ipari baleset. A másik a terrortámadás (szeptember 11.), a harmadik a járvány (2020). Ezek azok a narratívák, melyek segítségével majd beszélni kell korunkról. Hogy ehhez idő kell, az a könyvben is elhangzik. Alekszijevis *Az utópia hangjai* című sorozatában az összeomló régi világot mutatja be, de nem tehet mást, mint hogy újfajta narratívákat keres ehhez. Sokkal kevésbé látványos, nem stilisztikai központú irány ez, mint amilyenhez a manni vagy joyce-i iskola szoktatott minket, de a barokk tendenciákat szükszerűen mindig leegyszerűsödésnek kell követnie. (Ford Pálfalvi Lajos; *Európa*, Budapest, 2020)

VÖRÖS ISTVÁN

ZALÁN TIBOR: RUHATÁRBAN FELEJTETT KABÁTOK

Zalán Tibor drámaírói pályafutása — saját bevalása szerint — Páskándi Géza azon lezser unszolásából ered, mikor is a Kortárs szerkesztőségében azt ajánlotta fiatalabb íróársának, hogy kezdjen el minél előbb színpadi műveken dolgozni, mert *azokban van a pénz*. A kezdetben tájékozatlanul kis né-

zűszámú (ezzel együtt csekély bevételt kaszáló, jogdíjat csepegtető) zug- és pinceszínházak számára darabokat szállító (s „egyre szegényebb”) Zalán azóta számos helyen megfordult már munkatársként a Vígszínháztól a zalaegerszegi Griff Színházon át a Kolibri Színházig, jelenleg a Békéscsabai Jókai Színház dramaturgja. *Ruhatárban felejtett kabátok* című kötete szigorúan a teljesség igénye nélkül, izelítő jelleggel közöl színpadi adaptációkat és átdolgozásokat (a *Bánk bán*, a *Mario és a varázsló*, valamint az *Übü király* mellett egy saját szerzőségű, *Pett Lenn* című szövegkönyvvel), melyeket az író *átvezetéseként* („régí nyelvezetű szövegnek a kor beszélt nyelvére való átültetése”) jelöl meg.

Egy olyan, látszólag érintőleges, mégiscsak megkerülhetetlen tágabb témával, mint amilyen a kortárs színházi élet, érdemes talán — szintén amolyan átvezetésként — foglalkozni egy-egy gondolat erejéig (a vonatkozó „koprodukción” Zalán-művek viszonylagos háttérbe szorításával), hiszen egy ehhez hasonló speciális tartalmú könyvet minden bizonnyal csak az vesz a kezébe, aki elkötelezettséget érez a mindenkori színjátszással és drámairodalommal kapcsolatban, ha csak műkedvelőként is. Kissé anakronisztikus felhanggal, de valójában nagyon is aktuálisan idézhetjük több sorban Balassa Pétert, aki egyfajta „meghívásként” értelmezi a színpadi jelenléteket, „rándulásnyi szabadságként” a színházat mint olyat 1989-es, *A másik színház* című esszékötetében, melyben azt a legkevésbé megragadott pozíciót is igyekszik körülírni, ahonnan rálátással van mindarra, ami főleg a nyolcvanas évek hazai (kőszínház- és operabeli, illetve kísérleti) színjátszását — az ő, igencsak sajátos szűrőjén keresztül — jellemezte. „Jelenleg csak ülök a színház »partján«, a sötét nézőtérén és a részvét (...) mozdulatlanlana merevít. Holott a részvét *nem* kifejezetten tartozéka színház és néző viszonyának az ismert arisztotelészi értelmén kívül; másra mégse futja. Részvétem ugyanis egyre kívülebb áll.”

E sorok írója is hasonló, egyre kevésbé részvét(él)teljes (a jelenlegi színházi ruhatárakat belengő, jobb híján polgárinak nevezett etikett modorában: *kényelmetlenebb*) helyzetben érezte magát az elmúlt tíz évben megtekintett előadások közben — nemkülönben előtt és után. Tudat alatt, és persze kevésbé szofisztikáltnan valószínűleg már a legkorábbi színházi élmények hatásától érve (azaz a velük járó sorozatosan elmaradt arisztotelészi katarzis hiányában) is felmerülhetett bennem Balassa kérdésfeltevése: „Vajon nem szurrogátum-e a színpad, *ahelyett* hogy maga lenne az, amit pótol?” A szabályt erősítő kivételektől (Pintér Béla és Társulata: *Titkaink*, Keresztes Tamás: *Egy őrült naplója* monodramája, Paizs Miklós: *Don Giovanni* „ujjbáboberája”) eltekintve még eme pótlék-funkció sem merült fel a mindinkább ritkuló színházlátogatások során. (Legutóbb az Örkeny Színház öncélú effektekkel

terhelt, kiüresedett stílusimitációkat felvonultató, limitált valóságvonatközvetítésű *Rómeó és Júlia*-adaptációjáról való elviharzásokor felejtettem majdnem a kabátomat a ruhatárban...)

Zalán átvezetéseit lapozva nyilvánvalóan figyelembe kell vennünk a csupán szöveg formátumban élénk táruló drámai szituációk, párbeszéd- és instrukciók mentén megképződő befogadói lehetőségek korlátozottságát. Az átfordítások, átiratok eredeti szövegkönyveinek tüzetesebb stilisztikai ismerete nélkül ezen túlmenően nem vonhatunk le messzemenő értékítéletbeli következtetéseket, így nem tehetünk határozott kitételeket sem a szerző „nyelvvújító” transzformációnak esztétikai minőségére. „... az élet is csak egy kellék, egy nagyobb valaminek a kelléke, amit leginkább, vagy legfeljebb úgy tudnánk nevezni, hogy semmi. (...) Érzik az időnek a különös illatát? A szerepek most mintha megcserélődtek volna, a folyó visszafelé folyik. A szenvedő, befogadó, engedelmeskedő rész most én vagyok, én vagyok, akinek az akarata kikapcsolódott, s aki csak a néma, levegőben remegő közakaratot teljesíti be...” — mondja egy helyen közönségének Cipolla, akinek aktualizáltan varázstanított világát Zalán frappánsan járja körül (nem mellesleg egy magyarországi vidéki színház „díszletei” közé képzelt) szinopszisában — ellentétben például a *Pett Lenn* (modernizált farce-játék) erőltetetten honi közszereplőkre is hajazó szereplőgárdájának, illetve a darab fantáziátlanul kiaknázott szlenges szövegszervezésének szegényes (kon)textusával.

Az előbbi idézetből átszűrőmlő, semmibe áporodó különös illat mellett — a függöny és a nézőtér közti légüres térben — ott remeg a Zalán által is megjelenített beavatatlan közakarata is, melynek a színház szemmel láthatóan majdnem minden elemében engedelmeskedni látszik, ám amelynek bombasztikus beteljesedéséhez szükségtelen is teret adnia; hiszen az az ember „belső színházában”, avagy a realitás „második színházában” nap mint nap ott uralkodik — a szabadság utolsó ránkásaitól kísérve. „Szenbenézni valamivel, ami sorslényeg, ez valami üdítő némaság és ellényegtelenedés útján háríttatik” — sommáz Balassa, és nem mondhatunk mást most sem, itt, a ruhatár előtt, a tökéletesen kiüresedett szünetben kotorászva zsebeinkben a megválto bilétaért — akárcsak Akakij Akakijevics ama végzetesen *ottfelejtett* köpönyeg után. (*Fekete Sas Könyvkiadó*, Budapest, 2019)

PAPP MÁTÉ

LUCIEN AIMÉ DUVAL SJ: A GYERMEK, AKI A HOLDDAL JÁTSZOTT Egy jezsuita pap szabadulása az alkoholtól

Lucien (művésznevén Aimé) Duval (1918–1984) francia jezsuita szerzetes az ötvenes évek elejétől kezdve kocsmákban és kávézókban adta elő szonzeit, melyek szövege az Evangélium tanítására épül. Hamar népszerűvé vált, „Isten gitárosaként” emlegették, tizennégy lemeze jelent meg, és több millió példányban kelt el. Önéletírásából kiderül: Duval tizenöt évig vívott kemény, gyakran reménytelennek látszó küzdelmet az alkohollal, míg végül, élete utolsó tizenöt esztendejében sikerült letennie a poharat, bár továbbra is alkoholistának nevezte magát, aki azonban nem iszik.

Duval egy kilencgyermekes család ötödik gyermekeként született. Emlékei szerint „semmi olyat” nem kapott a családjától, ami az alkohol felé társíthatta volna. Szülei nagy szeretetben nevelték őt és testvéreit, sosem beszéltek nekik Istenről, „de mindig volt közös esti ima” (17.). Nem is a felnőttek tekintélyuralma miatt csúszott félre az élete. Duval levezeti azt a másfél évtizedig tartó időszakot, amikor folyamatos alkoholfélremorban telt az élete. Betegségének volt egy euforikus szakasza, 1958-tól 1965-ig, amikor „az alkoholtól minden jobban ment: a vezetés, az éneklés, a gondolkodás, az imádság... A bor segített a zeneszerzésben... megadta dalaimnak a nosztalgia, a harag, a fáradtság vagy a mennyországra várás sajátos árnyalatát” (21.). Ám az örömteli, ihlető szakasz nem tartott sokáig: „A baj az, hogy ebből a boldog időszakból észrevétlenül siklik át a következőbe, amely sivár és végzetes” (22.).

Az egyik meghatározó érzelem, ami belevitte a jezsuita énekes zenészt az ivásba, az a kisemberek iránt érzett gyengédség volt. Nem tudta túltenni magát a gazdasági-társadalmi igazságtalanságokon, a mindennapi erőszakon, a meggyilkolt gyerekek miatt érzett fájdalomán, sokak szerencsétlenségén, betegségén, megaláztatásán, mások szegénységén és elhagyatottságán. „Az én szerencsétlenségeim, az én elhagyatottságom számára itt volt Jézus, és vele együtt szembe tudtam nézni a bajokkal. Kösz, megvagyok, velem nem kell foglalkozni” (23.). Duval önvallomásából, nyilvános gyónásából az is kiviláglik, hogy hatalmas felelőssége van a felnőtteknek abban, hogy milyen lesz a jövő nemzedéke. Az emberi lélek bonyolultsága, érzékenysége miatt kiszámíthatatlan, hogy a negatív példa milyen súlyos sebeket ejt a gyermek lelkén, ami az egész későbbi sorsát ártalmasan befolyásolhatja. Duval felidézi, hogyan alázza meg az iskolában a tanító, hogyan gúnyolta ki a könyvtáros Isten, aki-ben ő hitt, miként rontotta el a boltos az örömet, amikor rútil becsapta.

Kiemelt szerepe van Duval önéletírásában a Holdnak, amely a Bibliában az éjszaka fölött uralkodik, eszkatologikus motívum, idézi az idők végét, az Úr napját, amely bűnbánatra szólít. Nála pedig a menekülést jelentette a világ rosszaságától, feloldhatatlannak látszó ellentmondásaitól — akárcsak az alkohol —, valamint a békét, amiből később erőt, nyugalmat merített.

Duval akkor lépett az alkoholizmusból való gyógyulás útjára, amikor találkozott az Anonim Alkoholisták közösségével, ahol mindenki nyíltan ki merete mondani egymás előtt, hogy alkoholista, nem kellett szégyenkezniük emiatt, megérezhették az egymásra utaltság érzését, azt, hogy nincsenek egyedül. Elgondolkoztató, hogy nem elsősorban a jezsuiták közössége, amelyhez Duval tartozott, hanem gyógyulni vágyó alkoholisták segítettek őt abban, hogy új alapokra helyezze életét.

Isten gitárosa vallja: ahhoz, hogy az ember legyőzhesse a lelkét és testét egyaránt pusztító szenvedélyeit, az Isten, az emberek és önmagunk iránti szeretetnek ugyanolyan erősnek kell lenni bennünk. „Ha szeretem Istent, de az embereket nem — az vakbuzgóság. Ha szeretem az embereket, de Istent nem (bár ismerem) — az a szellem következetlensége. Ha szeretem önmagamot, de másokat nem — az olyan világot teremt, amely az emberek gyermekeinek legjobbjai számára élehetetlen, az erőszak pedig megfojtja a túlélőket. Ha másokat szeretek, de önmagamot nem — az olyan betegség, amely az alkoholhoz vezet” (146.). Az ember lelkének harmóniáját e három szeretet egyensúlya tartja fenn.

Duval arra is kitér, hogy az Isten szó megütöztetést kelthet az Anonim Alkoholistákhoz érkező alkoholistában, de amikor az élet minden területén rátalál a józanságra, a belső békére, a szabadság ízére, „többé már nem esik nehezebbre, hogy e kivételes barátságot ezzel az egyszerű névvel illesse. Számomra ő Jézus, ami azt jelenti, Szabadító, mert megmentett félőrültségemből, megmentett a haláltól” (160.).

Lucien Duval önéletírása egy sokat szenvedett lélek megrázó vallomása arról, hogy rengeteg szenvedés során miként tudott kiszabadulni a sötét éjszaka fogságából a fényre. Egyúttal megvilágítja: a szenvedélybetegnek nem segítenek a dörgelemek, sem a jóindulatúnak szánt szavak arról, hogy eltékozzolják magukat, kizárólag az, ha odalépünk hozzájuk, ők pedig megérik, hogy mellettük állunk, ítékezés helyett együttérzünk velük, bármikor számíthatnak ránk. A lényeg, hogy soha ne érezzék magukat egyedül. (Ford. Kiss Gabriella; *Jezsuita Kiadó*, Budapest, 2020)

BODNÁR DÁNIEL

SOMMAIRE*Les anges*

- FERENC JANKA: Méditation théologico-philosophique sur les anges
 NORBERT MÁTYUS: Que mangent les anges?
 ZOLTÁN SZÉNÁSI: Des anges dans la poésie hongroise contemporaine
 IZSÁK BAÁN: La vie monastique est-elle angélique?
 GÉZA BALÁZS: Des anges dans la langue hongroise
 S. BERTALAN SZABÓ: A la recherche des anges oubliés
 ■ Entretien avec Rainer Schwindt
 ■ Poèmes de László G. István, Gyula Jenei et István Vörös

INHALT*Die Engel*

- FERENC JANKA: Philosophisch-theologische Meditation über die Engel
 NORBERT MÁTYUS: Was ist die Nahrung der Engel?
 ZOLTÁN SZÉNÁSI: Engel in der ungarischen Gegenwartspoesie
 IZSÁK BAÁN: Ist das monastische Leben engelförmig?
 GÉZA BALÁZS: Engel in der ungarischen Sprache
 S. BERTALAN SZABÓ: Auf der Suche nach den vergessenen Engeln
 ■ Gespräch mit Rainer Schwindt
 ■ Gedichte von László G. István, Gyula Jenei und István Vörös

CONTENTS*Angels*

- FERENC JANKA: Philosophical-theological Meditation on Angels
 NORBERT MÁTYUS: What is the Food of Angels?
 ZOLTÁN SZÉNÁSI: Angels in Contemporary Hungarian Poetry
 IZSÁK BAÁN: Is the Monastic Life a Life of Angels?
 GÉZA BALÁZS: Angels in the Hungarian Language
 S. BERTALAN SZABÓ: After Forgotten Angels
 ■ Interview with Rainer Schwindt
 ■ Poems by László G. István, Gyula Jenei and István Vörös

Főszerkesztő: GÖRFÖL TIBOR

Felelős szerkesztő: PUSKÁS ATTILA Felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztők: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, SÁGHY ÁDÁM, VÖRÖS ISTVÁN

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024;

Készült a Séd Nyomdában, Szekszárdon

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: 1052 Budapest, Piarista köz. 1. Telefon: 317-7246; 486-4443. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48.

Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala.

Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők.

A Magyar Posta Zrt. postacíme: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármelyik postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt. fenti elérhetőségein.

A Vigilia csekkszámja száma: OTP V. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: egy évre 7.200,- Ft, fél évre 3.600,- Ft, negyed évre 1.800,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 7.200,- Ft/év + postaköltség, tengerentúli országok: 100,- USD, illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10-14 ÓRA
 KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA

Alapítvány
 a Közjóért

nka
 Nemzeti Kulturális Alap

Ára: 700 Ft

VIGILIA

SZEMLE

TARJÁNYI BÉLA

(SZERK.)

GERHARD LOHFINK

SZVETLANA

ALEKSZJEVICS

ZALÁN TIBOR

LUCIEN AIMÉ DUVAL SJ

Keresztény emlékek az első három századból
Ötven levél a keresztény hitről

Csernobili ima

Ruhatárban felejtett kabátok

A gyermek, aki a Holddal játszott. Egy
jezsuita pap szabadulása az alkoholtól

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Bodnár Dániel, Papp Máté, Perendy László,
Tamás Roland és Vörös István

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Száz éve született Paul Celan
- A Vigilia karácsonyi körkérdése
- Bartók Imre, Gérecz Imre,
Kálmán Peregrin, Kiss Noémi,
Magyar Miklós és Sári B. László tanulmánya
- Báthori Csaba, Czifrik Balázs,
Falcsik Mari, Halmai Tamás,
Lackfi János, Mohai V. Lajos,
Szlukovényi Katalin és Tatár Sándor írása

MINISZTERELNÖKSÉG

Nemzeti
Együttműködési
Alap

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.